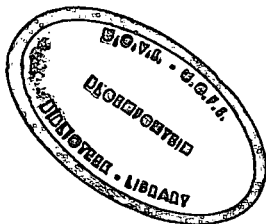

199 2024 63001

DIE ONVOLTOOIDE SENDINGTAAK
ONDER DIE BRUIN EN SWART INWONERS
VAN DIE GAMTOOSVALLEI

DEUR

DEON LÖTTER SLABBERT

Verhandeling voorgelê om te voldoen
aan die vereistes vir die graad

MAGISTER THEOLOGIAE

~~HIERDIE EKSAMENPLAAT WAG ONDER~~

Departement Sendingwetenskap

~~GEEN OMSTANDIGHEDE UIT DIE~~

universiteit van die Oranje-Vrystaat

~~BIBLIOTEK VERWYDER WORD NIE~~

Studieleier: Prof J H Smit

Datum: November 1991

UOVS - SASOL-BIBLIOTEEK

19920346300122000018

Universiteit van die
Oranje-Vrystaat
BLOEMFONTEIN
= 8 JUN 1992
UOVS SASOL BIBLIOTEEK

T 259.08624 SLA

DANKBETUIGING

Hiermee wil ek besonderlik my dank betuig teenoor:

- Die Here wat my die genade, gesondheid, krag en insig gegee het om hierdie navorsing te begin en dit te kon afhandel.
- My studieleier, prof J H Smit, vir sy hulp, bekwame leiding en al die nasienwerk.
- My eggenote vir haar ondersteuning, begrip, liefde en opoffering en ook ons twee kinders wat 'n groot opoffering gemaak het, veral in die laaste twee maande.
- Die kerkraad van die NG Sendinggemeente Gamtoosvallei vir hul begrip en die studieverlof aan my toegestaan.
- Mev Sonja van Loggerenberg en mej Hettie Möller wat, ten spyte van druk programme, die tik- en taalversorging so onbaatsugtig en noukeurig behartig het.
- Almal wat deur die jare my tot hulp gewees het deur aan my mondelinge en/of geskrewe inligting te verskaf, hetsy per pos, per telefoon of persoonlik of op een of ander manier tot hierdie navorsing bygedra en hul belangstelling getoon het.

Soli Deo Gloria!

D L Slabbert

Patensie - November 1991

HIERDIE EKSEMPLAAR MAG ONDER
GEEN OMSTANDIGHEDE UIT DIE
BIBLIOTEEK VERWYDER WORD NIE

INHOUDSOPGAW

INLEIDING

	HOOFSTUK 1: TAAKOMLYNING	1
	HOOFSTUK 2: GEOGRAFIESE EN HISTORIESE PROFIEL	8
1.	GEOGRAFIESE GRENSLYNE	8
2.	DIE GAMTOOSVALLEI EN GAMTOOSRIVIER	8
3.	DIE GAMTOOSVALLEI AS BEWOONDE GEBIED	11
4.	VROEë BEWONERS EN VESTIGING IN DIE GAMTOOSVALLEI	11
5.	WATERSKAARSTE, OORSTROMINGS EN BESPROEIINGSBOERDERY	14
6.	KOÖPERASIES IN DIE GAMTOOSVALLEI	17
6.1	Die Patensie Sitruskoöperasie Beperk	17
6.2	Die Gamtoos Tabakkoöperasie Beperk	18
6.3	Die Gamtooshandelsvereniging (Koöperatief) Beperk	18
7.	PRETORIA PORTLAND CEMENT (PPC)	19
8.	LONGMORE EN OTTERFORD PLANTASIES	22
9.	VROEë VESTIGING IN HANKEY EN DIE BYDRAE VAN DIE LONDENSE SENDINGGENOOTSAP	23
10.	DIE UNITED CONGREGATIONAL CHURCH	28

11.	BEDIENING VANUIT DIE NEDERDUITSE GEREFORMEERDE GEMEENTES	30
11.1	Die Nederduitse Gereformeerde Sendinggemeente Gamtoosvallei	30
11.2	'n Geestelike werker vir die Xhosas in die Gamtoosvallei	34
11.3	Geestelike werkers vir plaasbediening	37
12.	DIE EVANGELIES-GEREFORMEERDE KERK (SENDING)	38
13.	DIE MORAWIESE BROEDERKERK TE LOERIE	40
14.	DIE LANDELIKE STIGTING	41
14.1	Stigting en doelstelling as maatskappy	41
14.2	In die Gamtoosvallei	42
	<i>HOOFSTUK 3: SOSIO-EKONOMIESE PROFIEL</i>	44
1.	DEMOGRAFIESE GEGEWENS	44
1.1	Etniese samestelling (1980)	44
1.2	Gegewens rakende alle groepe (1980)	44
1.3	Huidige situasie	44
1.4	Gevolgtrekking	46
2.	DIE WOONBUURTE VAN DIE BRUIN EN SWART BEVOLKING TE PATENSIE, HANKEY EN LOERIE	47
2.1	Patensie	47
2.2	Hankey	48
2.2.1	Die Bruin woonbuurt	48
2.2.2	Die Swart woonbuurte	50
(a)	Centerton	50
(b)	Weston	51
2.3	Loerie (Loerieheuwel)	51

3.	BELANGRIKE WERKGEWERS	52
3.1	Die landboubedryf	52
3.2	Staatsbosse	53
3.2.1	Longmore en Otterford	53
3.2.2	Cockscomb	53
3.3	Stuttinber-saagmeule	54
3.4	Pretoria Portland Cement (P P C)	54
3.5	Golden Lay-eierplase (Cockscomb en Egglan)	54
3.6	Gamtoos Besproeiingsraad	54
3.7	Koöperasies	55
3.7.1	Patensie Sitruskoöperasie Beperk	55
3.7.2	Gamtoos Tabakkoöperasie Beperk	55
3.7.3	Gamtooshandelsvereniging (Koöperatief) Beperk	55
3.8	Departement van Korrektiewe Dienste	56
3.9	Suid-Afrikaanse Polisie	56
4.	DRINGENDE PROBLEME IN DIE BRUIN EN SWART GEMEENSKAP	56
4.1	Veral by dorpsbewoners	56
4.1.1	Behuising, dienste en fasiliteite	56
4.1.2	Onderwys	56
4.1.3	Gesondheid, geweld en misdaad	57
4.1.4	Arbeid	57
4.1.5	Die Swart jeug	58
4.2	Huweliks- en gesinsprobleme veral by die Bruin bevolking	58
5.	DIE SOSIO-EKONOMIESE OMSTANDIGHEDE VAN DIE BOERE EN PLAASWERKERS IN DIE GAMTOOSVALLEI	59
5.1	Boerderypatroon en arbeid	59
5.1.1	Huistaal, ouderdom en opleiding	59
5.1.2	Eienaarstatus	60
5.1.3	Boerderyvertakkinge	60
5.1.4	Arbeidspatroon	61
5.1.5	Hoe boere hul mannekrag beoordeel	62
5.1.6	Plaaswerkers se beoordeling van die werksituasie	63

5.1.7	Plaaswerkers se toekomsaspirasies	63
5.2	Behuising en gesondheid	64
5.3	Gemeenskapsdienste	65
5.4	Sosiale verhoudings en probleme	66
5.5	Die situasie van die Bruin boere	67
6.	MEDIESE, TANDHEELKUNDIGE EN JURIDIESE DIENSTE	67
6.1	Mediese en tandheelkundige dienste	67
6.2	Juridiese dienste	68
7.	DIE LANDELIKE STIGTING	68
7.1	Werkzaamhede in die Gamtoosvallei	68
7.1.1	Godsdienstige ontwikkeling	69
7.1.2	Etiese norme- en waardeontwikkeling	69
7.1.3	Bestuurstelsels	68
7.1.4	Juridiese (wetlike) ontwikkeling	69
7.1.5	Ekonomies	69
7.1.6	Sosiaal/Kulturele vryetydsbesteding	70
7.1.7	Maatskaplik	70
7.1.8	Opvoedkundig	70
7.1.9	Fisies	70
7.1.10	Gesondheid	70
7.2	Gevolgtrekking	71
	HOOFSTUK 4: KERKLIKE PROFIEL	72
1.	GELOOF-STATISTIEK VAN DIE HANKEY LANDDROSDISTRIK (1980)	73
2.	BELANGRIKE KERKE ONDER BRUIN- EN SWARTMENSE	73
2.1	Die Nederduitse Gereformeerde Sendinggemeente Gamtoosvallei	73
2.2	Die United Congregational Church	74
2.3	Die Morawiese Broederkerk	75
2.4	Die Evangelies-Gereformeerde Kerk (Sending)	75
2.5	Die Apostoliese Herlewing Sending	76

2.6	Ander Kerke	77
3.	DIE ROL VAN GEESTELIKE WERKERS	77
3.1	In diens van Ned Geref Gemeentes	77
3.1.1	TP Speelman	77
3.1.2	SW Jonas	78
3.2	Ander	79
3.3	Godsdienstige versorging van gevangenes	80
4.	FAKTORE WAT GEESTELIKE WERK NADELIG BEÏNVLOED	80
4.1	Stamskole / Inisiasierites	80
4.2	Maatskaplike euwels	81
4.2.1	Sterk drank en dagga	81
4.2.2	Misdaad	83
4.3	Kerke wat dwaalleringe verkondig	83
4.4	Towery en voorouerverering	84
4.5	Uitgestrekte gebied en finansies	85
4.6	Samewerking of die gebrek daaraan	85
	<i>HOOFSTUK 5: MISSIONÊRE BEDIENINGSTRATEGIE</i>	87
1.	MENSE WAT MET DIE EVANGELIE BEREIK MOET WORD	87
2.	LEWENSTERREINE WAT AANGESPREEK EN GEHEILIG MOET WORD	88
3.	MIDDELE, METODEDES EN RIGLYNE VIR 'N OMVATTENDE BEDIENINGSTRATEGIE	88
3.1	Godsdienstig	88
3.1.1	Die Ned Geref Kerk-familie	88
(a)	Finansies	88
(b)	Onderlinge verhoudinge	89
(c)	Vrouedienswerk	90
(d)	Die ampte en gesamentlike betrokkenheid	91
(e)	Die taak in Patensie Gevangenis	92

3.1.2	<i>Ekumeniese samewerking</i>	93
3.1.3	<i>Binne gemeenteverband</i>	95
(a)	<i>Opleiding en toerusting van die ampte</i>	95
(b)	<i>Prediking, huis- en siekebesoek</i>	95
(c)	<i>Kategese, jeugwerk en stamskole</i>	96
(d)	<i>Vorming en opbou van egte Christelike gesinne</i>	102
(e)	<i>Gemeenskap van gelowiges</i>	102
3.1.4	<i>Evangeliseringsaksies en lektuurverspreiding</i>	102
3.1.5	<i>Die rol van Christen werkgewers in die landboubedryf</i>	103
3.2	Opvoedkundig	105
3.2.1	<i>Plaas- en dorpskole</i>	105
3.2.2	<i>Onderrig en opleiding van ongeletterdes</i>	106
3.2.3	<i>Die aanleer van Xhosa</i>	107
3.3	Sosiaal / Maatskaplik	107
3.3.1	<i>Behuising</i>	107
3.3.2	<i>Lone</i>	107
3.3.3	<i>Sport- en ontspanningsfasiliteite</i>	108
3.3.4	<i>Die rol van die Christen boervrou</i>	108
3.3.5	<i>Die bestryding van maatskaplike euwels</i>	109
3.3.6	<i>Werkloosheid en armoede</i>	109
3.3.7	<i>Algemene gemeenskapsontwikkeling</i>	110
SLOT		111
LITERATUURVERWYSINGS		113

INLEIDING

'n Omvattende navorsingsprojek oor Die Onvoltooide Sending-taak in Suid-Afrika is reeds deur ISWEN onderneem en as 'n reeks van 36 dele gepubliseer. ISWEN is die Instituut vir Sendingwetenskaplike Navorsing in die Departement van Sending- en Godsdienwetenskap van die Ned Geref Kerk se Teologiese Fakulteit (Afd B) aan die Universiteit van Pretoria.

Wat daardie projek betref, is daar in die ISWEN navorsing oor die Oos-Kaap en platteland wel aan aangrensende distrikte soos Steytlerville en Uitenhage aandag gegee, maar 'n studie oor die Hankey-landdrosdistrik is daarin uitgesluit.

As leraar van die NG Sendinggemeente Gamtoosvallei word 'n gemeente bedien met lidmate wat oor die hele Gamtoosvallei met insluiting van Cambria, Thornhill, Kleinfontein en Longmore versprei is. Die Sendinggemeente se lidmate is hoofsaaklik Afrikaanssprekendes uit die Bruin gemeenskap - ongeveer 19% is Xhosa-sprekend. Ongeveer 40% van die genoemde lidmate woon op sitrus- en eierplase, asook in bosbougebiede, terwyl ongeveer 60% in die woonbuurte te Lorie, Hankey en Patensie gesentreer is.

Die Gamtoosvallei beslaan die grootste deel van die Hankey-landdrosdistrik en is as teikengebied vir hierdie navorsing beskou. In hierdie vrugbare gebied met sy interessante geskiedenis, groot aantal plase en goeie waterbronne, woon en werk duisende mense.

Die totale aantal Bruin en Swart inwoners van die Hankey-landdrosdistrik is verreweg in die meerderheid teenoor die Blanke inwoners (ongeveer 89% teenoor 11% - vergelyk hoofstuk 3).

Vir die doeleindes van hierdie studie sal die klem geplaas word op die Bruin en Swart inwoners van die Gamtoosvallei (as teikengroep) met insluiting van die inwoners in die Paul Sauerdam gebied, die plase en bosbougebiede in Cambria asook die Bruin en Swart inwoners by Kleinrivier, Longmore en Otterford en twee Golden Lay-eierplase by Thornhill (vergelyk beskrywing van die Gamtoosvallei in hoofstuk 2 asook die grenslyne en ligging van die Hankey-landdrosdistrik in bylae A & B).

HOOFSTUK 1
TAAKOMLYNING

In hierdie hoofstuk sal aangedui word dat die kerk van Jesus Christus 'n omvattende sendingtaak tot met die wederkoms het. Vanuit 'n gemeenteperspektief sal 'n taakomlyning ten opsigte van die onvoltooide sendingtaak geteken word. Verskillende kerkordelike bepalinge, reglemente en formuliere en ander perspektiewe vanuit die Woord, sal nagegaan word. So sal die gemeente en die bedienaar van die Woord se aandeel aan die onvoltooide sendingtaak aangedui kan word.

Uit die Reglement vir die Sending van die Ned Geref Kerk in SA kom die volgende definisie en uitgangspunt na vore:

Sending is die heilshandeling van die drie-enige God, Vader, Seun en Heilige Gees met die wêreld, waardeur Hy uit die ganse menslike geslag vir Hom 'n gemeente deur sy Woord en Gees vergader. Deur die gemeente laat God sy Woord aan die gevalle wêreld verkondig, bring Hy die gemeenskap van die heiliges uit alle nasies tot stand en laat Hy diens aan die wêreld in nood lewer. So laat Hy sy koninkryk kom tot by die voleinding van die wêreld (Kerkorde Nederduitse Gereformeerde Kerk 1991: 46).

In die lig van Die Belydenis van Belhar (1986) en sy Begeleidende Brief, asook die Werksdefinisie vir Sending (UWK 1986), vra die N G Sendingkerk in SA dat die kerk se sending gedefinieer sal word in terme van die erkenning van die Bybelse waarheid dat die sending ten diepste 'n handeling van God Drie-enig is en nie 'n projek wat in die goed= dunke of wense van die mens gegrond is nie. Die Ned Geref Kerk en NG Sendingkerk stem hierin met mekaar saam en deel sodoende die diepste grond vir die sending.

Verder moet besef word dat God sy koninkryksheil in die wêreld wil laat deurwerk sodat die totale mensewêreld en elke lewensfaset daarvolgens ingerig sal wees. Die heil wat Christus verwerf het, is allesomvattend en sluit die vergewing van sondes, die bevryding van die mens en die herstel van die skepping in (Kongresbundel 1988: 61).

Vanuit die koninkryksvisie word die volgende perspektiewe op en riglyne vir die sending aangebied:

1.1 Die trinitariese perspektief

In Skrifgedeeltes soos Joh 4, waar Christus, volgens die Johannes-evangelie, vir die eerste keer van sy sending praat, noem Hy dit self die Vader se sending. In Joh 20:21 verbind Johannes weereens die sending van die Vader met dié van die Seun en die gemeente, maar nou ook met die Heilige Gees.

1.2 Die koninkryksperspektief

Die koms van die koninkryk word veral in die Mattheus-evangelie met die koms van die Seun in verband gebring. Die koninkryk is die sentrale tema in Jesus se eerste 'openbare preek' (Matt 5:3-11). Dit geld egter ook van al drie die sinoptiese Evangelies in die Nuwe Testament. In die bediening van die evangelie van die koninkryk sien Jesus die vervulling van sy sending (Luk 4:42).

Dit gaan vir God om sy koninkryk wat Hy by die skepping daargestel het. Hy het vir Homself uit vrye welbehae 'n ryk van stof, plante, diere en mense daargestel waaroor Hy heers; 'n ryk wat deur die sondeval van Hom vervreem is, maar wat Hy nie prysgegee het nie; 'n ryk wat Hy deur die tussenkoms van sy Seun weer met Homself versoen het en besig is om na sy volkome en heerlike herskepping en eskatologiese vervulling te lei. Sending moet dan nie as 'n handeling op die periferie van die kerklike lewe gesien word nie, maar gedefinieer word in terme van hierdie heilshistories-eskatologiese koninkryksmotief (Smit 1989:

551-552).

In die Bybel word aangedui dat die doel van God se woorde en daede is om die koninkryk van God tot openbaring te bring, om die bevrydende heerskappy van God te herstel. Die koninkryk van God word nêrens in die Nuwe Testament net tot die geestelike nood van die mens beperk nie. Dit het as aankondiging en verwerkliking van die totale heil duidelik op alle menslike nood betrekking. Die koninkryk het in Jesus Christus gekom en sal vanuit en deur Hom en sy Gees voleindig word. Die boodskap van die koninkryk behoort die oriëntasiepunt van die sending in hierdie wêreld te wees (Verkuyl 1975: 269-270).

1.3 Die verbondsperspektief

Die verbond is een van die basiese begrippe in die Skrif vir die struktuur van God se verhouding tot sy skepping en sy mense. Die verbondsgedagte sluit na sy aard nou aan by die beeld van God as koning. Die verbond is die struktuur wat God as koning daarstel waarvolgens en waarbinne Hy met sy onderdane in verhouding tree. Daarom staan die verbond ook in die nouste verband met die koninkryk en die evangelie van die koninkryk.

Jesus Christus het deur sy gehoorsaamheid die Middelaar geword van 'n beter verbond (Heb 8:6), die nuwe verbond (Heb 9:15, 12:24). Die nuwe verbond bestaan daarin dat dit 'n vervulling is van die eise en beloftes van die werk- en genadeverbond deur die werk van Jesus Christus en die Heilige Gees. Die evangelie van die koninkryk hou dus ten opsigte van die verbond in: die aankondiging dat die partikularistiese periode van die verbond verby is en dat die universele periode weer aangebreek het.

Daarom is die uitsending van die apostels en die apostoliese kerk in Matt 28:18-19 'n omvattende bedieningsopdrag en nie net 'n eng sendingopdrag nie. Dit is 'n opdrag tot 'n omvattende verkondiging van die hele

evangelie ('alles wat Ek julle geleer het') van Jerusalem af (Israel/die verbondsvolk) tot aan die eindes van die aarde (die nasies). Vir Israel het dit beteken: bekering, geloof en verbondsherstel. Vir die nie-Jode het dit beteken: bekering, geloof en verbondsuniversalisering.

1.4 Die perspektief van Jesus se diakonia

Die begrip bediening-diakonia kom in gedagte wanneer 'n mens soek na 'n omvattende begrip vir die wyse waarop Jesus self sy kerugma kom oordra het. Só het Jesus sy lewe en sterwe, sy kerugma en diens, sy woorde en daade, sy werksaamheid in die wêreld verstaan (Matt 20:28): 'nie om gedien te word nie, maar om te dien (*diakonein*) en sy lewe te gee as 'n losprys vir baie mense'.

Jesus se bediening het ook 'n tweërlei gerigtheid: Christus rig Hom tot die volk van God onder die ou verbond en universaliseer sy bediening na 'al die nasies tot aan die einde van die aarde' (Mt 28:18,19) (Smit 1989: 551-554).

Ef 4:12 gee 'n samevatting van die bediening (*diakonia*) van die kerk. Dit is 'n *diakonia* van toerusting van gelowiges sodat hulle hul dienswerk (*diakonia*) kan verrig; dit is die opbou (*oikodeme*) van die liggaam. Opbou in ekstensiewe en intensiewe sin: gemeente-opbou en gemeente-uitbou (Smit 1988: 40).

1.5 Die ekklesiologiese perspektief

Ook met die ekklesiologie staan ons vol in die perspektief van die verbond en die koninkryk en Jesus se *diakonia*. Dit wat van die volk van God in verband met die verbond bespreek is, geld dus net so vir die *ekklesia*, die gemeente. Hierdie nuwe volk van God, die *ekklesia* waarvan Christus die Verbondshoof is, bestaan uit die ware Israel 'wat uit die geloof in Abraham is' (Rom 4:16; Gal 3:29), en wat besny is 'in die hart' (Rom 2:28-29). Dit sluit egter ook die nie-Jode in wat in Christus glo. Dit deurbreek die

grense en word die een algemene Christelike kerk van die Apostolicum.

1.6 Die eskatologiese perspektief

Binne die heilshistories-eskatologiese ruimte van onder andere Mark 13, funksioneer vers 10 met sy imperatief van die evangelie wat aan die nasies verkondig moet word. Dit is nie voorwaarde vir die wederkoms en voleinding nie, maar imperatief vir die dissipels in die tyd wat in v 3-23 ter sprake is. Dit is nie die enigste imperatief vir hierdie tyd nie, maar wel ook imperatief en wesenlike deel van die lewe en getuienis (v 9) van die gemeente deur die Heilige Gees (v 11).

Die sentrale en prominente plek wat vers 10 in die redevoering inneem, bevestig die sentraliteit van die evangelieverkondiging aan die nasies in Jesus se profetiese rede en dus vir die gemeente. Die troos en bemoediging wat aan die dissipels vir hierdie tussentyd gegee word, geld ook vir die sending: dat die Heilige Gees hulle bystaan; dat hulle sorgvry onder die uiterste beproewing kan leef en getuig omdat God deur sy Gees sorg; dat die dag kom wanneer die imperatiewe oorgaan in God se indikatiewe, wanneer hulle wel agteroor sal kan sit en toesien hoe God die koninkryk tot voleinding bring (v 24). Tot dan geld egter ook ten opsigte van die sending die imperatief van waaksaamheid (v 35-36) (Smit 1989: 554-556).

Vervolgens word gekyk na die opdragte van die bedienaar van die Woord, met spesifieke verwysing na sy sendingopdrag, soos dit in die beroepsbrief, kerkorde van die NG Sendingkerk en bevestigingsformulier van die Ned Geref Kerk na vore kom:

Die herder en leraar se taak in besonder is om die evangelie te verkondig, die heilige doop en heilige nagmaal te bedien en die krankes te vertroos. Verder is dit die leraar se taak om die gemeentelede aan hulle huise te

besoek, Bybelse en kerklike geskiedenis en die geloofs- en sedeleer van die Christelike godsdiens 'te onderwys' en so dikwels moontlik 'katkisasies' te hou' (NG Sendingkerk Beroepsbrief).

As deel van die ampspligte van die bedienaar van die Woord word eerste genoem 'die bediening van die Woord van God aan die gemeente en waar geleentheid hom voordoen, ook buite die gemeente aan diegene wat van die evangelie vervreemd is' (Kerkorde Nederduitse Gereformeerde Sendingkerk 1991: 7).

Uit die bevestigingsformulier vir leraars (Kerkboek Nederduitse Gereformeerde Kerk 1983: 51) is dit ook duidelik dat die leraar geroep is tot die verkondiging van die evangelie aan hulle wat in die wêreld buite die kerk is sowel as om die gemeente aan te moedig om die evangelie aan die heidene te bring in gehoorsaamheid aan Christus se bevel in Matt 28:19.

Die taak van evangeliedienaar behels dus 'n omvattende bedieningsopdrag. Die boodskap van die koninkryk moet in sy totaliteit verkondig word, tot die lidmate en afvalliges van die gemeente, maar ook tot die totale kerkvervreemdes en heidene buite die gemeente.

Dit moet beklemtoon word dat sending God Drie-enig se sending (*missio Dei*) en ook die kerk van Jesus Christus en dus elke lidmaat daarvan se sending (*missio ekklesia*) is. God die Heilige Gees neem mense, lidmate van Sy kerk, in sy besit en Hy stuur hulle uit. Soos Jesus en die Gees gestuur is, so word elke lidmaat 'n gestuurde, 'n geordende om Sy getuie in die wêreld te wees, sodat die wêreld kan glo. Sending vra die totale betrokkenheid van die lidmaat in die amp van die gelowige. Dit is nie 'n opsionele aktiwiteit van sekere lidmate nie, of iets waarin mense 'n keuse het, of 'n privaat onderneming van 'n groep sendingvriende nie. Dit raak elke lid van die liggaam van

Christus wat met sy Gees vervul is. Deelname aan God se sending is die lewe van die kerk en gee sin aan sy bestaan.

Die bediening van Christus (*missio Dei*) (die bediening van die evangelie van die koninkryk in die wêreld) is dus aan die gemeente/kerk van Jesus Christus toevertrou.

Sending is deel van die bediening van die evangelie van die koninkryk deur die volk van die koninkryk en gerig op die wêreld buite die koninkryk. Sending behels egter 'n omvattende evangeliebediening. Dit is nie 'n verskraalde evangelie wat beperk is net tot die redding van siele nie. Dit is ook nie 'n verwaterde evangelie wat net bevryding uit aardse swaarkry verkondig nie, maar dit gaan oor die hele evangelie vir die totale mens aan die hele wêreld tot aan die einde van die tyd (Smit 1990: 5-19; Erasmus 1988: 11-12).

Vir hierdie studie oor die onvoltooide sendingtaak, sal die klem dus val op die omvattende verkondiging aan die Bruinen Swartmense van die Gamtoosvallei wat buite die koninkryk van God staan met dié doel: om van hulle dissipels en burgers van die koninkryk te maak. Die taak behels egter ook die opbou en toerusting van die gelowiges in Christus (die volk van die koninkryk) vir hulle sendingtaak.

Bladsy 8, punt 2. par.1

Vervang die woord 'Kabeljous'
met 'Gamtoosriviermond'

HOOFSTUK 2GEOGRAFIESE EN HISTORIESE PROFIEL1. GEOGRAFIESE GRENSLYNE

Die Hankey-landdrosdistrik word begrens deur die distrikte Willowmore, Steytlerville, Uitenhage, Port Elizabeth en Humansdorp. Die ligging en grenslyne van die landdrosdistrik word in bylae A & B aangedui. Die Gamtoosvallei met die kronkelende Gamtoosrivier maak die sentrale en grootste deel van die Hankey-landdrosdistrik uit.

2. DIE GAMTOOSVALLEI EN GAMTOOSRIVIER

Die Gamtoosvallei kan gesien word as die besproeiingsbeheergebied al langs die loop van die Gamtoosrivier vanaf die samevloeiing van die Groot- en die Kougarivier tot by die monding van die Gamtoosrivier. Uitlopers langs takriviere van die Gamtoosrivier soos die Kleinrivier by Hankey asook die omliggende plase onder die Paul Sauerdam en die Cambria-gebied en plase omliggend aan Loerie word ingesluit (Groenewald 1982: 3). By Kabeljous, wes van Port Elizabeth, mond die Gamtoosrivier in die see uit.

Die Gamtoosrivier, die naam wat gegee is aan die Kouga- en Grootrivier na hul samevloeiing, word gevoed deur die dreineringsgebied van beide riviere. Die Kougarivier ontspring by Avontuur en vloei in die lang vallei tussen die Tsitsikammaberge, die Kougaberge, en die Winterhoekberge deur tot by die aansluiting met die hooftakrivier, die Baviaanskloofrivier; dan deur 'n nou kloof, bekend as Kougapoort, na die samevloeiing met die Grootrivier. Die grootste gedeelte van die opvanggebied bestaan uit tafelbergsandsteen en kwartsiet, met die gevolg dat baie min slik afgevoer word en die water helder en feitlik heeltemal vry van soute is.

Die Grootrivier begin in die hartjie van die Karoo naby Victoria-Wes en nadat dit deur Beervleipoot en verder

verby Willowmore en Steytlerville gevloei het, gaan dit deur die Winterhoekberge en die Baviaanskloofbergreeks by Grootrivierpoort waar dit dan by die Kougarivier aansluit.

Die opvanggebied is saamgestel uit kwartsiet en skalie van Karoo-afsettings. Wanneer dit in vloed is, voer die water 'n groot hoeveelheid fyn slik mee sowel as 'n aansienlike hoeveelheid soute in die vorm van opgeloste chloriede. Daardeur het die Gamtoosvallei vanaf die vroegste tye die voordeel van die ryk Karooslik wat daarin afgeset is sowel as van die goeie vars water van die kusstreek gehad. Dit het die Gamtoosvallei een van die vrugbaarste besproeiingsgebiede aan die suidpunt van Afrika gemaak.

Die Gamtoosvallei bestaan uit see-afsettings van die Uitenhage-reeks, saamgestel uit ronde spoelklippe, skalie en klei, wat feitlik vertikale kranse van konglomeraat vorm. Die tipiese plantegroei bestaan uit vetplante soos spekbome, noorsbome en alwyne met digte, ondeurdringbare bos teen die hange, en digte doringbome, geelhout, olienhout, nieshout, wildevy en baie ander bome en hoë bos op die gelyktes en in die lope van die takriviertjies.

Die Gamtoosrivier was vanaf die vroegste trek na die binneland 'n steurende hindernis vir die verkeer. Die persoonlike kennismaking met die verkeersmoelikhede in die binneland het daartoe gelei dat die regering by verskeie rivierdeurgange ponte aangebring het. Nadat die Gamtoosrivier aan die beurt gekom het, is die vervoer oor die rivier vergemaklik.

So 'n pont is van sterk plank gemaak, min of meer soos 'n kort drywende brug. Die wa met osse is op die pont getrek, maar daar was net plek vir die wa en ses osse, die ander osse moes op 'n hoop langsaan staan en kon nie help om die wa op te trek nie. Wanneer die riviermond oop was moes gewag word totdat die see opstoot sodat die pont gelyk met die walle kon staan. Dik lyne is vanaf die pont na die

oorkantste wal gespan en die pont is dan met die hand oorgetrek. Die gesukkel om oor die rivier te kom het baie ergernis en verdragings tot gevolg gehad.

Die pont was jare lank die enigste manier om die ossewaens en ander rytuie oor en weer te vervoer. Vir meer as dertig jaar is gepleit vir 'n behoorlike brug oor die Gamtoosrivier. Nadat besluit is om die brug te bou, het dit verskeie jare geduur om dit te voltooi, veral omdat die rivier se bodem so ongunstig was en geen vaste fondament gekry kon word nie. Na voltooiing is dit op 3 September 1895 geopen. Die pont is tot en met die voltooiing van die padbrug gebruik.

Die paaie van die Gamtoosvallei was in die begin primitief, in werklikheid was dit net oopgerode wa-spore. Om hulle produkte op die mark te kry, moes boere van ossewaens gebruik maak. Dit is dus te verstane dat daar behoefte aan 'n treinspoor was. Na vele ondersoeke het die Kaapse Parlement op 6 Januarie 1899 besluit om 'n smalspoorlyn na Avontuur te bou. In Mei 1902 is daarmee begin en op 10 Desember 1906 was die lyn tot op Avontuur voltooi.

Die eerste treinbrug oor die Gamtoosrivier was 'n houtbrug. Hierdie eerste spoor was vir die Gamtoos-boere 'n groot uitkoms. Waar dit voorheen 'n volle week met wa en osse geneem het om 'n vrag produkte in Port Elizabeth te gaan aflaai, kon boere daarna hul produkte by Loerie op die trein laai. Dit was ook nie lank nie of die boere het gevra dat 'n taklyn in die Gamtoosvallei gebou moet word. Vertoë is in 1911 gerig, die taklyn is gebou en op 3 April 1914 is dit geopen.

Die paaie en driewe is ook deur die jare verbeter. Die pad vanaf Andrieskraal in die rigting van Patensie was vroeër slegs tot by die Ned Geref Kerk Gamtoosvallei se kerkgebou in Kwagga geteer.

Vandag is daar 'n droë teerpad vanaf die afdraai na die Paul Sauerdam te Andrieskraal tot in Port Elizabeth. Die pad tussen Kleinfontein en Hankey sowel as tussen Hankey en Humansdorp is vandag gerieflike teerpaaië.

In verband met die naam Gamtoos bestaan geen volkome sekerheid nie. Dat dit van Hottentot-oorsprong is, is redelik seker. In die Gamtoosvallei word algemeen aanvaar dat die naam Gamtoos 'Brullende Leeu' beteken (Malan 1970: 16-41; Bekker 1988: 9-10). Uit Van der Merwe (1988: 12) se navorsing word uitgewys dat die Gamtoosrivier se naam 'slu of geslepe soos 'n leeu' beteken omdat dit so maklik sy walle kon oorstroom.

3. DIE GAMTOOSVALLEI AS BEWOONDE GEBIED

Die Gamtoosvallei is die digsbewoonde gebied binne die Hankey-landdrostdistrik vanaf Loerie tot in Andrieskraal (vergelyk bylaag A). Dorpe is te Patensie, Hankey en Loerie gesetel met Hankey as die grootste dorp. (Die etniese samestelling word in hoofstuk 3 aangedui). Op die plase word die hoofopstal deur die Blanke werkgewer en sy gesin bewoon met werkershuise elders op die plaas vir Bruin en Swart werkers en hul gesinne (Groenewald 1982: 3-4).

4. VROEË BEWONERS EN VESTIGING IN DIE GAMTOOSVALLEI

Toe die eerste reisigers die Gamtoos bereik het, was die gebied hoofsaaklik deur nomadiese Boesmans en Hottentotte bewoon. Al wat van hierdie vroeë inwoners oorgebly het, is rotstekeninge in die grotte wat oral in die berge voorkom. Werktuie van klip en andere, asook geraamtes, is al gevind. Dit is 'n bewys dat Boesmans en Hottentotte vroeër in die Vallei gewoon het. Baie van die plekname het 'n Hottentot-oorsprong. Dit is te verstane aangesien hierdie streek destyds nog nie deur Swartmense uit die ooste bereik is nie.

In die tyd van die vroeë pioniers was wilde- en roofdiere

nog volop. Met die koms van die Blankes uit die weste en die Swartmense uit die ooste, is die Boesmans en Hottentotte van hul natuurlike jagvelde uitgesluit. Hulle het hul toevlug tot die bergagtige dele geneem en meermale daarvandaan die boere se vee gesteel. Botsings was onvermydelik en strafekspedisies is van tyd tot tyd onderneem. Teen die jaar 1800 het Swartmense uit die ooste binnegedring met die gevolg dat boere meermale vermoor, huise afgebrand en vee gesteel is.

Die veeboere het ook geleidelik dieper die binneland ingetrek en die grense van die Kolonie moes telkemale ooswaarts geskuif word. Om kontak met die boere te behou en die nodige huurgelde in te vorder, moes meer landdroskantore gestig word. So het Swellendam in 1745 tot stand gekom. In 1770 is die Gamtoosrivier as die oosgrens van die Kolonie verklaar.

Tjaart van der Walt is in 1798 aangestel as Kommandant van die distrik Swellendam waarvan die Gamtoos die oostelike grens was. Hy het as leier van verskeie strafekspedisies teen inboorlinge opgetree. In 1802 het hy weer met 'n ekspedisie vanaf Swellendam opgetrek en die Hottentotte tot oor die Sondagsrivier teruggedryf. Met die terugtog het hulle langs die Gamtoosrivier tot by die Baviaansberge opgetrek. Hier het hulle een van kaptein Andries Stuurman se bendes, onder leiding van 'n sekere Boland, aan die voet van die Winterhoekberge ontmoet en verslaan.

Terwyl hulle die stropers in 'n voetpad gevolg het, is Tjaart deur Boland en ses volgelinge verras en Boland het hom noodlottig gewond. Sy verminkte lyk is deur die boere gevind en begrawe op 'n bult aan die voet van die Winterhoekberge op die plaas Cambria. (Op aanwysing van mnr Walter Smith, is sy graf in 1949 deur die Humansdorpse Kultuurvereniging opgespoor. Op 10 Oktober 1950 is hierdie boereleier se stoflike oorskot opgegrawe en plegtig herbegrawe langs die Goedehoop Ned Geref-kerksaal te Cambria.

Die Geloftefeeskomitee van die Gamtoosvallei het 'n gedenk=naald op sy graf opgerig).

Die hele oostelike gebied tot by die Gamtoos was tot 1904 deel van die Swellendam-distrik toe dit deel van die nuwe distrik Uitenhage geword het. Selfs veeboere was huiwerig om hulle langs die Gamtoos te vestig omdat dit so ruig en dig bebos was. Tog het boere stadigaan ingetrek en veral langs die takriviertyjies wat in die Gamtoos inloop, plase begin aanlê. In 1802 was daar reeds 12 huisgesinne langs die rivier.

Boere het alhoemeer belangstelling getoon om hulle in die vrugbare Gamtoosvallei te vestig en het op eiendomsreg begin aanspraak maak. Gedurende die jare 1816 tot 1818 is die eerste plase van ongeveer 2 000 morge elk aan boere toegeken. Die Vallei is dus in groot blokke verdeel. Afstammelingen van die persone aan wie die oorspronklike toekennings gemaak is, boer vandag nog in die Vallei en in 'n hele paar gevalle behoort gedeeltes van plase nog aan dieselfde families.

Sedert daardie vroeë dae is die Gamtoos-plase onderverdeel sodat daar vandag honderde boere 'n goeie bestaan maak op die vrugbare grond van die Vallei. So is die Gamtoosvallei stadig maar seker digter bewoon. Na elke terugslag het die boere weer gekom - die volop water was die groot aantrekkingskrag. Ontwikkeling het egter stadig verloop as gevolg van wilde diere, onvriendelike inboorlinge en ruie bos. Die paaie langs die rivier was ook moeilik begaanbaar. Die rivier moes kort-kort deurkruis word en plek-plek was die pad al in die loop van die rivier langs. Die eerste boere in die Gamtoosvallei het moed en volharding aan die dag gelê (Malan 1970: 13-23).

Private besproeiingskemas het ook tot intensiewe boerdery=stelsels aanleiding gegee en dit het 'n besonder permanente aard van vestiging tot gevolg gehad. Periodieke oorstro=

mings, vroeë botsings met inheemse bewoners en die afgeslotenheid van die gebied, het gelei tot 'n besondere stabiele en goed-georganiseerde landbougemeenskap. Dit is veral die Blanke kundigheid wat die huidige landboukundige en ekonomiese karakter aan die gebied verskaf het.

Van die vernaamste terugslae gedurende die negentiende eeu, was die periodieke oorstromings, die groot brand van 1869, die runderpes van 1896 en periodieke droogtes. Aan die ander kant het die volstruisbloeytydperk vanaf 1879 tot 1916 'n positiewe invloed op die welvaart van die Gamtoosvallei uitgeoefen. (Groenewald 1982: 14-15).

5. WATERSKAARSTE, OORSTROMINGS EN BESPROEIINGSBOERDERY

Die geskiedenis van die Gamtoosvallei en sy mense is tot 'n groot mate die geskiedenis van die stryd wat van die begin af gevoer is om die water van die rivier te benut en te beheer. Periodieke waterskaarstes was die grootste probleem. Water is deur middel van uitkeerwalle uitgekeer of uitgepomp, maar dit was nooit moontlik om die rivier in so 'n mate te beheer dat water opgegaar kon word of dat die natuurlike vloei van die rivier aangevul of gereguleer kon word nie (Malan 1970: 11-13).

Vroeër is brak water direk uit die Gamtoosrivier na die landerye gelei. Boere het self die uitkeerwalle en kanale vir waterleiding na hulle plase gegrawe. Elke boer het 'n waterbeurt gekry. Die duur van die beurt het afgehang van die hoeveelheid grond in sy besit. Dit is bereken op die basis van een uur vir elke morg grond in 'n boer se besit.

Die steel van water het dikwels tot groot onenigheid gelei. 'n Waterfiskaal is later deur 'n raad van boere aangestel. Hy moes toesien dat water nie gesteel word nie, dat waterbelasting betaal word en dat die waterslote gereeld skoongemaak word. Die boere het self die slote met grawe skoongemaak (Van Dyk 1988: 29).

As gevolg van die sporadiese aard van die Grootrivier se afloop en die hoë brakinhoud van sy water wanneer dit die Gamtoosrivier binnegaan, is dit van min waarde vir besproeiingsdoeleindes. Na donderstorms in die Karoo het selfs klein vloede dikwels groot skade aan uitkeerdamme en besproeiingswerke veroorsaak. Boere was dus byna uitsluitlik van die goeie standhoudende stroom van die Kougarivier afhanklik.

In die somermaande is egter gereeld 'n waterskaarste ondervind. Die toestand is vererger omdat, soos in enige stelsel wat op agtereenvolgende uitkerings gebaseer is, die boonste eienaars gunstiger geleë is en dit in die praktyk 'n onmoontlike taak is om 'n billike verdeling te verseker.

Tussen 1847 en 1961 het sewe groot oorstromings plaasgevind wat groot verliese aan menselewens, vee en eiendom teweeggebring het. Na die grootste vloed in 1932, het ook die grootste ontwikkeling gevolg. Sedert vroeë tye is besproeiingsboerdery langs die Gamtoos beoefen.

Voordat die parlement in 1957 goedgekeur het dat 'n dam in die Kougarivier gebou kon word, is opnames deur die Departement van Waterwese gedoen sowel as verskillende terreine ondersoek en opgemeet. Hierdie moontlikheid het boere laat moed skeep, maar dit was 'n tyd van swaarkry, veral in die somermaande. Baie boere het deur die droogtes en brak water 'n knou gekry. Die brak water het baie skade aan die Gamtoos-gronde veroorsaak.

Die droom van geslagte Gamtoos-boere is in die somer van 1967 verwesenlik. Die rivier kon met opgegaarde water uit die Kougadam gevoed word en dus was daar leiwater in die vore, selfs in die droë Desember- tot Februarimaand. Intussen is sover gevorder met die kanaalstelsel dat die besproeiingskemas en baie individuele boere direk uit die kanaal voorsien kon word. Ander boere is gehelp deurdat genoeg water in die rivier afgelaat is om die rivierwater

vars te hou sodat hulle met pompe en die bestaande uitkeerdamme hulle oeste kon red.

Boere het ook meer gerus gevoel oor die gevaar van vloede, want in die Grootrivier het die Beervleidam reeds bewys hoe vloede beheer kon word. In die Kouga was die dam toe reeds sover dat alleen 'n baie groot vloed nog die werke sou kon beskadig - die dam kon toe reeds die Vallei beskerm.

Die destydse kabinet het besluit om die dam na senator Paul Sauer te vernoem. Dit is 'n besondere indrukwekkende stuk ingenieurswerk. Dit het beduidende waarde vir water=bewaring en vloedbeheer en is ook 'n toeriste=aantreklikheid wat besigtig kan word.

Ook die konstruksie van die kanaalstelsel is 'n prestasie. Die hoofkanaal begin by die dam en eindig 72 kilometer verder by die Loerie-opgaardam. Die kanaal is nie net 'n gewone sloot nie, maar 'n samestelling van stukke kanaal met tonnells, duikpype, balanseerdamme, pype en pompstasies. By Loerie, aan die onderpunt van die kanaalstelsel, het die Departement van Waterwese 'n dam gebou wat al die afloopwater van die kanaal opvang. Hierdie dam, wat ook die Loerierivier opdam, word gebruik as balanseerdam vir die water wat aan die Munisipaliteit van Port Elizabeth verkoop word. In normale tye bereik ongeveer een derde van die water wat die Paul Sauerdam verlaat, die Loeriedam (Malan 1970: 12-13, 73-100).

Ashpole (1990: 10) voorsien die volgende statistiek vir die Gamtoosvallei sedert die bou van die Paul Sauerdam: sitrusproduksie het van 1965 tot 1988 van 19 000 tot 38 000 ton verdubbel met 'n verwagte verdubbeling tot 1996 as al die nuwe bome in volle produksie kom; tabakproduksie (lugdroog) het agtvoudig toegeneem; aartappelproduksie het van 24 000 tot 100 000 ton vermeerder. Tans word daar ongeveer 4 200 hektaar groente verbou.

6. KOÖPERASIES IN DIE GAMTOOSVALLEI

6.1 Die Patensie Sitruskoöperasie Beperk

Die Gamtoosvallei met sy vrugbare grond is goed geskik vir sitrusproduksie. Reeds in Julie 1907 is met die uitvoer van lemoene begin. Ongeveer in 1922 is met die aanplant van nuwe variëteite begin, veral valencias en nawels. Op 31 Augustus 1929 is die Patentiese Koöperatiewe Sitrus=maatskappy op Patensie gestig. In 1937 is besluit om 'n koöperatiewe pakhuis op te rig.

Na die totstandkoming van die sentrale pakhuis te Patensie en ook as gevolg van die ernstige tekort aan arbeid gedurende die oorlogsjare, het meer en meer lede van die Bo-Gamtoos koöperasie by die Sitruskoöperasie op Patensie aangesluit. Na onderhandeling is besluit om saam te smelt en op 13 Februarie 1943 is die huidige koöperasie gestig. Die naam is later verander na Patensie Sitruskoöperasie Beperk (Malan 1970: 122-127).

'n Ultra-moderne R12 000 000-pakhuis wat 'n gebied van 15 400 vierkante meter beslaan, is in Junie 1989 in gebruik geneem. Die een helfte alleen behoort tot 1994 voldoende te wees. Dit sal in staat wees om daaglik 40 000 15 kg plukkiste vir uitvoer te kan hanteer (Our Times 1988: 12-13).

Patensie se nuwe pakhuis is in een jaar gebou. Gedurende die eerste fase is voorsiening gemaak vir die installering van twee uitvoerverpakkingslyne. Nog twee behoort tot en met 1992 geïnstalleer te word. 'n Uitdagende aspek was om 'n private sylyn daar te stel vanwaar die uitvoervrugte per smalspoor na die hawe vervoer kon word. 'n Private spoor=lyn van meer as 800 meter lank moes letterlik dwarsdeur die dorp gebou word (Die Oosterlig & PE Express 1990: 5).

Die pakhuis hanteer alle sitrus variëteite, soos nawels, valencias, suurremoene, pomelos en minneolas asook

sagteskil variëteite soos pitlose nartjies met 'n hoë sap en suiker gehalte, byvoorbeeld satsumas en clementine. Gewone Kaapse nartjies word nie in die pakhuis hanteer nie (Du Preez 1990: onderhoud).

6.2 Die Gamtoos Tabakkoöperasie Beperk

Boere in die Gamtoosvallei het vanaf die vroegste jare tabak verbou. Die vrugbare grond, gunstige klimaat en geografiese ligging was uitstekend vir tabakproduksie. Destyds was dit swaar, donker, hoë gehalte tabak wat vir roldoeleindes en hoofsaaklik vir eie gebruik gekweek is. Later het dit ook 'n ruilmiddel geword. Mettertyd het tabakproduksie egter uitgebrei en het 'n redelike handel daarin ontstaan - in die begin net in roltabak, maar later ook in tabak vir pyp en sigarette.

Die Gamtoos Koöperatiewe Tabakmaatskappy Beperk is gebore uit 'n ekonomiese behoefte om die produk van sy lede ordelik te bemark, met ander woorde, om die spekulasie met sy produk, die kunsmatige surplusse, tekorte en die verliese wat daarmee gepaard gaan, uit te skakel. Dit is op 31 Oktober 1936 gestig en op 31 Desember dieselfde jaar geregistreer. In 1981 is die naam na Gamtoos Tabak=koöperasie Beperk verander.

Die koöperasie se motorhawe is sedert 1956 'n geregistreerde Volkswagen/Audi-handelaar en dié diensstasie verskaf ook Mobil-brandstof. Die koöperasie beskik ook oor werkswinkels, 'n kantoorkompleks, pakhuis en bied ook huisvesting aan die Blanke werknemers daarvan.

6.3 Die Gamtooshandelsvereniging Koöperatief Beperk

Vroeër was daar 'n hele paar Algemene Handelaars in die Gamtoos, maar die neiging het by meeste kopers bestaan om na Port Elizabeth vir hul groot inkope te gaan. Die sterk gevoel wat in die Gamtoos vir samewerking bestaan het, sowel as die begeerte tot beter diens, het in 1944 gelei tot die stigting van 'n koöperasie wat bekend sou staan as

die Gamtoos Handelsvereniging Koöperatief Beperk. Om die besigheid aan die gang te kry, het mnr Paul Ferreira die perseel en alle besigheidsregte op sy plaas Patensie aan die nuwe koöperasie verkoop (Malan 1970: 128-133). Tans staan dit bekend as die Gamtooshandelsvereniging (Koöperatief) Beperk.

Teen 1991 het die Gamtooshandelsvereniging uit die volgende bestaan: 'n Algemene Handelaar op Andrieskraal; in Patensie - 'n winkel/kafee langs die poskantoor, 'n supermark, twee ander kafees, 'n winkel met 'n mans- en damesafdeling en 'n ekstra afdeling met allerlei goedere soos byvoorbeeld hardware, 'n winkel hoofsaaklik vir die gerief van Bruinen Swartmense en 'n pakhuis waar ook verkope gedoen word. Op Hankey is ook 'n winkel, die Hankey Hotel met buiteverkope en by Thornhill-stasie is twee winkels en 'n slaghuis.

7. PRETORIA PORTLAND CEMENT (PPC)

Ongeveer 1928 is 'n kalksteengroef op Patensie begin, maar namate die myn gevorder het, het die verhouding van bogrond, wat verskuif moes word om die klip te ontbloot, te groot geword en dus het hierdie groef onekonomies geword. Die Eastern Province Cement Company het ondersoek ingestel en bevind dat kalkklip wat deur minder bogrond bedek word, in groot hoeveelhede in Kleinrivier beskikbaar is. Die plaas van mev Sannie van der Watt is, teen vandag se pryse, vir 'n appel en 'n ei gekoop.

Ongeveer 1933 is begin met die bou van 'n kabelweg en die oprigting van masjinerie by die myn. Al die materiaal en masjinerie is met ossewaens na die myn aangery en omdat sommige van die masjinerie 'n paar ton elk geweeg het, is dit stuksgewys aangery. Soos tans nog gesien kan word, is die terrein waar die kabelweg gebou is taamlik onbegaanbaar en moes die staalstrukture van die pale, sowel as die materiaal vir die pale se betonvoetstukke, die berg met osse en donkies uitgesleep word.

Ongelukkig kan niemand die presiese datum onthou toe die produksie by die myn begin het nie, maar dit was gedurende die jaar 1934. Die eerste groefbestuurder, mnr Natie Rautenbach, het die broers Andries en Japie de Jager sowel as Pieter en Fanie le Roux in diens geneem om by Blackie Ferreira en Stephen Dorfling aan te sluit. Daar het heelwat Swartmense vanaf Patensie saam gekom, maar die getalle is ook aangevul met werkers wat spesiaal deur die stamhoofde vir mnr Rautenbach uitgesoek is.

Ongeveer 250 Swartmense was nodig, want die klip is in daardie jare met lugdrukkore en klein ladings dinamiet losgeskiet, daarna is die klippe wat te groot was om te hanteer, met 14 pond hamers stukkend geslaan, met skopgrawe en vurke op die koekepanne gelaai en met die hand na die klipbreker gestoot.

Die koekepanne kon voor bly, want die drakrag van die kabelweg was 50 ton per uur. Die lengte van die kabelweg is ongeveer 14 kilometer en dit neem 'n pan een uur vanaf die myn tot by Loerie. Destyds was ook geen elektrisiteit beskikbaar nie en die maatskappy het sy eie kragopwekker gehad wat die motors van die masjiene en kabelweg van krag moes voorsien.

In die vroeë vyftigs het die Swartmense baie verwissel en die maatskappy het besluit om te meganiseer en sodoende die arbeid te besnoei. Die volgende oorskakelings het plaasgevind: kleiner lugbore na diamantbore, die vurk en skopgrawe na groot laaigrawe en die koekepanne na vragmotors met 'n dravermoë van 12 ton.

Die lading van dinamiet het vergroot van een kissie - na 30 of meer kissies per keer. Elektrisiteit is aangelé vanaf Port Elizabeth en nog 'n kabelweg is gebou. Die klipbreker is ook vervang met 'n groter en 'n addisionele kleiner een. Die getal Blanke werknemers het as gevolg van die

meganisasie tot ongeveer 25 vermeerder en die Swartmense het afgeneem tot 150.

Die werkmodes het steeds verander. Blanke operateurs het toesighoudende poste gekry en die Swartmense is as operateurs aangestel. Die dra vermoë van die vragmotors is verdubbel, dié van die kabelweë vergroot en die laaigrawe is met voorlaai masjiene vervang. Dit het arbeidsbesparing tot gevolg gehad en die getal werknemers is verminder tot 13 Blankes en 70 Swartmense.

Die kalkklip wat vir die vervaardiging van sement gebruik word, moet van 'n hoë gehalte wees, dit wil sê: daar moet 'n sekere persentasie suiwer kalsiumkarbonaat gehandhaaf word. Dit is egter hierdie maatskappy se beleid om 'n hoër gehalte as wat vereis word, in die vervaardiging van sement te gebruik.

Die kalkklip kan ook gemaal word en hierdie gemaalde kalk word as landboukalk bemark. Die maatskappy het aan die einde van 1979 met die vervaardiging van landboukalk begin. Dit was 'n groot seën vir die boere, omdat spoorvrag die landboukalk wat elders verkrygbaar is, baie duurder as die plaaslike gemaak het. Landboukalk word net by grootmaat verkoop en moet by die myn afgehaal word.

Die kalkklip word per spoor vanaf Loerie-stasie na Chelsea-stasie deur die SA Vervoerdienste vervoer en daarvandaan neem die maatskappy dit met sy eie lokomotiewe na die fabriek. Daar word dit tot poeier gemaal, met klei, gips en ander chemikalieë gemeng en onder baie hoë temperature gebrand. Tydens die verbrandingsproses vind daar chemiese reaksies plaas en die eindproduk is die sement wat ons gebruik.

Waar die maatskappy eers as Eastern Province Cement Company bekend gestaan het, is sy naam, asook dié van al die ander groewe en fabriek wat aan dieselfde moedermaatskappy

behoort het, in die vroeë tagtigs na Pretoria Portland Cement (PPC) verander (Van der Watt 1988: 21-23).

8. LONGMORE EN OTTERFORD PLANTASIES

Die plantasies Longmore en Otterford sorteer onder die bestuur van die bosstreek Tsitsikamma. Longmore sluit die ou Van Stadens-plantasie in en die oppervlakte onder bebossing is ongeveer 6 700 hektaar.

Longmore se naam is verkry van die twee plase Longton en Morton wat gedurende 1929 deur die Staat aangekoop is. Die eerste bome is gedurende 1931 aangeplant. Gedurende 1929 is ook 'n houtverduursamings-installasie hier begin, maar is in 1963 gesluit.

Otterford sluit die ou Loerie-plantasie in en die oppervlakte onder bebossing is ongeveer 5 300 hektaar. Die naam Otterford is verleen aan die plaas Otterford wat deel van die Hankey reserwe uitgemaak het. Die Loerie-plantasie se naam is waarskynlik afkomstig van òf die dorpie Loerie òf die Loerierivier.

Tot ongeveer 1922 was hierdie twee plantasies as 'n eenheid bestuur, hoofsaaklik vir die beskerming van inheemse bosse, en het dit as die Hankey-opvanggebied bekend gestaan. Werksaamhede aan hierdie twee plantasies het in Julie 1918 begin deur die oprigting van 'n kwekery wat al die plantjies vir bebossing sou voorsien, asook die oprigting van tydelike woonkwartiere vir die werksmag. Op daardie stadium was die werksmag meestal soldate wat van die eerste wêreldoorlog teruggekeer het, maar dit het mettertyd 'n werkoord vir ongetroude en ongeskoolde Blankes vanaf Johannesburg geword. Daar is in 1922 talle van die stakende mynwerkers vanaf Johannesburg na Otterford gestuur. Nog later is die werksmag deur Swartmense uit die Transkei vervang (Breytenbach 1987: 4).

9. VROË VESTIGING IN HANKEY EN DIE BYDRAE VAN DIE
LONDENSE SENDINGGENOOTSKAP

Die Londense Sendinggenootskap (LSG) is in 1795 gestig. Dit was van die begin af 'n interkerklike genootskap wat alle Christene wou saamsnoer met die ideaal om die ware Christendom te verkondig. In 1799 het dr J T van der Kemp saam met drie ander, J J Kicherer, J Edmond en W Edwards, in die Kaap aangekom as eerste sendelinge van die LSG.

Die LSG se werk het in 'n oostelike rigting ontwikkel. Van der Kemp en Edmond het ooswaarts vanaf Tulbagh probeer om die Xhosastam van Gaika met die evangelie te bereik. Toe die eerste sendingpogings onder die Xhosa misluk het as gevolg van onrus op die Oosgrens, is Edmond na Indië en Van der Kemp het hom toe op die Hottentotte toegespits.

Eerw James Read het hom nou by Van der Kemp gevoeg en hulle stig in 1802 die stasie en toevlugsoord vir Hottentotte, genoem Bethelsdorp, naby die huidige Uitenhage. Hier het die LSG vir die eerste keer met die boere van die oosgrens in botsing gekom. Die oorsaak vir die spanning was die treurige toestande wat op Bethelsdorp ontstaan het as gevolg van verwaarlosing en leeglêers. Van der Kemp wou 'n toevlugsoord skeep vir die swerwende Hottentotte, maar die boere het dit as 'n aanmoediging tot leeglêery en luiheid gesien. Ongelukkig het Van der Kemp nie 'n oog vir hul swakhede gehad nie en kon nie daarin slaag om dissipline te handhaaf nie.

Die eerste voltydse superintendent van die LSG was dr John Philip wat in 1820 in die Kaap aangekom het. Hy het daarin geslaag om baie verbeterings in die organisasie van die genootskap aan te bring (Crafford 1982: 25-31).

Baie van die inwoners vanaf Bethelsdorp, as die oudste instituut van die LSG, het na Hankey, wat 'n belangrike uitbreiding van die werk te Bethelsdorp was, verhuis. (Briggs en Wing 1970: 45). Die oorspronklike naam van

Hankey was Wagensdrift en is in 1822 deur dr John Philip aangekoop. Dr Philip het sy voornemens só uitgedruk:

My anxiety now was to produce additional lands to supply the deficiencies of Bethelsdorp and provide for an increasing population. The farm of Mr Korsten, on the Gamtoos River, was then for sale, and between five and six thousand rix-dollars were instantly subscribed by the people, to assist in paying the purchase money (Gerryts 1949: 156).

Die oordrag van die plaas Waggon Drift het op 29 Maart 1822 plaasgevind. Die deel wat aan die LSG verkoop is, was tot die naaste morg, 1 428. Die verkoopprijs was 48 000 Kaapse gulden (dit is gelyk aan 15 000 riksdalers of 1 200 pond/sterling).

Die eerste inwoners van Hankey het 'n behoefte aan geestelike leiding en die organisering van hul sekulêre bedrywighede gehad. Dr Philip het die kategeet Johann George Messer gekies om aan die hoof van die nuwe sendingstasie te staan en hy was dan ook die eerste Blanke wat daar sou bedien - hy het vir agt jaar in Hankey gebly (Coetzee 1984: 63-73). Dit moes ongeveer tussen 1822 en 1830 gewees het (vergelyk die datums van sy opvolger).

Verskeie sendelinge het deel van Hankey se vroeë geskiedenis uitgemaak. Na J G Messer het John Melvill gekom - hy het 'n lewe van gemak as staatslandmeter opgesê om die sendingsaak te dien (1831-1838). Die eerste sendeling in Hankey wat kontak met die Blanke boere in die distrik gemaak en aan hul geestelike behoeftes aandag gegee het, was Edward Williams (1838-1842). William Philip, sy opvolger, ook 'n gekwalifiseerde mediese dokter, het hulle van mediese dienste voorsien. Na sy dood in 1845, het sy broer, Thomas Durant Philip, vir 20 jaar in Hankey gewerk.

Hankey as sendingstasie is vernoem na die tweede tesourier van die LSG, William Alers Hankey, wat tussen 1816 en 1832 in hierdie hoedanigheid diens gelewer het. Hy was 'n suksesvolle Londense bankier en het 'n groot bydrae ten opsigte van die aankoop van grondgebied gelewer.

In 1986, met Hankey se 160-jarige bestaan, is 'n gedenksteen in Hankey onder leiding van mnr Dirk Schellingerhout opgerig en 'n gedenkplaat daarop aangebring wat eerw Hankey se gesig afbeeld. Dit is op 10 Oktober dieselfde jaar onthul. Op die gedenkplaat word eerw Hankey aangedui as die persoon na wie die dorp vernoem is en word die stigtingsdatum van Hankey as 1826 aangedui (D Schellingerhout 1991: onderhoud).

Hankey het ook 'n belangrike rol gespeel in die huisvesting van sommige van die vrygelate slawe deur die stigting van twee sendingposte - Cambria en Kruisfontein. Verskeie van die vrygemaakte slawe het hulle in Hankey gevestig. Die werk in Hankey is in 1837 ook na Kruisfontein, noord van Humansdorp, uitgebrei.

Van die begin af was Hankey 'n unieke eksperiment in Khoi-grondbesit (Die begrip Khoikhoi omvat die breë spektrum van inheemse bevolkingsgroepe wat die sewentiende-eeuse Hollanders almal as Hottentotte beskou het (Bredenkamp 1982: xii)) en dit het die totstandkoming van die staats-geïnspireerde Katrivier-kolonie met sewe jaar voorafgegaan. Die aanskaf van grond in Hankey het 'n ingewikkelde en betwisbare punt geword wat nooit bevredigend opgelos is nie (Coetzee 1984: 2, 272-273; Briggs & Wing 1970: 47).

Die grond van die sendingstasie van die LSG te Cambria is in 1838 deur William Philip, seun van dr John Philip, vir 'n deel van die plaas Vensterhoek verruil. Dit het William in staat gestel om uiting te gee aan 'n waterskema wat hy

in die oog gehad het. Die grondruil het hom in staat gestel om die water hoër op uit die rivier te haal.

'n Skynbaar onoorkomelike hindernis was egter 'n heuwelrand wat met loodregte kranse in die rivier doodloop. Om die water op die vrugbare Hankey-gronde te bring, het hy 'n tunnel onderdeur hierdie rand gegrawe. Die tunnel loop nie waterpas nie aangesien hulle al op die sagte grondlaag tussen die rotsbanke deur gegrawe het (Gerryts 1949: 156).

Die werk aan die tunnel het in April 1843 begin. Uitgrawings het aan beide kante van die berg begin met as doelwit om in die middel te ontmoet. Teen die end van Julie 1843 het William Philip oorgeneem en met twee voormanne en vyftien werkers dieselfde afstand in twee weke bereik, as wat die vorige werkers in drie maande reggekry het.

Daar was twee tipes rots waarmee rekening gehou moes word, sandsteen en konglomeraat. Die konglomeraat kon met pikke, hamers en beitels deurdring word. Soliede sandsteen het 180 van die 220 jaart uitgemaak wat teen Mei 1844 uitgegrawe is. Die mans het dag en nag in skofte sonder veiligheidshelms gewerk. Die omstandighede was warm en half-donker, maar daar was geen ongevalle nie. Die tunnel het vyftien maande geneem om te voltooi (Coetzee 1984: 206-212).

'n Deel van die stroom is onderkant die tunnel met pype deur die rivier gelei om 'n meulrat by Milton te draai waar koring tot meel vir al die inwoners in die omgewing gemaak is (Gerryts 1949: 156). Die tunnel is vandag 'n nasionale gedenkwaardigheid en die Raad vir Nasionale Gedenkwaardighede het die volgende woorde op 'n gedenkplaat by die ingang van die tunnel aangebring:

Hierdie irrigasietunnel, die oudste in Suid-Afrika, is in 1843-1844 deur Hottentotte van die Hankey-Sendingpos gebou onder leiding van eerwaarde Wil-

liam Philip, wat as landmeter, ingenieur en voorman opgetree het. Dit is oor die 600 voet lank en loop grotendeels deur soliede enonkonglomeeraat. Dit is op 13 Augustus 1844 voltooi.

Vir 125 jaar het dit met sukses gewerk totdat dit in 1970 deur 'n moderne besproeiingsnetwerk vervang is. Die ondernemer van die tunnel het egter nooit die voorreg gehad om hom in die vreugde van sy arbeid te verlustig nie. William Philip en sy oorlede suster se seun, Johnny Fairbairn, het op 1 Julie 1845 verdrink nadat hulle die uitgrawings geïnspekteer en die Gamtoosrivier by 'n smal drif probeer oorsteek het.

Dr Philip, wat as die stigter van Hankey beskou kan word, het in 1850 op Hankey afgetree en is op 27 Augustus 1851 oorlede. Sy roudiens is deur George Christie waargeneem en hy is in die familiebegraafplaas in Hankey te ruste gelê, langs sy neef Johnny Fairbairn, sy oudste seun, William, en sy geliefde vrou, Jane.

Die LSG het sy werk in 1876 op Hankey gestaak en 'n spesiale wet van 1873 het die genootskap gemagtig om persone aan te stel wat die gronde kon verkoop en transporteer. Die gronde is in lotte verkoop aan die hoogste bieder, Blankes ingesluit. Die Hottentotte moes ten volle vir 'n stukkie grond betaal. Baie belanghebbende persone het van die onkunde van die Hottentotte misbruik gemaak om hulself te bevoordeel.

Die Hottentotte wat grond gekoop het, kon paaieimentsgewys betaal, maar indien die laaste deel nie op die vasgestelde datum betaal is nie, het hulle geen besitreg verkry nie en selfs gevaar geloop om die betaalde geld ook te verloor. Baie Blankes het eiendom gekoop en begin om die Hottentotte te verdring (Coetzee 1984: 217-272; Gerrits 1949: 156).

Hankey is in 1881, op aandrang van die eienaars en die

destydse landdros van Humansdorp, tot dorp verklaar en het eers 'n dorpsbestuur en later 'n munisipaliteit verkry (Groenewald 1982: 15).

Eerw J H Walton en sy eggenote het aan die einde van die negentiende eeu na Hankey gekom om 'n Instituut vir die opleiding van Bruin onderwysers op die LSG se onkoste tot stand te bring. Later is die Hankey-instituut as 'n Onderwyskollege ingerig. Teen 1900 is besluit, na hersiening van die struktuur van die Bruin Opvoedingstelsel in die Kolonie, om te konsentreer op die opleiding van Bruin onderwysers terwyl voortgegaan sou word om Bruinmense ook vir die bediening op te lei.

In Julie 1900 is met die oprigting van die kollegegebou in Hankey begin. As gevolg van die Anglo-boereoorlog is dit eers in Januarie 1902 voltooi. In 1910 was daar reeds 50 studente. Ongeveer rondom 1920 is 'n besluit geneem om dit na Uitenhage te verskuif met die hulp van die Onderwysdepartement en dit sou daarna bekend staan as die Dower Memorial College. Later is dit na Bethelsdorp in Port Elizabeth verskuif waar dit vandag nog as die Dower Opleidingskollege bestaan (Coetzee 1984: 239-240).

Die ou kollegegebou, Dr Philip se pastorie en die familiegrafte het behoue gebly en kan vandag nog in Hankey besigtig word.

Die Londense Sendinggenootskap het dus vroeg in die geskiedenis van die Gamtoosvallei se ontwikkeling ingekom en 'n rol in die ontwikkeling van die gemeenskap en die kerklike bediening gespeel.

10. DIE UNITED CONGREGATIONAL CHURCH

Die eerte gekonstitueerde Congregational Church is in 1820 in Suid-Afrika gestig. Dit is genoem Union Church omdat lidmaatskap uit Kongregasionaliste en Presbiteriane bestaan het. Nadat die Presbiteriane in 1824 hul eie genootskap

gevorm het, het die naam Union Church voortbestaan.

Die gemeentes van die Union Church het ongeveer vanaf 1854 vordering getoon in die rigting van 'n nouer eenwording. Tydens 'n vergadering in 1859 of 1860 (onsekerheid bestaan oor die presiese datum), het die aanwesiges voorgestel dat 'n Union of Voluntary Evangelical Churches in South Africa gevorm word. In 1861 is hierdie naam verander na Evangelical Voluntary Union. Tydens 'n samekoms op 6 Julie 1877 is die naam verander na The Congregational Union of South Africa (CUSA).

Teen 1891 was Hankey die enigste oorblywende sendingstasie van die Londense Sendinggenootskap. Hankey-gemeente het in 1910 finaal onafhanklik van die LSG geword. Nadat die On=derwysers Opleidingskollege rondom 1920 na Uitenhage verskuif is, het die gemeente te Hankey 'n gekonstitueerde gemeente van die Congregational Union of South Africa geword.

In 1964 is die Bantu Congregational Church gekonstitueer. Op 3 Oktober 1967 is al die Congregational gemeentes vere=nig onder een naam, naamlik as die nuut gekonstitueerde United Congregational Church of Southern Africa (UCCSA) (Briggs & Wing 1970: 38-47; 105-121; 230-315). Sedertdien sou Hankey-gemeente ook onder hierdie naam funksioneer.

Volgens die gedenksteen by die kerkgebou van die United Congregational Church op Hankey, is die 150-jarige bestaan op 29 Sept 1972 gevier. Volgens hierdie datum word die afleiding gemaak dat die geestelike werksaamhede tot 1822 teruggevoer kan word toe dit met die Londense Sending=genootskap op Hankey 'n aanvang geneem het (MS Constable 1991: onderhoud).

Die werk aan die kerkgebou wat tans nog gebruik word, is in 1833 begin. Dit was na die groot vloed van 1832 en die afmetings van die gebou was 60 x 21 voet (Coetzee 1984:

118).

Ontevredenheid tussen sommige van die Bruin lidmate het aan die einde van die tagtigerjare tot 'n skeuring gelei sodat ongeveer 86 lidmate by die Kruisfontein gemeente op Humansdorp as 'n buitewyk ingeskakel het en in 1991 het 'n ontevrede groep van ongeveer 65 weggebreek en ingeskakel as buitewyk by Uitenhage se Independent Congregational Church.

Die gemeente se leraarspos, wat hoofsaaklik die bediening aan Bruinmense behartig, is sedert 12 September 1989 vakant. 'n Leraar van Port Elizabeth het in 1991 'n beroep na die gemeente aangeneem en sal DV aan die einde van November dieselfde jaar bevestig word (Didloft 1990: onderhoud).

Die oorspronklike Congregational-gebou wat in 1890 in Weston opgerig is, se konstruksie bestaan steeds, maar 'n meer doeltreffende gebou is in dié woonbuurt opgerig en in 1990 ingewy. Die kerkgebou in Centerton is in 1972 opgerig. Dié geboue word hoofsaaklik deur die Xhosasprekende lidmate van die gemeente, met hul voltydse leraar wat in Weston woon, gebruik. (TW Mooi 1991: onderhoud).

11. BEDIENING VANUIT DIE NEDERDUITSE GEREFORMEERDE GEMEENTES

11.1 Die Nederduitse Gereformeerde Sendinggemeente Gamtoosvallei

Die Ned Geref Kerk in Humansdorp, het in 1915 'n evangelis, eerw J G Smith, aangewys om die Gamtoos te bearbei. Hy het dit tot 1944 gedoen toe eerw Basson oorgeneem het (Malan 1970: 108). Verder is op 2 Sept 1944 besluit dat mnr M M G Rautenbach gevra sou word om voorlopig twee keer per maand eredienste vir die Bruin gemeenskap te Cambria waar te neem teen 'n vergoeding van 2 pond per maand en 8 pennies per myl reiskoste. Volgens die Sendingkommissie se verslag op die vergadering van 11 Junie 1944, is

aanbeveel en goedgekeur dat fondse wat ingesamel sou word, meestal plaaslik bestee sou word en dat 'n geordende sendeling verkry moes word om die Bruin en Swart bevolking binne die gemeentegrense op 'n permanente basis te bedien.

Daar is verder besluit dat, indien 'n geordende persoon aangestel word, aansoek gedoen moes word sodat 'n pensioen-skema op hom van toepassing kon wees. Verder moes gepoog word om 'n sendeling te kry van nie ouer as 40 jaar nie. Daar is oor 'n moontlike sendeling se vergoedingspakket besluit en op die daaropvolgende kerkraadsvergadering sou 'n sendeling voorgestel word.

Op 17 Februarie 1945 versoek twee broeders die kerkraad om hulle voorstel van die vorige vergadering terug te trek, naamlik dat 'n voltydse, geordende sendeling aangestel word. Dit is toegestaan. 'n Voorstel is toe aanvaar dat twee deeltydse leke-predikers op 'n tydelike basis vir 'n periode van 12 maande aangestel sou word om die Swart en Bruin bevolking van die gemeente te bedien.

Daar is verder besluit om vanaf 1 Maart 1945 mnr H M G Rautenbach teen vergoeding aan te stel vir die wyk Cambria, Kleinrivier, Armansvriend en Sandrivier. Die voorstel is ook aanvaar dat ene broeder Serfontein gevra sou word om die ander deel van die gemeente teen vergoeding te bedien en dat hierdie twee broeders by elke kerkraadsvergadering oor hul werk verslag sou doen.

Op 25 Augustus 1945 is die kerkraadsbesluit van 17 Februarie 1945 rakende die aanstelling van 'n voltydse sendeling herroep. Daar is besluit om op die beplande vergadering vir 6 Oktober 1945 wel 'n sendeling te beroep teen 'n jaarlikse salaris van 450 pond sonder verblyftoelae. Op 6 Oktober 1945 is eerw Senekal beroep en is besluit dat hy nie sy huishuur self sou betaal nie, maar dat 'n gratis woning wel aan hom verskaf sou word. Daar is verder besluit dat mnr K M Lamprecht gevra sou word om in Kwagga met

sendingwerk behulpsaam te wees vanaf Oktober 1945 en dat mnr Rautenbach se toelae verhoog word na 10 pond per maand.

Nadat eerw Senekal vir die beroep bedank het, is eerw Oosthuysen op 30 November 1945 beroep. Op 2 Februarie 1946 is 'n beroep op eerw J G Steenkamp van Fraserburg uitgebring. Dit is ook goedgekeur dat mnr S R Ferreira 'n gratis huis, vir bewoning deur die sendeling, sou verskaf.

Op 4 Mei 1946 neem die kerkraad kennis dat eerw Steenkamp, as sendeling van die twee Sendingwerkkringe, op 26 April 1946 bevestig is. Eerw Steenkamp het die vergadering meegedeel dat sy woning ongerieflik ver van 'n skool geleë was en dat die nabyheid van die rivier 'n gevaar vir die gesondheid van sy eggenote ingehou het. Hy het die kerkraad versoek vir 'n woning nader aan die skool. Daar is besluit dat 'n beskikbare huis van mnr H E Geissler verkry sou word.

Op 24 Aug 1946 is besluit om voort te gaan met die oprigting van 'n huis vir eerw Steenkamp agter die kerksaal van die Ned Geref Kerk Gamtoosvallei. Die Sendingkommissie het volmag verkry om 'n huis van ongeveer 1 000 pond op te rig. Op 12 Oktober 1946 is besluit om tenders vir die oprigting van 'n sendingpastorie te verkry. Op 30 November 1946 is die tender van mnr W W Strydom aangeneem en is besluit dat die gebou binne ses maande vanaf die permitdatum voltooi moes wees.

Op 8 Februarie 1947 is 'n brief van eerw Steenkamp aan die vergadering voorgelees waarin die stigting van 'n selfstandige Sendinggemeente bepleit is. Die saak sou oorstaan na die volgende vergadering. Op 24 Mei 1947 het eerw Steenkamp die kerkraad in verband met die genoemde stigting toegesprek. Daar is besluit om aansoek te doen by die Sendingkommissie vir die omskepping van die bestaande Sendingwerkkring in 'n Sendinggemeente. Voorwaardes en waarborge deur die Ned Geref Gemeente Gamtoosvallei sou

'die gebruik van die sendingpastorie deur 'n Blanke sendingarbeider sowel as 'n salaris van 350 pond en reistoelae van 100 pond' insluit. Op 11 Oktober 1947 word die vergadering meegedeel dat die Algemene Sendingkommissie nie toestemming tot die stigting van 'n plaaslike Sendinggemeente wou verleen nie. Daar is besluit om weer dringende vertoë tot die Sendingkommissie te rig om toestemming te verleen.

Op 7 Februarie 1948 het die voorsitter van die Sendingringskommissie die kerkraad toegesprek en hulle versoek om professionele lewenskostoelae aan die sendeling te betaal. Die kerkraad het besluit om, behalwe die salaris en reistoelaag, 'n addisionele toelaag vir lewenskoste te betaal en het ook onderneem om vir 5 jaar tot die Predikante Pensioenfonds by te dra. Op 28 Februarie 1948 is eerw Steenkamp eenparig as beroepene van die nutgestigde Sendinggemeente verklaar (Kerkraadsnotules Ned Geref Kerk Gamtoosvallei: September 1944-Februarie 1948).

In 1947 het die Sendingwerkkring van Gamtoosvallei 430 siele en 76 lede gehad. Die getal gedooptes was 33. (Jaarboek Gefedereerde Ned Geref Kerke 1947: 356). Die Nederduitse Gereformeerde Sendinggemeente van Gamtoosvallei is op Saterdag 12 Februarie 1948 gestig. Vier ouderlinge en vier diakens is deur die Ringskommissie benoem en hulle is op 29 Februarie 1948 in die ampte bevestig. Die nutgestigde gemeente onder leiding van eerw Steenkamp, sou dieselfde grenslyne bevat as dié van die Ned Geref Kerk Gamtoosvallei. Die gemeente sou resorteer onder die Ring van Jansenville met eerw D J Senekal van Port Elizabeth as eerste konsulent (Notuleboek aantekeninge NG Sendingkerk Gamtoosvallei 1948: 18).

Die eerste kerkraadsvergadering van die gemeente het op 17 April 1948 plaasgevind. Op 17 Junie 1950 sou eerw J G Steenkamp demissie ontvang en op 10 Desember 1950 is eerw

J L van Rensburg van Strydenburg bevestig. Demissie is in 1958 aan hom verleen en op 10 April 1959 is eerw A T Ferreira bevestig. Hy het na Hopefield vertrek op 6 Desember 1968.

Meer as 'n jaar het verloop en nadat die kerkraad intussen vyf keer 'n beroep uitgebring het, het ds A J Esterhuyse van Douglas dit aangeneem (Kerkraadsnotules NG Sendingkerk Gamtoosvallei: April 1948 tot September 1970). Hy is op 16 Januarie 1971 bevestig. Hy bedien die gemeente tot sy onverwagse sterwe in Desember 1985.

Op 5 April 1986 is prop D L Slabbert, wat einde 1985 by die Fakulteit Teologie aan die Universiteit van die Oranje-Vrystaat gelegitimeer is, deur die konsulent, ds P E du Toit van Humansdorp, bevestig met handoplegging. Prof J H Smit, hoogleraar in Sendingwetenskap aan die genoemde fakulteit, het die bevestigingsrede gelewer.

Die bediening aan die Bruin en Swart inwoners van die Gamtoosvallei deur die Ned Geref Kerk voor 1948, het dus gelei tot die vestiging van 'n selfstandige gemeente van die NG Sendingkerk in Suid-Afrika alhoewel dit, sedert die stigting, finansieel afhanklik van die Ned Geref-gemeentes in die Gamtoosvallei gebly het. Deur die genade van die Here het die gemeente deur die jare voortbestaan en in veertig jaar gegroei tot 'n belydende lidmatetal van ongeveer 276 in Maart 1988. Die 40-jarige bestaan van die gemeente is dan ook op 16 Oktober 1988 op 'n feestelike wyse herdenk.

11.2 'n Geestelike werker vir die Xhosas in die Gamtoosvallei

Die kerkraad van die NG Sendinggemeente Gamtoosvallei het op 11 November 1971 besluit 'om 'n Bantowerker aan te stel om die Bantoes binne ons gemeentegrense te bearbei'. Die kerkrade van die twee Ned Geref-gemeentes, naamlik Gamtoosvallei en Gamtoosvallei-Oos, het besluit dat

die salaris van R40 per maand al om die helfte deur die gemeentes bygedra sou word (Kerkraadsnotule NG Sendingkerk Gamtoosvallei 1971: 38). Op aanbeveling van ds L Skein van Patensie besluit die Sendinggemeente se kerkraad 'dat die broeder Piet Speelman van Bizana in die Transkei gevra moes word om behulpsaam te wees met die bearbeiding van die Bantoes in ons gemeente' (Kerkraadsnotule NG Sendingkerk Gamtoosvallei 1972: 40).

Die Sentrale Sendingkomitee van die Ned Geref Gemeentes Gamtoosvallei en Gamtoosvallei-Oos, met goedkeuring van die betrokke kerkrade, het mnr Piet Speelman van die werkkring te Bizana as geestelike werker aangestel. Sy salaris, huisvesting, vervoermiddel, reistoelaag en vervoer vanaf Bizana is gereël. Hy sou met sy gesin en hul aardse besittings op Dinsdag 1 Augustus of Woensdag 2 Augustus 1972 per vragmotor van Ntsingisi vertrek. Sy bevestiging en intrepreek sou Saterdagmiddag 5 Augustus 1972 te Hankey plaasvind. Op sy versoek is evangelis Ngcola en gemeentelêde ook genooi (Skein 1972: briefwisseling, 16 Junie).

Sy pligte sou die volgende behels: 'die verkondiging van die evangelie, veral aan die Bantoe, die hou van dienste en bidure soos gereël, huisbesoek, die hou van katkisasie=klasse, begrafnisse, die besoek en vertroosting van die krankes'.

Die kerkraad het hulp en medewerking so ver moontlik belowe en het van hom verwag om ook so hulpvaardig moontlik te wees. Verder sou hy 'n salaris van R40 per maand, 'n woning en motorfiets ontvang. Sy aanstelling sou ook onderhewig wees aan die moontlike beëindiging van sy dienste na drie maande wedersydse kennisgewing in geval van onoorkomentlike moeilikhede. In geval van 'ernstige en bewese wangedrag', kon sy salaris dadelik gestaak word (T P Speelman 1972: aanstellingsbrief).

Dit blyk dat daar in die begin onduidelikheid oor die kerk=regtelike posisie van mnr Speelman bestaan het. Hy sou onder opsig en tug van die kerkraad van die plaaslike Sendinggemeente staan en sou dus van dié gemeente 'n lidmaat moes wees. Die Ring van Alexandria, NG Kerk in Afrika, sou dus geen seggenskap oor hom kon hê nie, aangesien hy in die Gamtoosvallei lidmaat sou word van 'n ander gemeente en kerkverband.

Daar het verder onduidelikheid bestaan oor die posisie van persone wat deur die bediening van mnr Speelman lidmate van 'n gemeente wou word. Gevalle is vermeld waar sulke persone by die NG Sendingkerk aangesluit het. Verder het dit geblyk dat die moontlikheid ondersoek is om mnr Speelman se werk in die Gamtoosvallei voorlopig as 'n wyk by een van die bestaande NG Kerk in Afrika-gemeentes in te skakel.

Daar is met Uitenhage geskakel in verband met die moontlike inskakeling van die werk as 'n wyk van Uitenhage se gemeente. Op daardie stadium was Humansdorp reeds op soortgelyke wyse by Uitenhage ingeskakel sodat dit voorgekom het of dit die mees logiese weg sou wees om ook die werk in die Gamtoosvallei by Uitenhage in te skakel (Skein 1972: briefwisseling, 14 & 24 Julie).

Dit blyk egter dat mnr Speelman van die begin af onder toesig van die plaaslike NG Sendinggemeente se kerkraad gewerk het, terwyl hy deur twee Ned Geref-gemeentes ten opsigte van lewensmiddele voorsien is. Hy is in Hankey op 'n kerkraadsvergadering van 2 Desember 1972 eenparig tot ouderling van die plaaslike NG Sendinggemeente verkies en later in die amp bevestig. Sy woning is opgerig in die woonbuurt Weston buite Hankey, op pad na Humansdorp (Kerk=raadsnotule NG Sendinggemeente Gamtoosvallei 1972: 42).

Aanvanklik moes die Xhosa-lidmate wat onder mnr Speelman se bearbeiding openbare belydenis van geloof wou aflê, deur die plaaslike geordende Sendinggemeente-leraar bevestig en

hul name dan in die lidmaatregister van die Sendinggemeente opgeteken word. Dit is steeds die situasie en daardie lidmate word as deel van die plaaslike Sendinggemeente se getalle gereken.

Mnr Speelman kon ook nog nooit die sakramente bedien nie en dus was die lidmate onder sy bearbeiding van die begin af hiervoor afhanklik van die plaaslike Sendinggemeente se leraar. Mettertyd is ander Xhosa-lidmate ook tot die kerkraad van die Sendinggemeente verkies.

Die lidmate het egter die behoefte gehad om in hul eie taal deur 'n leraar van die NG Kerk in Afrika met die sakramente bedien te word. Die Sentrale Sendingkomitee van Gamtoosvallei wat een keer per jaar bymekaarkom en bestaan uit die leraars, skribas en ander verteenwoordigers uit die Ned Geref Gemeentes Gamtoosvallei, Gamtoosvallei-Oos en Loerie asook uit die plaaslike NG Sendinggemeente, het aan dié saak aandag gegee.

Ds Slabbert, Sendinggemeente-leraar sedert April 1986, het met die voorsitter van die Ring van Alexandria (NG Kerk in Afrika), in verbinding getree. Sedert 1988 kon 'n reëling getref word dat 'n leraar van die NG Kerk in Afrika in Uitenhage of Port Elizabeth die nagmaal op Weston kan bedien, ongeveer een keer per kwartaal.

11.3 Geestelike werkers vir plaasbediening

Mnr en mev Jacques du Preez, boere van Andrieskraal en lidmate van die Ned Geref Kerk Gamtoosvallei, het 'n sterk behoefte gevoel aan iemand wat intensief plaasbediening kon verrig. In 1983 het hulle uit die Lofdal Bybelskool se nuusbrief van mnr en mev Stephen Jonas kennis geneem. Beide is by die Bet-El Bybelskool van die Afrika Evangeliese Bond opgelei en het destyds in 'n groot gedeelte van die Kaapprovinsie, asook onder die Sotho- en Tswanasprekende Swartmense in Noord-Transvaal sendingwerk gedoen.

Mnr en mev du Preez het die saak met die destydse leraar van die NG Sendinggemeente, ds Esterhuyse, bespreek en hy het aanbeveel dat ds P E van Zyl van die Ned Geref Gemeente Gamtoosvallei genader word. Nadat die saak met hom bespreek is, is dit voor die kerkraad van die Ned Geref Gemeente Gamtoosvallei gebring. Hulle was tevrede met so 'n aanstelling en het besluit om 'n bydrae tot hul vergoeding te maak. Die Jonasse sou aanvanklik vir 'n proef tydperk aangestel word en sou hul bediening uitvoer slegs binne die grense van laasgenoemde gemeente onder alle plaaswerkers en hul gesinne.

Nadat mnr en mev Jonas die aanstelling aanvaar het, het hulle in Maart 1984 in die Gamtoosvallei aangekom. Hulle het op Andrieskraal gaan vestig. Aanvanklik sou hulle bediening verrig word onder toesig van 'n Sendingkomitee wat later bekend sou staan as die Gamtoosvallei Sending=aksie. Die bediening van die Jonasse het mense baie bewus gemaak van die geestelike nood onder plaaswerkers. In 1989 wou drie boere van Andrieskraal 'n intensiewe bedieningsprogram op hul plase begin. Mnr John Harding is toe as geestelike werker daarvoor aangestel en aanvanklik het hierdie boere in sy lewensonderhoud voorsien (Jonas 1989: dokument; Du Preez 1991: onderhoud).

Mnr Harding is later getroud en sedert 1991 sou hy en sy eggenote die Jonas egpaar bystaan om meer intensief oor die uitgestrekte gebied te werk. Die Hardings se werksaamhede sou later ook onder die Gamtoosvallei Sendingaksie resor=teer.

12. DIE EVANGELIES-GEREFORMEERDE KERK (SENDING)

Die Evangelies-Gereformeerde Kerk in Suid-Afrika was aanvanklik bekend as die Nuwe Protestantse Kerk in Afrika. Op 'n Sinodale vergadering op 23 Maart 1961 te Betshan, Nigal, is die stigting van die Nuwe Protestantse Kerk (Sending) vir Bruinmense, goedgekeur. Dit was deel van die Moe=

derkerk se uitbreiding en het steeds in affiliasie daarmee gestaan.

Dié Sendingkerk het eers in Desember 1986 sy eie Sinode as 'n selfstandige kerk verkry. In Augustus 1986 tydens die Sinode van die Nuwe Protestantse kerk, is die naam verander na Evangelies-Gereformeerde Kerk. Die Nuwe Protestantse Kerk (Sending) het tydens sy eerste Sinode ook hierdie naamsverandering aangeneem.

Die eerste Bruin gemeente is op 2 September 1961 in Hankey gestig. Reeds tydens die voorafgaande jare het die destydse Nuwe Protestantse Kerk geestelike werk onder die Bruinmense verrig, soos byvoorbeeld deur mnre J Engelbrecht, J le Roux en D Schellingerhout.

Eerw C T de Villiers wat destyds die Blanke gemeente van die Nuwe Protestantse Kerk op Uitenhage bedien het, is deur mnr J Engelbrecht van Hankey genader om die Bruinmense in die Gamtoosvallei te bearbei. Die werk het later mooi gevorder en 'n plaaslike Sendingkommissie het die werk geadministreer. Die eerste kerkgebou is op 2 September 1961 ingewy en die eerste Bruin gemeente is ook gestig.

Eerw de Villiers is in Julie 1967 deur die plaaslike Sendingkommissie na Uitenhage verplaas. Prop M H Kukkuk is toe na Hankey beroep. Op 1 Augustus 1967 is hy saam met nog drie evangeliste in sy amp bevestig. Persone wat deur die jare ywerige diens verrig en heelwat diensjare in die gemeente voltooi het, is mnr J Engelbrecht, evangelis H Brauers en ds J A Saunders, tans emeritus leraar.

Op 8 Augustus 1971 is ds M H Kukkuk van Hankey aangestel om al die werk van die Nuwe Protestantse Kerk (Sending) in Oos-Kaapland te organiseer. Eerw Kleinhans van Uitenhage is in 1972 na Kimberley verplaas. Sedertdien het ds Kukkuk ook in Uitenhage-gemeente as leraar waargeneem terwyl hy ook nog die ander gemeentes en werkkringe moes behartig.

Die eerste eredienste op De Mistkraal in die Gamtoosvallei het op 22 September 1969 plaasgevind. Daarna is daar gereeld eenkeer per week na De Mistkraal (ongeveer 26 kilometer vanaf Hankey) gereis om eredienste in die skuur op die plaas van mnr Thomas Ferreira waar te neem. Later is 'eredienste waargeneem op die plaas van mnr Sydney Colling se ouers in 'n kleinerige skuur. Nadat mnr Colling die plaas oorgeneem het, het hy dadelik 'n kerksaal daar laat oprig. Op die 11de Maart 1978 is die werkkring op De Mistkraal amptelik tot stand gebring (Kukuk 1991: dokument).

13. DIE MORAWIESE BROEDERKERK TE LOERIE

Die Morawiese Broederkerk in Suid-Afrika het op 9 Julie 1987 sy 250-jarige bestaan gevier. Op 9 Julie 1737 het die eerste Protestantse sendeling in Suider-Afrika, Georg Schmidt, in die Kaap aan wal gegaan. Hy het hom in 1738 in die Baviaanskloof in die Sondereindevallei gaan vestig en het tot sy vertrek in 1744 'n betekenisvolle rol in die godsdienstige lewe aan die Kaap gespeel. Vandag bestaan daar 38 hoofgemeentes in die Wes-Kaap en 47 in die Oos-Kaap (Balie 1987: 1).

Die werk in die Gamtoosvallei het in 1940 begin toe sowat 19 huisgesinne in Loerie die Broederkerk in Port Elizabeth vir bediening genader het (Moravian Hope 1941: gemeentebereg). Die persone wat hierdie aansoek gerig het, was inwoners op die grond van mnr J v Wyk, 'n kerklike voorganger van die Ned Geref Kerk. Die eerste byeenkomplek vir Sondagskool en kerkdienste het bestaan uit 'n rondawel waarvoor maandeliks 7 sjielings en 6 pennies aan die grondeienaar betaal is. Dit was van die begin af te klein en op Sondag is dit vergroot met 'n bokseil in die vorm van 'n wa-tent. Vanaf 1940 is huweliksbevestigings, doop van kinders en volwasse persone, bevestiging en nagmaalsviering in die rondawel waargeneem (Moravian Hope kerkinwyding 1943: dokument).

Die gemeente is op 6 Maart 1941 gestig (Morawiese Kerk in SA 1990: Kalender). In Augustus 1941 by 'n nagmaals=viering, is die behoefte aan 'n groter 'versamelhuis' onder die aandag van die Moravian Hope gemeente met 'buitegemeentes' gebring. 'n Vrywillige begin met liefdesgawes is gemaak vir die oprigting van 'n gebou by Loerie-stasie (Moravian Hope kerkinwyding 1943: dokument).

Die gebou is op 6 Maart 1943 feestelik ingewy (Die Huisvriend 1943: 58-59). Die mure en rietdak van hierdie gebou het op Vrydag 20 September 1974 inmekaargestort. Alhoewel die konsistoriemuur nog gestaan het, is die hele gebou in puin gelê. Op daardie stadium was Loerie-gemeente 'n buitestasie van Salem-gemeente in Port Elizabeth en die oudste dogter van die gemeente. Die gebou wat in die oorlogsjare opgerig is van lat en modderpleister, het toe reeds swaar reën, hewige storms en die groot Gamtoos-vloed in 1971 oorleef, maar soos hierbo vermeld, in 1974 totaal onbruikbaar geword. 'n Nuwe kerkperseel in Loerieheuvel (die Bruin woongebied by Loerie) is toe aangewys, 'n nuwe gebou is opgerig en in November 1976 ingewy (Oerson & Petrus 1990: onderhoud; Salem 1974: brief). Op 27 Oktober 1991 het die gemeente in Loerie, steeds deel van Salem-gemeente in Port Elizabeth, sy 50-jarige bestaan gevier.

14. DIE LANDELIKE STIGTING

14.1 Stigting en doelstelling as maatskappy

Die georganiseerde landbou het reeds sedert die sestiger=jare produsente aangemoedig om ernstig na die lewensomstandighede en diensvoorwaardes van plaaswerkers te kyk. In die vroeë sewentigerjare het 'n paar individuele boere in die Boland dan ook begin met programme om die lewenstandaard van hulle werknemers te verhoog. Hierdie eerste individuele poging tot landelike gemeenskaps=ontwikkeling was ongekoördineerd en het sonder leiding

geskied. Soortgelyke programme het spoedig in ander gebiede gevolg en 'n behoefte aan leiding en koördinasie het ontstaan (Die Landelike Stigting: dokument HB2).

Die Landelike Stigting is op 23 Desember 1982 in die lewe geroep op die inisiatief van boere wat die behoefte identifiseer het om by gemeenskapsontwikkeling betrokke te raak. Die Organisasie is nie-winsgewend en opereer nasionaal. Die doelstelling daarvan is die betrekking van die georganiseerde landbou, privaat en openbare sektore by die bevordering van landelike gemeenskapsontwikkeling ter verhoging van die lewensgehalte en -standaard van die nagenoeg 7 miljoen mense op Suid-Afrikaanse plase.

Landelike gemeenskapsontwikkeling is die proses wat die sosiale lewe, bestuurslewe en werklewe s6 integreer dat die lewensgehalte en -standaard van mense op plase positief beïnvloed word deur middel van selfsorg en eie verantwoordelikheid. Op 31 Maart 1989 was reeds 108 Gemeenskapsontwikkelingsverenigings in bedryf in die RSA met 114 Gemeenskapsontwikkelaars betrokke op 3 338 plase (Die Landelike Stigting Jaarverslag 1988/89: 3-9).

14.2 In die Gamtoosvallei

Na ondersoek deur die Patensie en Bo-Gamtoos Boereverenigings, 'n besoek aan die Wes-Kaap deur 'n paar Gamtoos-boere, asook 'n besoek van die hoofbestuurder, mnr Ockie Bosman, in die tydperk 1983/84, is 'n komitee aangestel om die noodsaaklikheid van 'n ontwikkelaar vir die Gamtoosvallei te ondersoek (Notules Patensie Boerevereniging: Sept 1983-Mei 1984; Notules Bo-Gamtoos Boerevereniging: Mei, Junie 1984).

Op 'n stadium sou 'n vergadering plaasvind in verband met die Landelike Stigting sodat boere meer inligting kon ontvang en om die belangstelling te toets. Op 'n vergadering van die Bo-Gamtoos Boerevereniging, gehou op 9 Julie 1985, is die boere deur 'n sekere mnr Du Toit in

verband met die aanstelling van 'n gemeenskapsontwikkelaar ingelig (Notules Bo-Gamtoos Boerevereniging: Augustus 1984-Julie 1985).

Die eerste gemeenskapsontwikkelaar vir die Patensie-omgewing, naamlik mnr L H van Niekerk, is in September 1985 aangestel. In November 1985 is mnr J van Rensburg deur die Bo-Gamtoos Boerevereniging as ontwikkelaar aangestel. Laasgenoemde word in April 1987 na Port Elizabeth verplaas en tot Assistent-streekbestuurder vir die Oos-Kaap bevorder. Later word hy aangestel as Streekbestuurder vir die Oos-Kaap. Sy opvolger, mnr A S du Plessis, het in die Bo-Gamtoos tot Mei 1989 gewerk. Intussen is mnr Van Niekerk tot Streekbestuurder vir die Suid-Kaap bevorder.

In Januarie 1988 begin mej A van Wyk as nuwe gemeenskapsontwikkelaar in die Patensie-streek en werk daar tot Januarie 1991 (Van Wyk 1990: dokument). Na haar vertrek is daar nie weer 'n gemeenskapsontwikkelaar vir die Gamtoosvallei aangestel nie en het die amptelike werksaamhede van die Landelike Stigting in die Gamtoosvallei tot 'n stilstand gekom.

HOOFSTUK 3
SOSIO-EKONOMIESE PROFIEL

1. DEMOGRAFIESE GEGEWENS

1.1 Etniese samestelling (1980)

Die volgende syfers gee 'n aanduiding van die Hankey-landdrosdistrik se etniese samestelling: 2 314 Blankes, 9 240 Bruinmense, 7 514 Swartmense en 8 Asiërs. Die totaal vir alle groepe was 19 076 (Hankey landdroskantoor: 1988).

1.2 Gegewens rakende alle groepe (1980)

Die volgende gegewens het in 1980 op alle bevolkingsgroepe in die distrik betrekking gehad: die dominerende huistaal was Afrikaans en die gemiddelde ouderdom was ongeveer 24 jaar; die ongeletterdes van die distrikstotaal ouer as 10 jaar was gemiddeld 32% ; die onderwyspeil as persentasie van distrikstotaal ouer as 25 jaar dui op gemiddeld 80% wat laer as std 6 verwerf het; meer as 54% van die ekonomies-aktiewe distrikstotaal was betrokke by beroepe rakende bos- en landbou; gemiddeld 6% van die werksmag in die landdrosdistrik was werkloos (Zietsman & v d Merwe 1986: 78-183).

1.3 Huidige situasie

Die totale bevolkingstoename vir Patensie gedurende 1970 tot 1980, verteenwoordig 'n persentasie van 4,3%. Gedurende die periode 1960 tot 1980 het die Blankes jaarliks met gemiddeld 1,9% verminder, die Swartmense met 0,4% terwyl die Bruinmense met 1,8% vermeerder het.

Wat Hankey betref: sedert 1970 het Hankey se groeikoers afgeplat na gemiddeld 1,5% jaarliks met 'n jaarlikse gemiddelde afname van 0,6% in die geval van Swartmense, 'n toename in die geval van Blankes van 1,3% en 'n sterk toename in die geval van Bruinmense van 4,5%. Oor die langer termyn, van 1960 tot 1980, het die jaarlikse

groeiakoers van die onderskeie bevolkingsgroepe in Hankey as volg vertoon: Bruinmense groei gemiddeld met 4,9%, Swarmense met 1,5% en Blankes met 0,6% (Groenewald 1982: 18).

Die nuutste statistiek van die distrik (1991 sensus) is nog nie beskikbaar nie. In die lig van die voorafgaande kan die groeiakoerse vanaf 1980 tot 1990 as 'n gemiddelde vir die hele distrik moontlik soos volg daar uitsien: 'n toename van 1% onder Blankes, 1,4% onder Swartmense, 3,4% onder Bruinmense en 1% onder Asiërs. Tot die naaste ronde getal (met 1980 se totaal as 19 080), sou dit dan vir 1990 as volg daar kan uitsien:

	<u>1980</u>	<u>Groei</u>	<u>1990</u>
Blankes	2 320	1 %	2 550
Swartmense	7 510	1,4 %	8 560
Bruinmense	9 240	3,4 %	12 380
Asiërs	<u>8</u>	<u>1 %</u>	<u>10</u>
Totaal	19 080		23 500

Volgens veronderstelde groeiakoerse, benaderde syfers en verwerkte statistiek (Landelike Stigting en Humansdorp Kommando 1989 & 1990: statistiek; Hankey Verhoudingskomitee 1988: dokument), kan die Hankey-landdrosdistrik vir 1990 as volg etnies en statisties verdeel word:

<u>Bevolkingsgroep</u>	<u>Aantal</u>
Blankes	.. 2 550
Bruin- en Swartmense (en Asiërs)	
In woonbuurte (Hankey/Patensie/Loerie)	.. 11 050
Plaaswerkers en gesinne (hoofsaaklik sitrusplase)	.. 7 100
In diens van belangrike werkgewers wat ook behuising verskaf (vgl 3.2-3.6; 3.8-3.9)	.. <u>2 800</u>
Totaal: Bruin-en Swartmense en Asiërs	.. 20 950
Groottotaal (Alle groepe)	.. 23 500

Persentasiegewys, volgens die groottotaal van 23 500, lyk die verdeling dan as volg:

Bruin- en Swartmense en Asiërs	20 950	89 %
Blankes	<u>2 550</u>	<u>11 %</u>
	23 500	100%

1.4 Gevolgtrekking

Uit bogenoemde inligting is dit duidelik dat, in die Hankey-landdrosdistrik, die Blanke inwoners by verre in die minderheid is en ook dat die meeste Bruin- en Swartmense van die distrik in die woonbuurte by Patensie, Hankey en Loerie in die Gamtoosvallei woonagtig is.

Die Bruin- en Swartmense (en Asiërs, indien enige) van die Gamtoosvallei as deel van die Hankey-landdrosdistrik wat vir hierdie navorsing as teikengroep beskou word, is dus verreweg in die meerderheid teenoor die Blanke inwoners van die distrik.

In die Gamtoosvallei, as sterk en gevestigde landbougebied, word hoofsaaklik Afrikaans deur die Blanke boere en plaaswerkers as omgangstaal gebruik.

Ongeletterdheid kom veral onder die ouer geslag Bruin- en Swartmense voor. In die Hankey-landdrosdistrik bestaan tans heelwat laerskole, ook op plase, redelik binne bereik van die jonger geslag. Daar is ongeveer 31 skole waarvan slegs 4 uitsluitlik vir Blanke leerlinge is. Senior sekondêre onderwys is egter 'n behoefte vir die Gamtoosvallei. Leerlinge in die Vallei het tans die geleentheid om hoogstens tot st 7 te vorder. Met ingang 1992 sal die Patensie Middelbare Skool wat tans Blanke leerlinge tot St 7 onderrig, dan slegs tot st 5 onderrig gee.

Die syfer vir inwoners wat tot 1980 nie verder as st 6 gekwalifiseer het nie, is baie hoog. Meestal net Blankes kan dit bekostig om hul kinders na standerds vyf of sewe vir verdere sekondêre skoolopleiding na Humansdorp, Port Elizabeth of Uitenhage te stuur.

Die huidige gebrek aan 'n hoërskool (vir onderrig vanaf St 8-10) veral vir Bruin en Swart leerlinge byvoorbeeld op Hankey as die grootste dorp in die Gamtoosvallei en dus hoë finansiële kostes wat aangegaan moet word vir verdere sekondere opleiding buite die Vallei, is van die oorsake dat baie Bruin en Swart leerlinge die skool voor of na St 5 verlaat en hulle maar tot plaasarbeid wend. Bevredigende werkseleenthede vir gematrikuleerdes is ook uiters beperk. Die, oor die algemeen, beskeie verdienste op die plase, asook werkloosheid, dra by tot 'n redelike lae gemiddelde inkomste en lewenspeil onder die meeste Bruin- en Swartmense.

'n Positiewe ontwikkeling het in Maart 1991 gekom met die voorbereiding vir die oprigting van 'n hoërskool te Hankey wat in 'n groot behoefte sal voorsien. Dit word beplan op die terrein aangrensend aan die woonbuurt Centerton. Die skool word opgerig onder jurisdiksie van die Administrasie Raad van Verteenwoordigers en daar word beplan om in 1993 te open. Onderrig sal tot matriek verskaf kan word.

2. DIE WOONBUURTE VAN DIE BRUIN- EN SWART BEVOLKING TE PATENSIE, HANKEY EN LOERIE

2.1 Patensie

In die sestigerjare is 'n woonbuurt vir Bruinmense deur die Patensie dorpsbestuur begin en ook enkele families van Swartmense is toegelaat om daar te woon op aanvraag van plaaslike besighede en werkgewers. As gevolg van die algemene woningnood en aanwas in getalle, het al hoe meer Swartmense wonings bekom. Die eerste huise vir inwoners is in 1973 gebou (Hankey Verhoudingskomitee 1987: dokument).

Aanvanklik het die aantal Swartmense wat huidiglik in dié woonbuurt bly, hul eie, afsonderlike woongebied verlang. Hulle het geen eiendomsreg besit in die sin dat hulle nie van die bestaande huise kon koop nie. Plakkery het ook 'n probleem geword. 'n Verdere feit is dat daar reeds

heelwat bloedvermenging tussen Bruin- en Swartmense plaas-
gevind het.

Die situasie het egter verander en Swartmense word nou toegelaat om huise te koop. In die lig van die huidige politieke klimaat, blyk dit dat 'n aparte Swart woongebied nie meer in beplanning is nie en dat die beplanning vir 100 erwe in dié woonbuurt aan die begin van 1992 op Swart en Bruin inwoners gerig sal wees.

Die behuising bestaan tans uit sub-ekonomiese twee-, drie- en viervertrekhuise. Die Patensie Primêre Skool, kafee en crèche is al gebou wat tans van elektrisiteit voorsien is. Algemene elektrisiteitsvoorsiening is in beplanning vir die toekoms en in 1991 is begin om pale daarvoor te plant. 'n Gemeenskapsaal en kliniek is ook in die toekomsbeplanning.

Die meeste paaie in die woonbuurt is van grond en in 'n onbevredigende toestand. Die hoofpad na die woonbuurt is egter deur die Algoa Streeksdiensteraad tot by die skool se rugbyveld geteer. Daar is ongeveer twee tot drie krane per straat en slegs 'n baie klein aantal huise het krane in die erwe met watermeters.

Die enigste ontspanningsgeriewe is 'n rugbyveld wat deel is van die primêre skool vir Bruin leerlinge wat voorsiening vir sub A tot st 6 maak. Die Masisebenze Primary School vir Swart leerlinge gee onderrig van sub A tot st 5 (Pockpas 1988/1991: onderhoud; O'Neill 1988: onderhoud).

Die meeste Bruin en Swart inwoners van dié woonbuurt is werknemers in Patensie, soos byvoorbeeld by die verskillende koöperasies.

2.2 Hankey

2.2.1 Die Bruinwoonbuurt

In die oorspronklike woonbuurt van die Bruin gemeenskap is

heelwat selfopgerigte wonings van verskillende groottes. In die nuwere deel is hoofsaaklik sub-ekonomiese behuising met twee-, drie- en viervertreke. Oorbewoning per wooneenheid is 'n probleem. Die res van die woonhuise is selfopgerigte privaat wonings.

Die basiese watergeriewe bestaan uit krane in die strate en woonerwe. Daar is straatligte maar slegs die skool en ongeveer 70 privaat wonings het elektrisiteit. In 1990 is begin om die strate te teer en stormwaterslote aan te lê. In dieselfde jaar is ook met die bou van die huise in die nuwe uitbreiding langs die hoofpad deur die dorp begin. Die strate is geteer en teen die helfte van 1990 is 28 nuwe huise voltooi en deur inwoners betrek. Daar is voorsiening gemaak dat die inwoners van hierdie huise in die toekoms elektrisiteit sal kan bekom.

Werkseleenthede in Hankey word hoofsaaklik deur plaaslike besighede en die landbousektor rondom die dorpie voorsien. Tydens oestyd van verskillende groentes asook lemoene word baie van seisoenwerkers op die plase gebruik gemaak. In lemoenoestyd werk baie Hankey inwoners, veral vroue, by die Patensie Sitruskoöperasie se pakhuis op Patensie. Dit is ongeveer 13 km vanaf Hankey en werkers word in seisoentyd daaglik deur die koöperasie vervoer. Op Hankey is werkseleenthede egter beperk en baie van die manlike inwoners werk buite die dorp, selfs so ver as Port Elizabeth.

Die Hankey Primêre Skool onder jurisdiksie van die Administrasie Raad van Verteenwoordigers gee onderrig tot st 7 en het dus ook 'n junior sekondêre afdeling. Daar is wel busvervoer vir die senior leerlinge wat buite Hankey in die distrik woon.

Ontspanningsgeriewe vir inwoners is 'n verwaarloosde gemeenskapsaal, 'n nuwe rugbyveld wat in 1991 aangelê en omhein is, asook een tennisbaan. 'n Parkie met braai- en

piekniekgeriewe is ook aangelê.

Kerke wat in gevestigde geboue in die woonbuurt aanbid, is die Evangelies-Gereformeerde Kerk (Sending), die NG Sendingkerk, die Hankey Congregational Church en die Nuwe Apostoliese Kerk. Die Hankey Congregational Church het ook hul eie afsonderlike kerksaal met moderne geriewe (Geldenduys 1989/90: onderhoud).

2.2.2 Die Swart woonbuurte

(a) Centerton

Centerton is geleë aan die westekant van Hankey en aangrensend aan die Bruin woonbuurt met die hoofpad tussen Hankey en Patensie as natuurlike skeidslyn. Dit word baie dig bewoon. Sedert 1963, toe dit as Naturelledorp verklaar is, het nog nie veel ontwikkeling in dié woonbuurt met beperkte uitbreidingsmoontlikhede, plaasgevind nie.

Centerton se inwoners is oorwegend Xhosas. Die meeste broodwinners werk elders, buite Hankey se dorpsgebied. Die inwoners is van die begin af toegelaat om self huise te bou sonder dat daar enige voorafbeplanning van die gebied was. Die meeste inwoners bly in selfopgerigte huise van pale en klei. Die strate en paaie rondom is ongeteer en in 'n onbevredigende toestand. Sommige van die strate tussen wonings is baie smal. Daar is krane in die strate en in woonerwe. Daar is nie straatligte en elektrisiteitsgeriewe nie. Die Algoa Streeksdiensteraad het ook 'n crèche gebou wat in 1990 ingewy is.

Die primêre skool staan bekend as die Centerton Primary Community School of Vukani Primary School. Die leerplan strek van sub A tot st 7. Hierdie skool het meer leerlinge as wat dit kan huisves en die meeste klaskamers is opslaangeboue. Die skoolkinders is afkomstig vanuit 'n wye gebied in die distrik en die meeste leerlinge moet lang afstande na die skool te voet aflê.

(b) Weston

Weston is geleë aan die suidekant van Hankey, heeltemal buite die dorp oorkant die Gamtoosrivier langs die hoofpad tussen Hankey en Humansdorp.

Die inwoners is oorwegend Xhosas. Hulle het geen eiendomsreg nie en die meeste woon in selfopgerigte huise van pale en klei of stene. Ook in hierdie buurt is geen elektrisiteit nie en die grondpaaie is in 'n onbevredigende toestand. Die aanlê van 'n teerpad na die woonbuurt vanuit die hoofpad tussen Hankey en Humansdorp, is in 1991 deur die Algoa Streeksdiensteraad begin.

Die Weston Primary Community School gee onderrig van Sub A tot St 5. Tans word ongeveer die helfte van die leerlinge in die bestaande kerkgeboue van verskillende kerke gehuisves. Dit is as gevolg van die skoolgeboue wat in 1986 tydens onluste afgebrand is. Die Algoa Streeksdiensteraad het in Julie 1989 drie tydelike klaskamers opgerig en meublement daarvoor verskaf - dit het aansienlike verligting gebring. Ongeveer 125 kinders en 3 onderwysers kon van die klaskamers gebruik maak.

Huidiglik staan Weston onder beheer van die Algoa Streeksdiensteraad. Weens die feit dat Weston vir jare nie tot Swart woongebied verklaar kon word nie asook 'n gebrek aan fondse, is ontwikkeling gestrem. In 1989 is 85 hektaar grond by Weston, binne die munisipale gebied van Hankey, as ontwikkelingsgebied verklaar (Staatskoerant 1989: 5). 'n Reservoir en krane in die strate is deur die Algoa Streeksdiensteraad opgerig om die waterprobleem te verlig. Laasgenoemde het ook 'n crèche opgerig wat in 1990 ingewy is (Hankey Verhoudingskomitee 1988: verslag).

2.3 Loerie (Loerieheuwel)

Die inwoners van Loerieheuwel is oorwegend Bruinmense wat in twee- en viervertrekhuisse woon. 'n Tekort aan woonhuise

bestaan wel en baie huurders kom nie hulle huurverpligtinge getrou na nie. Krane is in die erwe aangebring. Daar is geen straatligte nie. Die strate is egter in 1990 geteer met voorsiening vir stormwaterdreinerings.

Die werkseleenthede in Loerie is beperk, baie van die woonbuurt se inwoners werk by die Gamtoos Besproeiingsraad, die Algoa Streeksdiensteraad, die paar plaaslike besighede en sommige ook in omliggende plekke soos Port Elizabeth, Uitenhage en Humansdorp. Veral die vroue maak gebruik van werkseleenthede op die lande by nabygeleë groenteplase waar dwarsdeur die jaar groente verbou word.

Die Loeriehuwel Primêre Skool gee onderrig van Sub A tot st 5. Kerke wat gevestigde geboue in die woonbuurt opgerig het, is dié van die United Congregational Church, die Morawiese Broederkerk en die NG Sendingkerk (Jantjies 1988: onderhoud).

3. BELANGRIKE WERKGEWERS

3.1 Die landboubedryf

Van alle werkgewers na wie in hierdie hoofstuk verwys word, het die landboubedryf sekerlik die meeste Bruin- en Swartmense permanent in diens. In oestyd (byvoorbeeld van lemoene), is dit egter nie net mans wat betrek word nie, maar ook vroue en soms kinders.

In die begin van 1990 was daar ongeveer 105 aktiewe sitrusboere in die Hankey-distrik (WM du Preez 1990: onderhoud). 'n Steekproef uit opnames het getoon dat daar op 44 plase in Andrieskraal, De Mistkraal en Kwagga, ongeveer 2 883 Swart en Bruin inwoners was, 'n gemiddeld van 65 inwoners per plaas.

Opnames op 25 plase wat in 1989 by die Landelike Stigting ingeskakel was tussen Cambria en Hankey, asook in Kleinrivier, het 'n totaal van 1 500 Bruin en Swart inwoners

aangetoon, 'n gemiddeld van 60 inwoners per plaas (Landelike Stigting en Humansdorp Kommando 1989 & 1990: statistiek).

3.2 Staatsbosse

3.2.1 Longmore en Otterford

Die plantasies Longmore en Otterford word hoofsaaklik bestuur vir die lewering van saaghoutblokke aan Stuttimber-saagmeule in Longmore en spaanderhoutblokke aan Novabord. Die daaglikse werksaamhede op hierdie plantasies sluit onder andere die volgende in: snoei en uitdun van dennebome om 'n goeie kwaliteit saaghout te verseker, die plant van areas waar saag- en spaanderhout reeds ontgin is, die konstruksie en onderhoud van paaie in die plantasie en die beveiliging van die plantasie teen brande (Breytenbach 1987: 4).

In 1987 was daar by die plantasie in Longmore 65 Bruin werkers en in Otterford 84 Swart werkers in diens. Op beide plantasies woon die Bruin en Swart werkers met hul gesinne hoofsaaklik in twee- en drieslaapkamerhuise. Water en elektrisiteit word voorsien.

Op Longmore is 'n doeltreffende ontspanningsaal ingerig met moderne geriewe en met ongeveer 300 sitplekke. Op Otterford is ook 'n saal met 'n televisiestel, asook 'n rugby- en sokkerveld. Primêre skole in Longmore en Otterford vir Bruin en Swart leerlinge maak voorsiening vir onderwys tot st 5 (Stander & Hattingh 1988: onderhoud).

3.2.2 Cockscomb

By Cockscomb-plantasie in die Cambria-gebied is sowat 24 huise met water en elektrisiteit en 2 daarsonder, wat werkers en hul gesinne huisves. In 1987 was daar 36 Bruin en Swart werkers in diens met ongeveer 290 inwoners in totaal.

Vir ontspanning bestaan daar 'n rugby- en netbalveld. By die Cockscomb-bosbougebied en ook in Sandland, Cambria, is primêre skole vir Bruin leerlinge wat tot st 5 onderrig. Die primêre skool vir Swart leerlinge gee onderrig tot st 4 (Kapp 1988: onderhoud).

3.3 Die Stuttimber-saagmeule

Die Stuttimber-saagmeule in Longmore het 7 kampongblokke met 'n eetsaal vir die werkers wat hoofsaaklik uit Swartmense bestaan. Daar bestaan ook voldoende ablusie=geriewe en elektrisiteitsvoorsiening. In 1988 was daar 132 Bruin- en Swartmense in diens (Van Dyk 1988: onderhoud).

3.4 Pretoria Portland Cement (P P C)

In Maart 1990 was 79 Bruin en Swart werkers in diens. Daar is 12 huise vir Swart werkers en hul gesinne binne loopafstand, maar die meeste ander werkers woon op Hankey en word daaglik per bussie heen en weer vervoer (Gerber 1990: onderhoud).

3.5 Die Golden Lay-eierplase (Cockscomb en Egglan)

Naby Thornhill-stasie is twee eierplase bekend as Cockscomb en Egglan. Hulle is betrokke by eierproduksie, het ook 'n eie pakstasie wat verspreiding doen en is dus ook 'n eindverskaffer. Op Egglan is 23 en op Cockscomb 14 werkershuise. Die meeste huise is met water en elektrisiteit toegerus (Staines 1988: onderhoud).

3.6 Gamtoos Besproeiingsraad

Voorheen het die Departement van Waterwese die Gamtoosrivier Staatswaterskema bedryf, maar vanaf 1 Oktober 1991 is die bedryf van die skema oorgeneem deur die Gamtoos Besproeiingsraad. Al die permanente strukture bly egter die Staat se eiendom, soos byvoorbeeld die huise, kantoorgeboue en Paul Sauerdam. Die bedryf van die Loeriedam is deur die Port Elizabeth munisipaliteit oorgeneem.

Die Besproeiingsraad bly steeds 'n belangrike werkgewer ook vir Bruin- en Swartmense. Daar is ongeveer 40 huise wat aan Bruin- en Swart werkers beskikbaar gestel word. Ongeveer 80% van die werknemers van die Staatswaterskema is deur die Besproeiingsraad oorgeneem. Sommige het met vervroegde pensioen afgetree en ander is verplaas. Teen die einde van Oktober 1991 was 69 Bruin- en 16 Swartmense in diens.

Sport- en ontspanningsgeriewe bestaan uit tennis- en jukskeibane asook 'n swembad, rugbyveld en ontspanningsaal. Laasgenoemde twee word veral deur Bruin- en Swartmense gebruik (Venter 1988, Fourie 1991, Joubert 1991: onderhoud).

3.7 Koöperasies

3.7.1 Die Patensie Sitruskoöperasie Beperk

Die aantal permanente Bruin en Swart werkers vir die Mei tot September 1990-seisoen was die volgende: 47 Bruin- en 38 Swartmans; die seisoenwerkers: 202 Bruin- en 170 Swartvroue, 37 Bruin- en 25 Swartmans. In Maart 1990 was 29 Bruin- en Swartvroue permanent by die kwekery en plaas, bekend as Paksaam, in diens (Strydom 1990: onderhoud).

3.7.2 Die Gamtoos Tabakkoöperasie Beperk

By die koöperasie word lig- en oonddroogtabak hanteer en in blaarvorm aan Rembrand, United Tobacco Corporation en andere verskaf. Teen Maart 1990 was daar 91 Bruin en Swart werkers in diens (Stumke 1990: onderhoud).

3.7.3 Die Gamtooshandelsvereniging (Koöperatief) Beperk

Teen Mei 1991 was daar 70 Bruin en Swart werkers in diens vanaf Andrieskraal tot in Thornhill met die meeste op Patensie, naamlik 48 (Kok 1990: onderhoud).

3.8 Departement van Korrektiewe Dienste

Die Patensie Gevangenis is vroeër as 'n buitepos tot stand gebring, hoofsaaklik met die oog op arbeidsvoorsiening aan die landboubedryf in die Gamtoosvallei (Groenewald (1982: 21). Sedert 1989 mag Bruin en Swart gevangenes nie meer vir die landboubedryf aangewend word nie.

Patensie Gevangenis is gebou om 400 gevangenes te huisves en het in Junie 1991 'n personeelsterkte van 60 gehad van wie 16 Blankes is (Vermaak 1991: onderhoud).

3.9 Suid-Afrikaanse Polisie

In die distrik is drie polisiekantore geleë, naamlik te Patensie, Hankey en Thornhill. Teen April 1990 was die totale polisiemag by die drie stasies 58 man sterk, waarvan 7 as Munisipale Polisie op Hankey diens verrig het (De Klerk 1990: onderhoud).

4. DRINGENDE PROBLEME IN DIE BRUIN EN SWART GEMEENSAP

4.1 Veral by dorpsbewoners

In onderhoude met leiersfigure en ander het 'n aantal probleme na vore gekom, veral wat die Bruin en Swart dorpsbewoners in Hankey en Patensie betref, maar wat ook wyer sny:

4.1.1 Behuising, dienste en fasiliteite

Daar bestaan 'n algemene tekort aan behuising. Basiese dienste en fasiliteite is in die sub-ekonomiese behuisingsskema voorsien. Hankey se woonbuurt het die beste elektrisiteitsgeriewe. Wat sportfasiliteite en 'n gemeenskapsaal betref, is Hankey beter as Patensie toegerus. ('n Gemeenskapsaal vir Patensie is in beplanning vir die toekoms).

4.1.2 Onderwys

Wat Bruin onderwys betref, bestaan daar behoefte aan 'n hoërskool (van st 8-10). Wat Swart onderwys betref, moet

die totale situasie, vanaf fisiese fasiliteite, soos geboue, onderwysbehuising, sportfasiliteite, ablusieblokke en personeelvoorsiening in byna al die skoolpunte, deeglik hersien en hervorm word. Een van die belangrike probleme is dat onderwysers nie woon in die gemeenskap wat hulle bedien nie.

4.1.3 Gesondheid, geweld en misdaad

Probleme in verband met gesondheid hou verband met beide die individu en die omgewing. Wat die individu betref, is in sommige gevalle ondervoeding (waarskynlik eerder wanvoeding), en, as algemene probleem, drankmisbruik aangedui. Wat omgewingsaspekte betref, is skoon of gesuiwerde water soms 'n probleem en die emmerstelsel by toilette of die gebrek aan toilette, veral in die geval van Swart behuising, is 'n gesondheidsrisiko.

Die algemene voorkoms van geweldpleging en misdaad skep 'n ernstige probleem. Misdaad is veral ernstig in Hankey. Bendevoorming kom ook voor, meer in die dorpsgemeenskappe en veral onder Bruinmense.

4.1.4 Arbeid

Vanuit die werkgewersoogpunt is aangedui dat onbetroubaarheid en hoë arbeidsomset algemeen is, swak arbeidsmotivering voorkom en bestuursbevoegdhede swak ontwikkel is. Vanweë hierdie eienskappe is werkgewers huiwerig om hoër lone te betaal en langtermynbeleggings in arbeidsontwikkeling te maak. Werkers dui weer deurgaans aan dat besoldiging nie genoeg is nie. Die probleem is waarskynlik eerder een van 'n gebrek aan wedersydse vertrouwe en swak ontwikkelde openhartige kommunikasie tussen werknemer en werkgewer.

Terwyl die klagtes van werkgewers nie sonder verdienste is nie, bestaan ook die situasie van swak werkerskwaliteit. Derhalwe sal, indien dié probleme oorkom wil word, 'n sogenaamde strukturele benadering gevolg moet word waarin

aanvaar sal moet word dat, as die omstandighede van die werker verbeter, hy ook as individu kan verbeter (Groenewald 1982: 65-67).

4.1.5 Die Swart jeug

Kinders en jongmense is die swartepunt in die Swart bevolking. Daar is baie faktore wat hulle daaglikse bestaan beïnvloed. Groot getalle swart kinders is deel van die moderne skoolonderrig. Die krisis waarin die Swart onderwys beland het as gevolg van ontoereikende geriewe vir die groot getalle, te min goed opgeleide onderwysers en verpolitisering van die onderwys, is bekend.

Seksuele losbandigheid is 'n ernstige probleem wat dikwels lei tot tiener swangerskappe. Die Swart jeug is ook die afgelope jare sterk polities beïnvloed. Veral in 'n woonbuurt soos Patensie met 'n gemengde bevolking word dikwels optogte deur Swart jongmense georganiseer. Dit is ook dié jongmense wat gebruik word om ander inwoners te intimideer, byvoorbeeld ten tye van boikotaksies teen plaaslike Blanke besighede (Jackson 1991: 35-36).

4.2 Huwelik- en gesinsprobleme veral by die Bruin bevolking

Veral onder die laer werkersklas en plaaswerkers, woon heelwat egpare reeds jare lank saam sonder dat hulle wettiglik in die huwelik bevestig is. Alhoewel kinders uit so 'n verbintenis buite-egtelik is, is dergelike gesinsverhoudinge betreklik stabiel. Selfs al kom die verbintenis nie tot 'n huwelik nie, word dit deur die laerklas Bruinmense aanvaar. Die buite-egtelike geboortesyfer is dus hoog.

'n Ander faktor wat hiervoor verantwoordelik is, is die maatskaplike en ekonomiese onsekerheid waarvoor baie Bruinmense te staan kom. In die Westerse samelewing word die huwelik gewoonlik as 'n belangrike maatskaplike en ekonomiese sekuriteit vir vroue beskou. Die aansporing

hiertoe ontbreek in die geval van baie Bruinvroue.

Die geboortesifer is te hoog en volgens Westerse standarde is Bruin gesinne oor die algemeen te groot. Wat die Bruin huishouding betref, kom dit baie dikwels voor dat daar ander mense, hoofsaaklik familie, by die gesin inwoon. Hierdie verskynsel sluit aan by die faktore soos die betreklike afwesigheid van wees- en ouetehuse, die hoë buite-egtelike geboortesifer, die betreklike tekort aan behuising vir laagbesoldigdes en die lae verdienstevermoë van die Bruin werkers. Die man en vrou werk dikwels albei buitenshuis en verwelkom 'n grootouer wat vir die huis en die kinders sal sorg. Getroude kinders is ook geneig om hulle in dieselfde buurt as hul ouers te vestig en om 'n noue familieverband te handhaaf.

Weens die hoë buite-egtelike geboortesifer is daar 'n groot persentasie gesinne wat net uit 'n moeder en kinders bestaan. Dit het veral by die laerklas Bruinmense verder meegewerk tot die vorming van gesinne waar die moeder die middelpunt is of die gesin oorheers. By die hoër maatskaplike stand is die gesinspatroon of vaderoorheersend of as 'n vennootskap. Die verlatingsyfer is hoër as die egskedingsyfer. Die gevolge van verlating is dikwels versuim om die afhanklikes te onderhou en die verbrokkeling van die gesinslewe (Searle 1967: 449-450).

5. DIE SOSIO-EKONOMIESE OMSTANDIGHEDE VAN DIE BOERE EN PLAASWERKERS IN DIE GAMTOOSVALLEI

Die navorsing van Groenewald (1982: 70-100), het die volgende ten opsigte van hierdie saak uitgewys:

5.1 Boerderypatroon en arbeid

5.1.1 Huistaal, ouderdom en opleiding

Die boere in die Gamtoosvallei is oorwegend Afrikaanssprekend (90%). Tagtig persent van die boere

beskik oor minstens 'n hoërskoolkwalifikasie met soveel as 31% wat oor 'n universiteits- of naskoolse kwalifikasie beskik. 'n Betekenisvolle persentasie jong boere word aangetref. Die algemene beeld wat dus vertoon word, is 'n tipiese Afrikaanssprekende plattelandse gemeenskap met 'n stewige komponent van potensiaal tot ingeligte hantering van sake.

5.1.2 Eienaarstatus

Meer as driekwart (78%) van die boere oor wie inligting verskaf is, is die alleen-eienaar van die boerderyonderneming. Die algemene patroon is nog steeds dié van die individuele boer wat in gesinsverband sy boerdery bedryf. Dit kan beweer word dat die kern van die boerderygemeenskap uit daardie boere bestaan wat landbou op plase bedryf wat geslagte lank reeds in familiebesit is.

Hierdie kern van die gemeenskap het 'n gevestigde belang in die handhawing en uitbouing van die bestaande orde wat die tradisionele verhoudingspatroon tussen boer en plaaswerker, wat al vir geslagte lank bestaan, insluit. Dit impliseer dat daar 'n verhouding met 'n persoonlike karakter, die sogenaamde paternalistiese verhouding, bestaan.

Volgens dié verhouding word, bo-en-behalwe formele besoldiging, ook omgesien na die persoonlike en gesinsbehoefte van die werker, behoeftes wat dikwels afhanklik vir hul vervulling daarvan is dat juis die boer met sy bronne en finansiële vermoë, in teenstelling met die onvermoë van die werker, voorsiening sal verskaf. Een van die gevolge van dié verhouding is dat die plaaswerker en sy gesin oor die jare heen 'n besondere afhanklikheid jeens die boer ontwikkel het, 'n eienskap wat dikwels na ander werksterreine oorgedra word.

5.1.3 Boerderyvertakkinge

Aangesien die Gamtoosvallei as 'n sitrusbedryfstreek bekend staan, is dit nie uitsonderlik dat dié tipe boerdery bo-aan

die ranglys van die verskillende boerderyvertakkinge alhier aangetref word nie.

Die hoofvertakkinge van boerdery is: sitrus, groente en tabakproduksie. Ander belangrike vertakkinge is: lusern, graan en vleisproduksie. Betreklik min boere bedryf suiwel, kleinvee-skeersels, vrugte en neute.

Sommige van die boere het benewens die hoofvertakkinge van sitrus, groente en tabak, ook ander vertakkinge, maar dit verteenwoordig 'n relatief klein aandeel tot die totale onderneming se produksie. Pekanneute maak gemiddeld 20% van die produksie uit by die enkele boere wat dit bedryf.

5.1.4 Arbeidspatroom

Ongeag die boerderysoort, het boere deurgaans 'n behoefte aan 'n vaste werksmag. Die grootste indiensname van stukwerkers kom by groenteverbouing voor. Vertakkinge soos sitrus en tabak steun ook sterk op seisoenwerkers.

50% van die plase het 11 of meer vaste persone in diens en dieselfde persentasie van die werksmag is jonger as 30 jaar. Dus kan verwag word dat 'n groot persentasie relatief kort in diens sal wees. Tog wil dit voorkom asof 'n hoë mate van werksomset ondervind word. Daarenteen bestaan daar ook 'n kern van ou ingesetenes op plase wat hulle permanent daar vestig.

Die belangrikste tipe werk wat verrig word, is eerstens handarbeid ten opsigte van meeste van die take in 'n boerderyonderneming en tweedens die bestuur van 'n trekker en/of vragmotor. Gemiddelde lone varieër van plaas tot plaas.

Die feit dat boere opleiding verskaf, het geen beduidende verskil in die gemiddelde lone van werkers, oor die algemeen geneem, gemaak nie - 'n feit wat aandui dat opleiding as sodanig nie as 'n onderskeidingsfaktor in die

besoldigingstruktuur geld nie. Daar bestaan ook nie beduidende verskille tussen die weeklikse lone van werkers by groot- en klein boerderyondernemings nie.

Al die boere verskaf huisvesting aan hul werkers. Byna al die boere gee bonusse aan werkers en verskaf werksklere soos oorpakke en stewels. Twee derdes van die boere verskaf rantsoene in die vorm van vleis en/of vis, meel en/of brood, groente, vrugte, ensomeer. Sommige boere bedryf ook 'n winkel op die plaas vir noodsaaklike voorrade aan werkers. 57% van die boere maak op een of ander wyse voorsiening vir die mediese versorging van hul werkers en gesinne. In sommige gevalle word rookgoed en drank verskaf.

Stuk- en seisoenwerkers is 'n belangrike addisionele bron van werkkragte, alhoewel meestal slegs tydens spitstye. Dié werkers is meerendeels afkomstig van die plaas waar hulle woon, maar word ook soms vanaf woonbuurte vervoer. Die besoldigingspatroon is nie juis eenvormig nie, maar skyn sterk gebaseer te wees op die aansporing van werkers om hoë produktiwiteit en volgehoue werk te lewer.

5.1.5 Hoe boere hul mannekrag beoordeel

Oor die algemeen geoordeel, blyk dit dat alhoewel 'n minderheid van boere tekorte aan werkers ondervind, die totale situasie nie krisisafmetings aanneem nie. Boere se reaksies ten opsigte van die goeie en swak eienskappe van hul werkers het in menige opsig teenstrydighede na vore gebring. Die indruk is geskep dat dit moontlik is om duidelik tussen 'goeie' en 'swak' werkers te onderskei.

'n 'Swak' werker sal gewoonlik die volgende eienskappe reflekteer: hy misbruik drank en is veral oor naweke onder die invloed; hy tree onverantwoordelik op en moet voortdurend onder toesig bestuur word; hy is onbetroubaar en kan nie selfstandige take opgelê word nie; hy is ongemotiveerd en sal lang ete-pouses neem, kort ure werk en

dikwels uit die werk bly. Hierdie algemene profiel geld vir die vaste werker sowel as vir die stuk- of seisoenwerker.

'n 'Goeie' werker gebruik selde of geen drank nie; hy beskik oor 'n goeie uithouvermoë om werk te verrig; hy is betroubaar, verantwoordelik en kan sonder voortdurende toesig bestuur word; hy is lojaal en onderdanig aan die werkgewer en dra die boerdery se belange op die hart; hy is eerlik. Hierdie werker sal dikwels oortyd werk, 'n lae afwesigheidsyfer vertoon en werk van 'n hoë gehalte lewer.

Hierdie beelde van werkers, goed en swak, moet as tipiese voorstellings beskou word, met ander woorde, daar sal dikwels gevalle voorkom wat in werklikheid afwyk van die voorstellings wat hier gemaak is.

5.1.6 Plaaswerkers se beoordeling van die werksituasie

Oor die algemeen word plaaswerk deur plaaswerkers hoog aangeslaan, hulle waardeer die byvoordele en sien die werkgewer in 'n positiewe lig. Oor die algemeen werk boere met 'n positief-ingestelde arbeidsmag wat 'n betreklik goeie gesindheid openbaar. Die sake wat egter swakker vergelyk, het betrekking op die woonomstandighede en hul bestaansvermoë. In gevalle waar plaaswerkers hul huidige situasie as swakker beskou as dié in dorpe, is ook dit 'n weergawe van die omstandighede waarin hy homself bevind.

5.1.7 Plaaswerkers en toekomstige aspirasies

Wat toekomstige geslagte betref, spreek plaaswerkers 'n voorkeur uit dat hul kinders werksoorte verrig waarvoor opleiding voorvereis word soos byvoorbeeld onderwys, verpleging en ambagte. Hulle stel 'geleerde werk' of 'meer geld' in die vooruitsig. Hierdie reaksie reflekteer die welbekende feit dat ouers hoër aspirasies vir hul kinders as vir hulself, koester.

Die probleem is om die aspirasies, indien hulle verwesenlik

word, te kanaliseer tot voordeel van die tuisgemeenskap. Dit is onvermydelik dat kinders die landboubedryf sal verlaat ten gunste van beroepe in ander bedrywe. Die landbou staan egter nie in isolasie nie en benodig self ook dienste soos onderwys, ambagte, geskoolde- en professionele mense. Daar moet egter gepoog word om 'n algemene verhoging in lewenstandaard te weeg te bring sodat mense wat beroepsopleiding elders ontvang weer kan terugkeer om die gemeenskap te bedien.

Die volgende sake word ook deur Groenewald (1982: 117-147) aangedui, in aansluiting by die vorige:

5.2 Behuising en gesondheid

'n Groot aantal boere het reeds gesonde maatreëls en omstandighede vir hul werkers geskep. Daar is egter ook aangedui dat in 'n betekenisvolle getal van gevalle ruimte vir verbetering bestaan. Sake wat onder die aandag gekom het, is 'n aantal huise wat nie as permanente konstruksie beskou kan word nie of wat ingrypende opknapping moet geniet. Grondvloere kom algemeen voor wat vanuit 'n gesondheidsoogpunt aandag behoort te geniet. Installering van plafonne behoort ook oorweging te geniet. Oorbewoning kom in die meerderheid van gevalle nie voor nie, maar ten opsigte van bepaalde gesinsfunksies, is huise deur 'n beduidende proporsie gevalle as te klein erbaar. Groter huise is dus in 'n aantal gevalle 'n behoefte. Was- en badgeriewe is relatief afwesig. Daar is ook 'n tekort aan latrines en die stelsel wat gebruik word, die emmer en putstelsel, het gesondheidsimplikasies. Water word in 'n aantal gevalle uit oop houers verkry.

Aangaande die uitrusting van wonings, word gewys op die gebruik van voedselbereiding buite die huis, soms op die werf (in 'n driebeen-pot by 'n vuur) of soms in 'n sink- of houtstruktuur. Dit is tekenend van 'n gebrek aan voldoende huishoudelike toerusting. Die woning word dus hoofsaaklik vir slaapdoeleindes gebruik. Tog is gevind dat in 15% van

die gevalle die wonings nie voldoende vir slaapdoeleindes toegerus is nie. Oor die algemeen is 'n geringe mate van eie huishoudelike besittings aangetref.

'n Ontleding van die huisvesting wat aan plaaswerkers verskaf word, dui aan dat die meerderheid van die huise van 'n betreklik goeie standaard is, maar dat 'n kleiner persentasie van strukture dringende aandag behoort te geniet.

'n Swak mate van selfuitdrukking en eie identiteit is aangetref soos gemeet aan die voorkoms van die eksterne omgewing van die woning. Erwe rondom huise is oor die algemeen swak ontwikkel en skep nie die indruk van persoonlike voorkeur, woningtrots en selfwerkzaamheid nie. Tog is 'n groot persentasie werkers begerig om selfwerkzaam in en om die huis te wees.

Ten opsigte van gesondheid en algemene welsyn is 'n betreklike lae frekwensie van besondere gestremdhede waargeneem. Betekenisvolle persentasies is egter vermeld ten opsigte van tuberkulose en geslagsiektes. Aan die anderkant word 'n goeie kliniekdiens aangetref. Daar bestaan 'n behoefte aan persoonlike toesig deur boere oor werkers en hul gesinslede om hulle vir gereelde kontrole - ondersoeke aan te meld. Verder blyk dit 'n algemene probleem te wees om huisvesting vir bejaardes te vind en heelparty boere maak voorsiening in hierdie verband.

5.3 Gemeenskapsdienste

Die bevinding in die Gamtoosvallei is dat algemene dienste soos skole, kerke, handel en noodsaaklike openbare dienste goed verteenwoordig is. Spesifieke terreine van die sosiale- en gemeenskapslewe waaraan aandag gegee behoort te word, is dié van ontspanning en welsyn. Plaaswerkers se eie betrokkenheid is grotendeels in die kerklike lewe. Leierskap onder die plaasbevolking is swak ontwikkel en geld tans oorwegend godsdienstige funksies.

5.4 Sosiale verhoudings en probleme

Plaaswerkers toon 'n baie positiewe houding teenoor hul betrokke omgewing en die mense tussen wie hulle woon. Hiermee vertoon hulle 'n sterk identiteit met en verbondenheid aan die gemeenskap en omgewing. Byvoorbeeld: hul besoeke aan familie en vriende in dorpe is sporadies en vorm nie deel van hul gereelde omgang met ander nie.

Tussen Bruin- en Swartmense onderling word op plase ook nie 'n beduidende sosiale afstand waargeneem nie en 'n integrasiekoers van 18% is vasgestel. Die meeste plaaswerkers is bereid om saam te werk en te woon met lede van die ander kleurgroep.

In 'n peiling van die belangrikste sosiale probleme wat ten opsigte van plaaswerkers ervaar word, is drankmisbruik as die belangrikste probleem aangedui. Daarna volg geweldpleging en diefstal. Laasgenoemde word egter meer deur boere as deur plaaswerkers beklemtoon.

Bendebedrywighede word deur alle betrokkenes meer as 'n dorpsgesentreerde probleem gesien. Plaaswerkers ervaar die styging in lewenskoste as 'n belangrike probleem. 'n Positiewe houding ten opsigte van gesinsbeplanning word onder plaaswerkers waargeneem, maar verskeie probleme in verband met die gesinslewe en opvoeding van kinders is onder die aandag gebring. Diverse probleme wat vermeld is behels werkloosheid, behuisingstekorte en dagga-rook.

Ook ander probleme word uitgewys, soos persone van elders (familie of vriende) wat vanweë werkloosheid of behuisingstekort by plaaswerkers kom intrek, die drink van brandspiritus, stokkiesdraai, skoolversuim, nie-registrasie van kinders, probleme in verband met staatstoelaes, ongeletterdheid en finansiële nood.

5.5 Die situasie van die Bruin boere

Onder beskerming van die Administrasie Raad van Verteenwoordigers, Departement van Plaaslike Bestuur, Behuising en Landbou, is die Hankey Kleurling Boerevereniging op 25 Januarie 1985 gestig met die doel om grond vir voornemende boere te bekom, te probeer om grond wat voorheen aan Bruin boere behoort het, terug te koop, meentgrond vir landbou te bekom en om van enigiemand in die omgewing plaasgrond aan te koop.

Aanvanklik het die vereniging baie doeltreffend gefunksioneer maar die hele poging het op die rotse geloop omdat bykomstige grond nie beskikbaar was nie en die uitvoering van die doelstellings tot op hoogste vlak nie geslaag het nie. Die belangstelling van die lede het vervaag en teen die einde van 1986 het die vereniging in praktyk opgehou om te funksioneer (Didloft 1989: dokument).

In 1990 was daar tien aktiewe Bruin boere rondom Hankey wat hoofsaaklik groente verbou en veeboerdery bedryf het (Didloft 1990: onderhoud).

6. MEDIESE, TANDHEELKUNDIGE EN JURIDIESE DIENSTE

6.1 Mediese en tandheelkundige dienste

Primêre gesondheid is daardie deel van gesondheid wat veral op voorkomende geneeskunde konsentreer soos byvoorbeeld inentings, voorgeboortesorg en opvoeding. Sekondêre gesondheid behels al die funksies van bogenoemde en verder konsentreer dit op die genesing van siektes. Tersiere gesondheid behels al die voorafgaande funksies maar die klem val meer op navorsing.

Primêre gesondheidsdiens word verskaf deur Algoa Streeksdiensteraad in die vorm van klinieke te Loerie, Hankey en Patensie met gepaardgaande besoeke deur die personeel in die omliggende distrikte; Algoa Streeks=

diensteraad met rondreisende gemeenskapspersoneel wat sekere verafgeleë areas besoek soos Cambria, Andrieskraal, De Mistkraal, Otterford, Longmore en Thornhill; die distriksgeneesheer bestaande uit 'n vennootskap van drie mediese praktisyns. Spreekkamerdiens word verrig by Patensie, Hankey en Loerie en kliniekdienste by Pretoria Portland Cement (PPC), Longmore en Andrieskraal .

Sekondêre gesondheidsdiens word verskaf deur die distriksgeneesheer by al bogenoemde punte. Tersiêre gesondheidsdiens word slegs deur opleidingshospitale soos Tygerberg by Kaapstad verskaf en is derhalwe nie in dié landdrosdistrik ter sprake nie. Die area word bedien deur Algoa Streeksdiensteraad se ambulansdiens, of vanaf Humansdorp of Port Elizabeth (Odendaal 1990: dokument).

'n Tandarts van Humansdorp besoek Hankey op Vrydae hoofsaaklik tot diens van Bruin- en Swartmense. Hy kom hoofsaaklik vir die trek van tande en vir die maak van kunsgebit (Rossouw 1990: onderhoud).

6.2 Juridiese Dienste

Daar is tans een landdros in die distrik en hy hanteer alle kriminele en siviele sake. Daar is ook een aanklaer wat saam met die landdros werk. Maandae is daar hofsitting op Patensie en Dinsdae op Hankey. Op Hankey is een praktiserende prokureurskantoor gevestig met een prokureur en 'n prokureursklerk. 'n Prokureursfirma van Jeffreysbaai het in 1991 'n kantoor op Patensie geopen en die kantoor word een maal per week beman (Goosen 1991: onderhoud).

7. Die Landelike Stigting

7.1 Werkzaamhede in die Gamtoosvallei

Van die aspekte wat in die tydperk tussen September 1985 en Januarie 1991 in die Gamtoosvallei aandag geniet het, is die volgende:

7.1.1 Godsdienstige ontwikkeling

Op verskeie plase, veral Maandae oggende, is begin met dagopeninge (met Skriflesing en gebed). Wat kerkbywoning en Sondagskool betref, is plaaswerkers gemotiveer om na hul eie onderskeie kerke te gaan. Boere is aangemoedig om vervoer aan plaaswerkers beskikbaar te stel sodat hulle by kerkbyeenkomste kan uitkom. Interkerklike kampe en dagbyeenkomste het ook reeds plaasgevind. Mnr Stephen Jonas is veral aangewend om geestelike hoodskappe te bring.

7.1.2 Etiese norme- en waardeontwikkeling

Hier is sake hanteer soos lojaliteit, dissipline, betroubaarheid en gemeenskapstrots. Inligting oor kultuurverskille het ook aandag gekry.

7.1.3 Bestuurstelsels

Toe Landelike Stigting in die Gamtoos begin het, was daar geen bestuurstelsel onder die leiding van die Landelike Stigting nie. Skakelkomitees (gewoonlik met 'n voorsitter, sekretaris en twee lede), is op plase gestig as 'n skakel tussen die boer en sy werkers. Die skakelkomitees het ook funksies gehou en mekaar besoek. Daar is ook besture soos huisvroueklubs, sportklubs en kinderklubs.

Vir werkers is kursusse aangebied soos trekkerbestuur en -instandhouding, draadspan, toesighouding en personeelbebestuur. Boere is ook van arbeidsbestuur bewus gemaak.

7.1.4 Juridiese (wetlike) ontwikkeling

Plaasreëls is opgestel. Ook vir sportklubs en skakelkomitees is elk 'n grondwet opgestel. Werkers het ook inligting ontvang in verband met sekere wette, soos byvoorbeeld die wat vir hengel geld.

7.1.5 Ekonomies

Aandag is aan gesonde geldbesteding bestee - werkers is geleer om begrotings op te stel en ekonomies aan te koop.

Baie plaaswinkeltjies vir werkers se behoeftes het so ontstaan. Kredietreëls is opgestel. Jaarliks is 'n loonopname gedoen. Hul is ook geleer om fondse in te samel deur middel van videovertonings en speletjiesaannde.

7.1.6 Sosiaal / Kulturele vryetydsbesteding

Sowat sewe rugbyspanne en vyf netbalspanne het in 'n liga meegeding. Daar was ook 'n visvangliga. Ander aktiwiteite wat aandag gekry het, was kunskompetisies, interplaasdae, veerpyltjies, speletjiesaannde, koorkompetisies, uitstappies en videovertonings.

7.1.7 Maatskaplik

Alkohol-inligtingsprogramme is soms deur bekende organisasies aangebied. Deur middel van videos en praatjies is werkers ingelig oor die verhouding in die huwelik en die tussen ouer en kind. Die Departement van Gesondheid het ook lesings in verband met gesinsbeplanning aangebied. Voorbehoedmiddels, byvoorbeeld in die vorm van inspuitings, is gratis verskaf. Huisvroue- en manneklubs het ook aandag gekry.

7.1.8 Opvoedkundig

Speelgroepe het op verskeie plase ontstaan en is deur die betrokke boere self gefinansier. Ouers het byvoorbeeld per kind in so speelgroep 50 sent per week betaal en dit is deur 'n opgeleide Bruin- of Swartvrou beheer.

7.1.9 Fisies

Huis- en tuinkompetisies het plaasgevind en jaarliks is die wenplaas en -huis aangewys. Elke huis moes 'n vullisdrom aanhou en Saterdag moes die vullis weggeroep en verbrand word. By wonings is ook wasgoeddrade aangebring.

7.1.10 Gesondheid

Aandag is gegee aan programme oor voeding en higiëne. Inligting oor gesondheid en noodhulp is ook verskaf (Van Wyk 1989: onderhoud; Du Plessis 1988: onderhoud).

7.2 Gevolgtrekking

Die Landelike Stigting het wel 'n onskatbare bydrae gelewer tot die opheffing van plaaswerkers in die Gamtoosvallei. Tydens mej Van Wyk se termyn was daar op 'n stadium 25 plase betrokke wat ongeveer 1500 plaaswerkers en hul gesinne betrek het. Die plaaslike Stigting se kantoor op Patensie, met waardevolle inligting en argiefrekords, is ongelukkig in 1990 deur 'n brand in puin gelê.

Mej Van Wyk se vertrek aan die begin van 1991, het die einde ingelui van 'n tydperk van voltydse gemeenskapsontwikkelaars in die Gamtoosvallei (vgl hoofstuk 2). Tog was dit 'n waardevolle diens wat nou onderbreek is. Van die kant van die kerk en die gemeenskap sal ernstig besin moet word oor die voorsetting daarvan op welke wyse ookal.

HOOFSTUK 4
KERKLIKE PROFIEL

1. GELOOF-STATISTIEK VAN HANKEY LANDDROSDISTRIK (1980)

In die onderstaande tabelle word 'n verspreiding van die verskillende kerkverbande binne die Hankey-distrik aangetoon (RSA Sentrale Statistiekdiens 1980: verslag) :

<u>Kerkverband</u>	<u>Blank</u>	<u>Bruin</u>	<u>Swart</u>	<u>Totaal</u>
Ned Gereformeerde	1 826	1 403	340	3 569
Gereformeerde	10			10
Ned Hervormde	8			8
Anglikaanse	268	96	267	631
Methodiste	146	291	1 896	2 333
Presbiteriaanse	42		949	991
Islam		1		1
Lutherse		405	7	412
Rooms-Katolieke	79	61	108	248
Apost Geloof (AGS)	8	322	122	452
Congregational		4 747	1 853	6 600
Swart Onafhanklike Kerke		574	2 226	2 800
Ander Christen Kerke	275	2 121	1 070	3 466
Joods Hebreeus	10			10
Ander Nie-Christen Kerke	2	13	2	17
Beswaardes + geen kerkvb	<u>65</u>	<u>373</u>	<u>693</u>	<u>1 131</u>
<u>Totaal</u>	<u>2 739</u>	<u>10 407</u>	<u>9 533</u>	<u>22 679</u>

In die bogenoemde tabelle word aangedui dat die meeste Bruinmense aan die United Congregational Church, die meeste Swartmense aan die Swart Onafhanklike Kerke en die meeste Blankes aan die Nederduitse Gereformeerde Kerk behoort. Wanneer gekyk word na die kerkverband waaraan Bruin- en Swartmense in totaal saam behoort, is die lidmate van die United Congregational Church verreweg in die meerderheid. Die een lidmaat van die Islam is 'n aanduiding dat hierdie geloof geen beduidende faktor in die Hankey-landdros-distrik is nie.

Baie mense is egter nie werklik belydende lidmate van 'n gemeente nie, maar slegs aanhangers (hulle neem dus van tyd tot tyd aan 'n betrokke gemeente se werksaamhede deel maar is nie belydende lidmate daarvan nie). Ander assosieer hulleself net met 'n betrokke kerkverband vir doeleindes van die Staatsensus. Sommige is wel in 'n betrokke gemeente se lidmaatregister ingeskryf, maar is in die praktyk afvallig of kerklos.

Dit bring mee dat die geloof-statistiek van die Staatsensus nie 'n betroubare weergawe van die werklike getal belydende lidmate van 'n spesifieke kerkverband is nie. In werklikheid is die getalle belydende lidmate volgens die verskillende gemeentes se lidmaatregisters (aktief of onaktief), dus minder as wat deur die Staatsensus aangedui is. Die kerke sal egter hieraan aandag moet gee aangesien 'n persoon wat met 'n bepaalde kerk assosieer, waarskynlik die beste deur daardie kerk bereik kan word vir evangelisering.

2. BELANGRIKE KERKE ONDER BRUIN- EN SWARTMENSE

2.1 Die Nederduitse Gereformeerde Sendinggemeente Gamtoosvallei

Die bedieningsgebied van dié gemeente strek vanaf Cockscomb bosbougebied in Cambria tot by die Cockscomb-eierplaas naby Thornhill-stasie, 'n padafstand van ongeveer 90 kilometer tussen genoemde punte. Die wyke wat bedien word is: Cambria, Kouga, Andrieskraal, De Mistkraal, Kwagga, Patensie, Hankey, Kleinfontein, Loerie en Thornhill, laasgenoemde sluit die Cockscomb en Egglend-eierplase sowel as die Longmore bosbougebied in. Die Xhosa lidmate op Weston word deur mnr. Speelman bedien.

Die leraar bedien dus lidmate oor 'n wye gebied wat in die praktyk beteken dat 'n klomp wyke afsonderlik bedien word. Die leraar neem eredienste en bidure op tien verskillende

plekke waar. Nagmaal word op vyf verskillende plekke bedien, naamlik Cambria, Kwagga, Hankey, Loerie en Egg=land.

Daar is verskeie kerksale waar lidmate in wyksverband saamkom en slegs twee keer per jaar kom die gemeentelede wat dit moontlik vind, op Kwagga vir 'n gemeente-nagmaal bymekaar, eers met Pinksterfees en dan weer aan die begin van Desember. 'n Georganiseerde Sustersvereniging bestaan in wyksverband en 'n jaarlikse sustersdag vind plaas wat alle wyke betrek.

Wanneer die leraar op 'n Sondag nie by 'n betrokke wyk kan uitkom nie, word die eredienste deur kerkraadslede waar=geneem. Die kerkraad vergader vier keer per jaar en skoling vir kerkraadslede geskied een maal per semester. Verskillende wyke word gekombineer sodat skoling by drie verskillende geleenthede plaasvind. Basaars vind op agt verskillende plekke plaas. Elke eerste of tweede Sondag van 'n maand word dankoffers by die verskillende eredienste in die wyke ingesamel.

In elke wyk is 'n georganiseerde Sondagskool en die kategeseklas waar die leraar en/of ouderlinge onderrig gee aan persone wat belydende lidmate van die gemeente wil word, staan bekend as 'n soekersklas. Die huidige leraar het 'n leerplan vir gebruik in dié klas opgestel. Verder verrig die leraar normale bedieningstake soos huis- en siekebesoeke, pastorale besoeke, die waarneem van huwelike en begrafnisse asook die behartiging van die skriba- en kassierswerk. Hy preek ook een keer per maand by Patensie Gevangenis. Tans is die belydende lidmatetal ongeveer 300.

2.2 Die United Congregational Church

Hankey is die sentrum van hierdie gemeente met 'n groot kerkgebou en saalkompleks. Die lidmate van ongeveer 1 000, is dwarsdeur die distrik in verskillende wyke versprei met kerkraadslede wat daar leiding neem. Die leraarspos is

sedert September 1989 vakant (vergelyk hoofstuk 2).

In die United Congregational Church is die diakenamp baie belangrik. 'n Persoon wat eers 25 jaar ononderbroke diens as diaken afgelê het en ten minste 60 jaar oud is, kan tot ouderling verkies word. Die kerkraad kom een maal per maand bymekaar en 'n gemeentevergadering vind ook elke maand plaas. Daar word ook een jaarvergadering gehou waar aan die gemeente oor verskeie sake verslag gedoen word. Slegs 'n geordende leraar mag die nagmaal bedien. Die susterswerk funksioneer onder die naam: Algemene Vroue Vereniging (Didloft 1991: onderhoud).

Die deel van die gemeente wat veral op die Xhosasprekendes gerig is, is ook geaffilieer onder die oorkoepelende naam United Congregational Church of Southern Africa (UCCSA) en veral in Weston en Centerton woonbuurte by Hankey waar kerkgeboue staan, is ongeveer 280 lidmate met eerw T W Mooi as voltydse leraar (Mooi 1991: onderhoud).

2.3 Die Morawiese Broederkerk

Die Morawiese Broederkerk in Loerie en omgewing bestaan uit ongeveer 365 lidmate. Die gemeente is 'n buitewyk van Salem-gemeente in Port Elizabeth. Die leraar van Salem besoek Loerie ongeveer een keer per maand. Verder preek diakens uit Salem, Port Elizabeth, ook in Loerie. Die kerk het nie 'n ouderlingamp nie, net 'n leraars- en diakenamp.

Nagmaal word ongeveer vier keer per jaar gevier. 'n Sustersvereniging funksioneer en die kategese-klasse staan bekend as konfirmasie-klasse. Die kerk se amptelike tydskrif staan bekend as Die Huisvriend (Oerson en Petrus 1990: onderhoud).

2.4 Die Evangelies-Gereformeerde Kerk (Sending)

Die Streeksraad het sedert die eerste sinode in 1986 die funksies van die Ringe en die Algemene Sinodale Kommissie vervul. Die Sinode het eers tydens die sitting op 9 & 10

November 1990 te Hankey die gemeentes in Ringe verdeel. Die gemeente in die Gamtoosvallei is deel van die Oos-Kaapse Ring.

Die sentrum van die gemeente is op Hankey waar ongeveer 60 lidmate is. Op De Mistkraal is ongeveer 31 lidmate en ook op Thornhill is 'n aantal lidmate met 'n saal beskikbaar vir byeenkomste.

Die gemeente het tans nie 'n voltydse geordende predikant nie. In Okt 1991 is 'n leraar van Graaf-Reinet na die gemeente beroep. Mnr S Rossouw, as evangelis, bedien die gemeente vanuit Hankey en het ook die magtiging om vergaderings te lei. Ds Kukuk, wat die werk in die Oos-Kaap organiseer, doen een maal per maand by die wyke in die Gamtoosvallei aan, bedien die sakramente en bevestig huwelike waar nodig (Kukuk 1991: dokument; S Rossouw 1991: onderhoud).

2.5 Die Apostoliese Herlewing Sending

Die Apostoliese Herlewing Sending is afgestig van die Volle Evangelie Kerk in 1979. Die gemeente in die Gamtoosvallei se oorsprong is vanuit Port Elizabeth en bestaan sedert 1983. Die gemeente blyk die grootste Apostoliese gemeente in die area Patensie, Kwagga en De Mistkraal te wees met 'n lidmatetal van ongeveer 160. Ook in Thornhill woon van die lidmate. Pastore ontvang indiensopleiding en ontvang betaling volgens behoeftes.

Elke eerste Sondag van die maand word die nagmaal gevier. Doop geskied deur onderdompeling en kinders word ingeseën (Swartbooi 1991: onderhoud).

In September 1991 het ontevredenheid in die gemeente ontstaan wat daartoe gelei het dat die leraar deur die hoofkantoor van sy amp onthef is. 'n Paar lidmate het saam met hom weggebreek en die res het voortgegaan onder die bestaande naam (JC Pieterse 1991: onderhoud).

2.6 Ander Kerke

Apostoliese kerke wat ook 'n aanhang onder Bruin- en Swartmense het, is veral die Pinkster Protestantse Kerk, die African Gospel Church (veral onder Swartmense) en die Elim en Christen Gemeentes.

Verder behoort baie Bruin- en Swartmense ook aan kerke soos die Methodist Church, Reformed Bantu Presbyterian Church en Rooms-Katolieke Kerk. Daar is ook Sioniste kerke wat veral deur Swartmense ondersteun word. Kerke wat dwaal= leringe verkondig, word later in hierdie hoofstuk bespreek.

3. Die rol van geestelike werkers

3.1 In diens van die Ned Geref Gemeentes

3.1.1 T P Speelman

In hoofstuk 2 is vermeld van 'n leraar van die NG Kerk in Afrika uit Port Elizabeth of Uitenhage wat ongeveer een maal per kwartaal die nagmaal op Weston bedien. By so 'n geleentheid word ook lidmate bevestig en babas gedoop. Reiskoste vir die besoekende leraar word deur die plaaslike Sendinggemeente vergoed.

Mnr Speelman besit nie 'n bestuurslisensie nie. Hy is dus afhanklik van ander vir vervoer. Dit veroorsaak dat hy nie wyd in die Vallei kan werk nie. Hy kry 'n vervoertoelaag van die Ned Geref Kerk Gamtoosvallei-Oos wat hoofsaaklik vir huurgeld aan minibussies bestee word. Met die motorfiets wat hy aanvanklik ontvang het, was hy reeds jare gelede in 'n ongeluk betrokke en dit is daarna vir R50 verkoop. Hy is tans ook by Patensie Gevangenissen as geestelike werker ingeskakel.

Hy het in 1991 die ouderdom van 66 jaar bereik, maar is nog gesond genoeg om met sy bediening voort te gaan. Hy dien steeds as ouderling in die NG Sendinggemeente Gamtoosvallei

en word finansieel deur die drie Ned Geref-gemeentes in die Gamtoosvallei ondersteun.

3.1.2 S W Jonas

Soos reeds in hoofstuk 2 vermeld, het mnr Jonas en sy eggenote ook 'n hulpspan in die egpaar Harding bygekry. Hulle werk onder alle plaaswerkers, ongeag kerkverband, op ongeveer 70 plase binne die grense van die Ned Geref Kerk Gamtoosvallei. Op elke plaas woon gemiddeld 8 tot 10 huisgesinne. Die plaaswerkers wat bedien word, behoort aan ongeveer 9 verskillende kerkgenootskappe.

Indien 'n mens sou veronderstel dat daar op elk van die 70 plase binne die gebied wat hulle bedien 'n gemiddeld van 60 manlike werkers en hul gesinne woon, beteken dit dat meer as 4000 - en dus meer as die helfte van die beraamde getal plaaswerkers op sitrusplase in die Gamtoosvallei, deur hulle bediening bereik kan word (vergelyk statistiek in hoofstuk 3).

Die Jonasse en hul span beywer hulle vir die redding van mense se kosbare siele, dat God se kinders heilig sal lewe, dat afvalliges sal herstel en gee geestelike onderrig aan almal wat daaraan 'n behoefte het.

Hulle het verskillende metodes van bearbeiding, byvoorbeeld deur gesamentlike eredienste in plaasskure, huisdienste asook eredienste in verskillende gemeentes. Verder is hulle betrokke by dagopeninge in skole, werkersbidure van so 15-20 minute, vrouedienste en -bidure, jeugwerk in die vorm van kampe, konferensies, 'n koffiekamer en konferensies vir Christene. Aandag word ook gegee aan huisbesoek, opelugdienste en bevordering van ekumeniese verhoudinge.

Daar is egter ook probleme aan hul werk verbonde soos byvoorbeeld dat plaaswerkers bedags werk en ten opsigte van eredienste en huisbesoek slegs tussen 17h00 en 21h00

effektief bedien kan word. Sommige Bruin en Swart kerkleiers staan bevooroordeel en wantrouig teenoor die Jonasse se plaasbediening.

Hulle ontvang wel 'n voertuig (bakkie) om die werk mee te doen, maar kan slegs per voertuig na mense uitreik in soverre as wat hulle reistoelae dit toelaat. Verder het die mense wat bereik moet word, 'n agterstand ten opsigte van hul maatskaplike, sosiale, intellektuele en ander ontwikkeling. Al die mense kan ook nie op 'n gereelde grondslag intensief genoeg bearbei word nie, omdat die gebied baie groot is.

Volgens hom is die mees kwellende feit dat so min wedergebore Christene werklik by die onvoltooide sendingtaak betrokke is. 'n Werklike passie vir verlore siele en 'n geestelike visie is 'n leemte by baie Christene (Jonas 1989: dokument).

3.2 Ander

In 1991 het mnr Gert de Vries en sy gesin vanuit Burgersdorp na die Gamtoosvallei gekom om voltyds hier geestelike werk te kom verrig. Hy is tans 'n lidmaat van die Ned Geref Kerk Loerie en is Xhosa magtig. Hy woon op Kleinfontein en sal 'n wye gebied probeer bedien soos wat hy die behoeftes kan bepaal.

Mnr Jonas maak ook van tyd tot tyd van uitreikingspanne gebruik soos byvoorbeeld werkers van die Afrika Evangeliese Bond (AEB), ook bekend as pelgrims, spanne van Seën die Volkere asook soms besoekende studentegroepe. In 1989 het 'n span van Operasie Mobilisasie Internasionaal in die Vallei gewerk en in 1991 het 'n groep van Kwa Sizabantu Sending ook besoek afgelê en onder meer op Patensie 'n reeks eredienste aangebied en op verskillende plekke, waaronder die plaaslike gevangenis, 'n skyfiereeks oor VIGS vertoon.

In Hankey doen mnr Jon Vermaak geestelike werk in samewerking met die organisasie Lion Life en probeer om veral die jeug by die Centerton Primary School in Hankey te bedien.

3.3 Die godsdienstige versorging van gevangenes

Die geestelike werk by Patensie Gevangenis behels hoofsaaklik 'n erediens vroeg op 'n Sondagoggend. Die leraar van die NG Sendinggemeente asook mnre T P Speelman en D Dormehl, laasgenoemde 'n lidmaat van die Ned Geref Kerk Gamtoosvallei-Oos, neem elk een preekbeurt per maand waar. Van tyd tot tyd word ook persoonlike onderhoude met gevangenes gevoer.

In samewerking met die maatskaplike werkster is die leraar van die Sendinggemeente ook ingeskakel by 'n alkohol-rehabilitasieprogram. Die enigste ander kerk wat aktief by dié gevangenis bedien, is die Rooms-Katolieke Kerk.

4. FAKTORE WAT GEESTELIKE WERK NADELIG BEÏNVLOED

4.1 Stamskole / Inisiasierites

Onder die Xhosas kan 'n kind persoonstatus slegs deur middel van inisiasie-seremonies bereik. Hierdie seremonies kenmerk die einde van 'n sorgvrye kindertyd en die aanvaarding van volwasse verantwoordelikheid. Die man moet bewys dat hy toegerus is vir die rol van versorger en beskermer van sy familie, terwyl die vrou die rol van gesinsbouer aanvaar.

Die senior seun bereik sy manlikheid met die aflegging van die eeue oue inisiasiebeproeuinge, waarvan die belangrikste die besnydenis is. Tensy hy hierdie ritueel aflê, bly die manspersoon 'n kind, afgesien van sy ouderdom. Die besnydenis is só belangrik dat 'n man gebeure sal dateer van voor of ná die besnydenistyd (Mertens & Gray 1973: 10).

Die doel van inisiasie is nie alleen om aan te dui dat 'n

persoon die status van 'n volwassene met die voorregte en verpligtinge wat daaraan verbonde is bereik het nie, maar dit skep terselfdertyd vir 'n persoon die moontlikheid om vir die eerste keer die reg tot volle seksuele omgang te verkry (Pretorius 1977: 52).

Die inisiasierites of stamskole gaan gewoonlik met 'n tydperk van afsondering gepaard wanneer sekere reëls en taboes nagekom moet word. Hulle word dan ook onder meer onderrig oor hulle regte, voorregte, verpligtinge en verantwoordelikhede as volwasse lede van die gemeenskap. Hulle ontvang ook seksuele onderrig, word vir die huwelik voorberei en die tradisies, norme en waardes van die stam of volk word so aan hulle oorgedra.

Veral in die Cambria-gebied en op sommige plase in die Gamtoosvallei, is hierdie gebruike nog lewendig onder die Xhosa en word 'n manlike persoon eers werklik as 'n man gereken as hy 'in die bos was'. Wanneer hierdie witgesmeerde jong manne deur hierdie tydperk gaan, word na hulle deur die plaaslike Bruin en Swart inwoners as 'wit kaffers' verwys, waarskynlik na aanleiding van hulle witgesmeerde liggeme.

Daar kan tussen twee kerklike standpunte met betrekking tot inisiasierites onderskei word. Een is dié van teenkanting en die ander dié van aanpassing of vervanging. Die algemene houding is dat die inisiasierites nie net so oorgeneem kan word nie. Die nie-Christelike elemente moet verwyder word en hierdie rites moet gevul word met 'n Christelike betekenis (Theron 1987: 7). In hoofstuk 5 sal verder aan die beoordeling hiervan aandag gegee word.

4.2 Maatskaplike ewels

4.2.1 Sterk drank en dagga

In die Gamtoosvallei is die misbruik van sterk drank 'n geweldige probleem wat nie net in woonbuurtes nie, maar ook

onder plaaswerkers voorkom. Smokkelhuise of shebeens is plekke waar sterk drank sonder 'n permit verkoop word, gewoonlik vanuit 'n privaat woning. Die polisie slaan gewoonlik net toe as 'n klag ontvang word en die eienaars van die smokkelhuise is soms moeilik om vas te trek aangesien hulle handlangers kry om die drank vir hulle te verkoop.

Volwassenes gebruik die kinders om drank en dagga vir hulle te gaan koop. Die straf as 'n kind byvoorbeeld met dagga gevang word, is slegs 'n paar hou. Gewilde dranksoorte onder Bruin-en Swartmense is 'Ship Sherry' (in die spreektaal bekend as Skip), bier en 'n goedkoop wyn wat ook in 5 liter- vorm verkrygbaar is (in die spreektaal bekend as Vaalpa). Veral onder die plaasbevolking is 'Curry' 'n gewilde drank - dit is 'n selfgemaakte brousel waarin selfs bestanddele soos aartappel- en lemoenskilie, suiker, heuning en wortels van sekere veldplante gegooi word. 'Giya Beer' kan ook 'n middel wees tot dronkenskap - dit is 'n tipe sorghumbier wat ook vrylik by plaaslike kontant- en plaaswinkels in kartonhouers verkrygbaar is.

Dagga word plaaslik onwettig verkoop deur individue wat dit self kweek of elders in die hande kry. Veral onder plaaswerkers en jongmense is dagga gewild. Die aanplant van dagga is makliker in die bergagtige dele soos in Kleinfontein en Cambria.

Enkele gevalle kom ook voor waar boere oor naweke drank aan plaaswerkers verskaf om te probeer verhoed dat hulle smokkelhuise besoek of op ander maniere sterk drank in die hande kry. Die koste van die drank word soms van hul weeklikse loon afgetrek. In sulke gevalle kan 'n nie-drinker ook makliker beïnvloed word om sterk drank te gebruik (wat ook tot misbruik kan aanleiding gee) en word so die indruk geskep dat die boer dit ook goedkeur.

Die maklike bekikbaarheid van sterk drank ook deur middel

van hotelle se buiteverkope, smouse, selfbrouers en die oormatige gebruik daarvan, lei daartoe dat mense se verskillende lewensterreine hierdeur negatief beïnvloed word en dat sterk drank so deel van hul normale bestaan word.

Hulle maatskaplike omstandighede word hierdeur negatief beïnvloed, byvoorbeeld geld wat op voedsel spandeer kon word gaan gereeld na die drankwinkel, smokkelhuis of dranksmous. Die misbruik van sterk drank raak veral oor naweke 'n probleem. Lidmate wat sterk drank oormatig gebruik of daaraan verslaaf is, se kerklike betrokkenheid neem gewoonlik af.

4.2.2 Misdaad

Die gebruik en misbruik van sterk drank en dagga gee onder andere aanleiding tot misdaad in die vorm van diefstal, messtekery, verkragting en ernstige aanrandings. Kinders wat honger ly as gevolg van ouers wat kosgeld op sterk drank spandeer, kan tot diefstal gedryf word om te oorleef (Willemse 1988; Goosen 1991: onderhoud).

4.3 Kerke wat dwaalleringe verkondig

Genootskappe soos veral die Nuwe en Ou Apostoliese Kerke het 'n sterk invloed in die distrik. Weens mense se gebrek aan kennis van hulle dwaalleer en maklike toelating tot lidmate sonder noemenswaardige geestelike vereistes, sluit baie by hulle aan. In sommige gevalle is aan mense voedsel, klere en drank verskaf, waarskynlik as beïnvloedingsmaatreël en om hul guns vir die betrokke kerk te wen.

Baie mense wat met die evangelie van Jesus Christus gekonfronteer word en nie kans sien vir die ware eise daarvan nie, sal maklik by hierdie kerke aansluiting vind waar die ware Bybelse leer verskraal word. Groepe van die Jehova se Getuies kom ook van tyd tot tyd van buite af om hul valse leer hier in die Gamtoosvallei te versprei.

Ongelukkig is baie boere nie altyd deeglik bewus van en bekommerd oor die grondleer van hierdie kerke en dwaalbewegings nie en kan dan nie hulle werksmense ontmoedig om hierdie dwaalleringe aan te hang nie.

4.4 Towery en voorouerverering

Veral mnr Jonas kry in sy plaasbediening met towery te doen. Baie mense in die Gamtoosvallei se geloof in toordokters laat hulle teen hoë kostes 'n toordokter in Humansdorp besoek of sal selfs een huur om hulle te besoek. So 'n enkele besoek kan maklik R100 beloop. Sommige besoek selfs die toordokters op skuld. As gevolg van die ondertrouery tussen Bruinmense en Xhosas, is daar ook 'n neiging onder sommige Bruinmense tot voorouerverering.

Dit kom vandag voor dat 'n pasiënt van mediese en hospitaal dienste gebruik maak, maar daarin teleurgesteld raak. Hy neem dan sy toevlug tot die toordokter wat volgens hom 'veel sterker as die geneesheer is'.

Vir maagdermontsteking of die sogenaamde gastro, wat veral onder klein babatjies voorkom, word maklik na die toordokter gegaan om hulp te verkry. Dit word ook genoem boorgatsiekte, omdat geglo word dat 'n boorgatwurm die siekte veroorsaak en dit deur toorkuns oorgedra word. Gewoonlik word die geneesheer geraadpleeg wanneer dit reeds te laat is.

Dit is opvallend dat in hierdie gebied 'n hoë sterfte van babas onder een jaar voorkom. Advies van die toordokter is dat klein babatjies 'n sakkie van vel of leer met byvoorbeeld hare daarin, om sy/haar nek dra om die kind teen boosheid te beskerm. Daar is ook 'n geloof in die dra van 'n bees se stert om 'n persoon se nek asof die genesing in die stert van die bees sou lê. Volwassenes gaan veral na toordokters wanneer huweliksontrou plaasgevind het.

Hierdie dinge beïnvloed mense se vatbaarheid vir die evangelie van Jesus Christus en hulle wat glo en vashou aan towery en voorouerverering, kan geen ware geloof en kragvolle lewe as verlostes in Jesus Christus ondervind nie (Jonas 1991: onderhoud; Van der Wateren 1986: 39).

4.5 Uitgestrekte gebied en finansies

Die Gamtoosvallei is groot en uitgestrek. Leraars van gemeentes en ander geestelike werkers moet dus oor 'n groot gebied werk. Dit bemoeilik 'n intensiewe geestelike bediening met gereelde opvolgwerk. Lewensonderhoud en reiskoste wat maandeliks aan die bestaande geestelike werkers en leraar van die NG Sendinggemeente betaal word, is reeds 'n swaar finansiële uitgawe op die betrokke gemeentes en dit verhoed die aanstelling van nog betaalde geestelike werkers vir 'n meer intensiewe bediening.

Baie gemeentes onder die Bruin- en Swartmense in die Gamtoosvallei kan nie 'n voltydse leraar bekostig wat in die gebied bly nie en baie van die gemeentes se leraars woon byvoorbeeld in Port Elizabeth of Humansdorp vanwaar die Gamtoosvallei dan as 'n buitewyk bedien word.

4.6 Samewerking of die gebrek daaraan

Veral mnr Jonas ondervind soms dat sekere gemeentes se leiers nie hulle jongmense wil toelaat om kampe en ander geestelike byeenkomste wat hy aanbied, by te woon nie. Jongmense en ander word so die geleentheid ontnem om geestelik verryk te word. Baie leiers verstaan blykbaar nie sy taak as bedienaar onder plaaswerkers van verskillende denominasies nie. Al is hy en sy eggenote lidmate van die NG Sendinggemeente, werf hy nie lidmate vir 'n spesifieke kerk nie.

Sommige wil hulle nie met die Ned Geref-kerkverband assosieer nie, moontlik omdat die Ned Geref Kerk onder baie Bruin- en Swartmense tradisioneel as die 'Boerekerk' beskou word en dus vir hulle negatiewe konnotasies mag hê. Omdat

mnr Jonas in diens van die Ned Geref Kerk is en deur hulle besoldig word, word hy ook deur sommige beskou as iemand wat deur die boere aangestel is en kan dus sy werk as 'n bedreiging sien.

Oor die algemeen bestaan goeie samewerking in wyksverband tussen die plaaslike NG Sendinggemeente en die United Congregational Church, die Evangeliese-Gereformeerde Kerk (Sending) en die Morawiese Broederkerk.

Die Hankey/Patensie Verhoudingskomitee het met sy sangfees vir kerkkore in 1989 - 1991 'n beduidende rol gespeel om verskillende kore van kerke uit die Blanke, Bruin en Swart gemeenskappe van die Gamtoosvallei bymekaar te bring en op een verhoog te laat optree.

In hoofstuk 1 en 2 is die sendingtaak omlin en die geografiese en historiese profiel van die distrik aangedui. In hoofstuk 3 en 4 is die inwoners geteken wat hulle sosio-ekonomiese en kerklike omstandighede betref. In hoofstuk 5 word nou 'n missionêre strategie of bedieningsmodel vir die distrik voorgestel.

HOOFSTUK 5
MISSIONÊRE BEDIENINGSTRATEGIE

'n Strategie is 'n algehele benadering, plan of manier om te beskryf hoe mens te werk moet gaan om doelwitte te bereik of probleme op te los. In 'n strategie word gelet op 'n aantal middele en metodes asook verskeie handelingte ten einde 'n doelwit op die beste manier te bereik (Dayton & Fraser 1990: 13-14).

In 'n missionêre bedieningstrategie sal gekyk word na middele, metodes en riglyne wat aangewend en toegepas kan word ten einde dié doelwit te bereik, naamlik dat Christus aan die lidmate en buite-kerklikes in elke lewensverband verkondig word ten einde hulle tot persoonlike kennis van Christus as Verlosser te lei sodat die buite-kerklikes deel van die gemeente kan word en bestaande lidmate gehelp word om tot volwaardige lede van Christus se gemeente te groei (Denkema 1987: 56).

Die teikengroep wat aan die begin aangedui is en waarop hierdie omvattende bedieningswyse gerig moet wees, is die Bruin en Swart inwoners van die Gamtoosvallei. Uit hulle is reeds verskeie groepe geïdentifiseer soos byvoorbeeld plaas- en bosbouwerkers en dorpsbewoners.

Hierdie groepe mense behoort ook aan verskillende kerke of het geen kerkverband nie. Die roeping tot die onvoltooide sendingtaak in die Gamtoosvallei moet uitgevoer word. In hierdie hoofstuk sal gelet word op die mense wat met die evangelie bereik moet word, die lewensterreine wat aangespreek en geheilig moet word en middele, metodes en riglyne wat aangewend en toegepas kan word as deel van 'n omvattende bedieningstrategie.

1. MENSE WAT MET DIE EVANGELIE BEREIK MOET WORD

Mense wat bereik moet word is nie net die kerklidmate en

afvalliges in 'n betrokke gemeenteverband nie, maar ook groepe mense soos die plaas- en bosbouwerkers, koöperasiewerkers, dorpsbewoners, tydelike seisoenwerkers en gevangenes onder wie daar baie nie-Christene en dus buite-kerklikes mag wees.

2. LEWENSTERREINE WAT AANGESPREEK EN GEHEILIG MOET WORD

Die lewensterreine van die mense wat aangespreek en geheilig moet word, sluit die godsdienstige, opvoedkundige en sosiaal-maatskaplike terreine in.

3. MIDDELE, METODES EN RIGLYNE VIR 'N OMVATTENDE BEDIENINGSTRATEGIE

3.1 Godsdienstig

3.1.1 Die Ned Geref Kerk-familie

(a) Finansies

Met drie Ned Geref-gemeentes wat die leraarspos in die NG Sendinggemeente grotendeels onderhou, beteken dit 'n afhanklikheid van fondse vir die voortbestaan van die genoemde leraarspos. Voltydse werkers soos mnr Jonas met sy hulpspan asook mnr Speelman, is ook afhanklik van fondse uit hierdie drie gemeentes.

Indien die lidmate van die Ned Geref-gemeentes op hoogte gehou word van die werk in die Sendinggemeente en dié van die geestelike werkers, kan dit ook 'n positiewe invloed uitoefen op die finansiële verhouding, byvoorbeeld deur die ontvang van gemeente-kalenders en nuusbriewe aangaande die werk in die NG Sendinggemeente en plaasbediening.

Lidmate van die Ned Geref Kerk wat fondse gee vir die NG Sendinggemeente moet egter die regte perspektief behou, naamlik dat hulle ook as medegelowiges in 'n bepaalde verhouding tot die lidmate en gemeente van die Susterskerk

behoort te staan. 'Die Susterskerk is nie 'n sendingveld nie'. Geld aan die Sendinggemeente is nie 'sendingfondse of geld vir die sending' nie, maar wel fondse wat vir die gewone bediening en opbou van 'n volwaardige gemeente gegee word (Smit 1988: 30).

Lidmate van die NG Sendinggemeente dra egter ook by tot die leraarspos en dit plaas maandeliks 'n swaar finansiële las op die gemeente. Die situasie kan egter verbeter. Dié gemeente se lidmate moet opgevoed en gemotiveer word om volgens Bybelse beginsels dankoffers te gee.

Die finansies van 'n gemeente staan egter nooit los van die geestelike peil van die lidmate, die geestelike klimaat in die gemeente en die vlak van lidmate se meelewing nie. Die doeltreffende bearbeiding van die gemeente en die voorsiening in die basiese sterk bedieningsbehoefte van die lidmate, is 'n noodsaaklike voorvereiste tot die versterking van dankoffers in 'n gemeente (Bam 1989: 45).

(b) Onderlinge verhoudinge

Tussen die vier leraarspare van die Ned Geref Kerk-familie en hul gesinne heers positiewe onderlinge verhoudinge. Die, oor die algemeen, goeie verhoudinge van Ned Geref-gemeentes se lidmate teenoor diegene in die NG Sendinggemeente blyk byvoorbeeld uit die volgende:

Lidmate van die Ned Geref-gemeentes is betrokke by wyksbasaars van die NG Sendinggemeente. Daar word nie net geldelike donasies gegee nie, maar ook groente, sitrusvrugte, sop, kerrie-en-rys, bees- of skaapvleis, koek, poeding en ander lekkernye. Van die Ned Geref-gemeentes se lidmate woon ook soms die wyksbasaars by.

Sommige boere neem ook preekbeurte waar in wyksverband. Boere is hulpvaardig in die verskaffing van vragmotors om byvoorbeeld Sondagskoolkinders van die plaaslike Sending-gemeente jaarliks vir 'n uitstappie te neem.

'n Gesamentlike boukommissie wat bestaan uit lidmate van die NG Sendinggemeente en Ned Geref Gemeente Gamtoosvallei-Oos, bestaan met die oog op die oprigting van 'n kerkgebou vir die NG Sendinggemeente in die Bruin woonbuurt op Patensie.

Hierdie goeie verhoudinge wat onderling tussen gemeentede van die Ned Geref-gemeentes en dié van die NG Sendinggemeente bestaan, behoort voortgesit te word en kan 'n positiewe invloed op die uitvoering van die sendingtaak in die Gamtoosvallei uitoefen.

(c) Vrouedienswerk

Skakeling-byeenkomste het voorheen al plaasgevind tussen die vroue van die NG Sendinggemeente en dié van die Ned Geref Gemeentes Gamtoosvallei en Gamtoosvallei-Oos. Dit was van betekenis en behoort in die toekoms voortgesit te word. Die Vroueaksies van die Ned Geref-gemeentes is ook diep betrokke in die befondsing van die leraarspos van die Sendinggemeente en voltydse werkers in diens van die Ned Geref-gemeentes.

Alhoewel mev Jonas reeds hiermee besig is, is werkklassie vir Bruin- en Swartvroue, waar hulle kan leer om klere te maak, te brei, hekel, kook ensomeer, 'n geleentheid om die evangelie in woord en daad uit te dra. Op die plase en dorpsgebiede soos Patensie en Hankey, is dit 'n saak waaraan Vroueaksies moontlik aandag kan gee en op so manier deel kry aan die onvoltooide sendingtaak in die Gamtoosvallei.

By werkklassie is sprake van 'n drieërlei opdrag: evangelieverkondiging, sosialisering en daadverkondiging. Dit gaan dus oor die bring van die evangelie, die skep van 'n geleentheid om te sosialiseer en te kommunikeer en die vroue dan te help om hul talente te ontwikkel.

Die woorde van die evangelie moet dus in daade bevestig word. Die Sjinese sê: 'Gee vir iemand 'n vis en hy het voedsel vir een dag, maar leer hom hoe om vis te vang en hy het kos vir 'n leeftyd'. Hulle moet dus opgelei word om hulleself te kan help (Erasmus 1988: 1-3).

(d) Die ampte en gesamentlike betrokkenheid

Soos dit in hoofstuk 1 na vore gekom het, is die bediening (*diakonia*) van die kerk een: dit is die bediening van die evangelie van die koninkryk. Hierdie bediening is tweërlei gerig. Vanuit die kerk beteken dit dat die liggaam opgebou word, dus is gemeente-uitbou én gemeente-opbou ter sprake. Dit is nie slegs sending wat met die uitbou van die gemeente te doen het nie. Elke afdeling van die kerk se bediening, elke kommissie, moet 'n missionêre dimensie hê.

'n Kerkraad sal sy bediening teologies duidelik uitdruk as hy slegs deur twee kommissies funksioneer: vir die ampsbediening na binne, en na buite in die wêreld. Vanuit hierdie eenheidsvisie op die bediening, behoort die Kommissie vir Ampsbediening en Evangelisasie en die Kommissie vir Sending een kommissie te wees (Smit 1988: 40-41).

Die Nederduitse Gereformeerde Kerk-familie, ook in die Gamtoosvallei, het 'n groot roeping en taak om in 'n gesamentlike sendingaksie hul verbondenheid as een familie te toon en om sending in die hart van sy bediening te plaas as deel van die bedieningsroeping van elke Christen (Smit 1988: 42). Elke amp is dus betrokke, die amp van gelowige sowel as die besondere ampte van leraar, ouderling en diaken.

Vervolgens word gekyk na 'n paar voorbeelde van hoe al die ampte in die Ned Geref Kerk-familie hul gesamentlike betrokkenheid kan toon:

'n Belangrike groep wat bereik moet word, is die seisoenwerkers, merendeels vroue, wat veral tydens die

sitrus-pakseisoen daaglik in en uit Patensie beweeg. Om hulle te bedien met die evangelie, kan as 'n sendingaksie van die Ned Geref Kerk-familie geloods word. Al die ampte kan hier betrokke wees, manlik en vroulik. Dit kan onder andere deur etensuurbyeenkomste met Skriflesing, gebed, sang en selfs lektuurverspreiding geskied.

Gesamentlike betrokkenheid by die sendingtaak behoort in die toekoms ook tot gesamentlike byeenkomste te lei. Dit kan by geleentheid, soos byvoorbeeld met Pinksterfees, plaasvind. Deur die organisering van spesiale dienste met missionêr-gerigte temas en gelei deur plaaslike of besoekende predikers, sal ook baie nie-Christene en buite-kerklikes bereik kan word.

Vir die organisering en koördinering van gesamentlike projekte kan 'n skakelkommissie verteenwoordigend uit verskillende kerkrade wel 'n sinvolle doel dien. So 'n kommissie is belangrik, want die onvoltooide sendingtaak behoort saam beplan te word. Die kerkrade kan mekaar so dien met 'n wedersydse sendingbewustheid, die deel van kennis en so kan kragte ook saam ingespan word.

Die doel van 'n skakelkommissie is dat dit oor 'n sendingaksie kan toesig hou en leiding gee namens kerkrade. Verder is dit 'n geleentheid om te praat oor onderlinge verhoudinge en gesamentlike getuienis, dit gee gestalte aan die onderlinge eenheid en dit kan skakeling tussen kerkrade, gemeenteaksies en gemeentes reël (Smit 1985: 6).

(e) Die taak in Patensie Gevangenis

Soos reeds in hoofstuk 4 vermeld, is die godsdienstige werkers van die Ned Geref-gemeentes in die Gamtoosvallei wat by gevangenispastoraat betrokke is, slegs mnre Spielman, Dormehl en ds Slabbert.

Die kerk het 'n geleentheid en 'n taak in die gevangenis om

die kerklose en kerkvervreemde mens wat 'buite' die gevangenis nooit bereik word nie, nou 'binne' te bereik. Hier kan die kerk met hom 'n pad begin loop sodat God, die Bybel, sy naaste en die kerk vir hom nuwe betekenis kan kry (Piek 1986: 44-47).

Die kerk sal moet rekening hou met die behoeftes van gevangenes. 'n Aspek wat nie uit die oog verloor moet word nie, is die bende-verskynsel. 'n Gevangene wat 'n bendelid is, plaas al sy vertrouwe op die bende en versteur so sy verhoudinge met God, homself en sy medemens.

Die evangelie moet aan die gevangene in al sy fassette in 'n oorwinningsgesindheid gebring word: verkondiging, vermaning, aanvaarding, vertroosting, heiligmaking, geestelike groei, vergifnis van God, vergifnis aan andere (veral ouers, maats, ander benedelede, owerhede, ander bevolkingsgroepe), hoop, geloof, liefde, gemoedsvernuwing en 'n nuwe manier van dink en lewe (Kritzinger 1986: 174-175).

Die godsdiensterkers wat by Patensie Gevangenis betrokke is sal hulleself moet afvra hoe hulle pastoraat daar uitsien, hoedanig die kerk se rolvervulling in die verlede was en hoe dit in die toekoms ingeklee gaan word.

Die betrokkenes sal moet bepaal of hulle in hul pastorale aktiwiteite soos kerkdienste, groepbyeenkomste, persoonlike onderhoude en lektuurverspreiding enigsins daarop gerig is om dié doel te bereik, naamlik om die gevangene te versoen met en te bind aan God, sy Woord, sy naaste en die kerk (Piek 1986: 48-49).

3.1.2 Ekumeniese samewerking

'Die ekumene is daardie beweging waarin kerke na mekaar uitreik, mekaar erken as deel van die liggaam van Jesus Christus en soek na samewerking om groter uitdrukking te gee aan hulle eenheid in Hom' (Kotze 1987: 5).

In die toekomstige sendingtaak moet veel meer ekumeniese samewerking wees. Kerke kan soveel meer vir mekaar beteken as hulle op aanvullende kontak en samewerking ingestel is. Ook die diakonale taak van die kerk kan meer sinvol in ekumeniese konteks behartig word. Kerklike verdeeldheid is in stryd met die prinsipiële eis van die Skrif. Tussen 'n verskeidenheid van kerke moet die verhoudingsgesindhede eerbaar en 'n toonbeeld van broederliefde wees (Kritzinger 1982: 67-68).

Christene in die Gamtoosvallei sal hulleself moet afvra wat hulle tot dusver gedoen het om mense met die evangelie van Jesus Christus te bereik. Die liefde van Christus wat 'n Christen moet dring, ontbreek by sovele. Baie kerke wantrou mekaar en dit veroorsaak min of geen onderlinge samewerking. Wanneer alle Christene in die werksituasie Christus werklik in elke opsig uitleef, sal die sendingtaak nader aan voltooiing wees. Wanneer alle geestelike leiers van eie belang sou afsien en die sendingopdrag in Matt 28:19 hoogste prioriteit wil maak, sal die koninkryk van God in die Gamtoosvallei kom (Jonas 1990: dokument).

Samewerking tussen kerke sal geloofwaardigheid gee aan die uitvoering van die kerk se sendingtaak. Uiteenlopende standpunte en verskil in Skrifverstaan veroorsaak egter dat die tradisioneel-gevestigde kerke met 'n gereformeerde belydenis, min samewerking met die Pinksterkerke toon.

In die strewe na die voltooiing van die sendingtaak, sal in die toekoms 'n weg gevind moet word tot beter ekumeniese samewerking. Gesamentlike strategieë sal moet uitgewerk word deur kerke wat ernstig is om die verlossingsleer van Jesus Christus aan 'n wêreld in nood in al sy dimensies te verkondig, ten spyte van dogmatiese verskille.

Kerklike verskille rondom belydenis en ander sake hoef nie noodwendig ontken te word nie. Eerstens moet die perspektief dié wees van die koninkryk. Leerverskille, by=

voorbeeld aangaande die doop, behoort egter nie belangriker te wees as die gemeenskaplike geloof in Jesus Christus as Here en Verlosser nie. Indien daar by die Christene 'n gesindheid van nederigheid is wat ruimte vir ander sienings gee, word harmoniese verhoudinge moontlik gemaak (Kritzinger 1981: 207).

3.1.3 Binne gemeenteverband

In die onvoltooide sendingtaak moet die gemeentes ook na binne opgebou word. Derhalwe word na 'n paar belangrike aspekte in hierdie verband gekyk:

(a) Opleiding en toerusting van die ampte

Lidmate in die amp van gelowige sowel as kerkraadslede in die besondere ampte behoort in gemeenteverband opleiding te ontvang in persoonlike werk. Deur opleiding, Bybelstudie- en gebedsgroepe, kan lidmate in die geloof opgebou word. So kan mense binne en buite die gemeente deur toegeruste lidmate bedien word. Die gemeente is nie bloot 'n voorwerp van bediening nie. Dit is as liggaam self ook bedienaar. 'n Lewenskragtige gemeente, sterk in Christus en sy Gees, is as sodanig 'n beduidende faktor in die opbou van sy lede en hul getuïenis na buite (Bam 1989: 69).

(b) Prediking, huis- en siekebesoek

Deur sy verkondiging sal die kerk konsekwent 'n radikale breuk met die ou sondige lewenswyse moet stel as voorwaarde tot aanvaarding van die Christelike geloof en doen van belydenis. Daar sal met konfronterende prediking volhard moet word sodat mense ernstig tot 'n keuse opgeroep word.

Die Woord moet so bedien word dat sy lig onmiddellik op die besondere lewensituasie van die hoorders sal val. Dit moet regstreeks en aktueel tot hulle kom sodat dit op hul bepaalde lewensomstandighede toegepas kan word (Denkema 1987: 56-57).

Aangesien die Swartman se lewens- en wêreldbeskouing ruimte

maak vir voorouerverering en geloof in towery, sal leraars en geestelike werkers 'n studie moet maak van hul lewensuitkyk en geestelik-kulturele agtergrond ten einde hul denke en optrede te verstaan en hierdie geloof en praktyke vanuit die Skrif ernstig aan te spreek.

Tradisioneel sien Swartmense (alhoewel dit nie waar van alle stamme is nie) die mens as afstammeling van die opperwese. As sodanig staan hy in die eerste plek in 'n sosiale verhouding tot die opperwese deur die voorouers. Hy roep sy voorouers aan, omdat hy hulle geken het en met die veronderstelling dat die eerste voorouer die opperwese ken. Die voorouers staan dus tussen die mens en die opperwese. By hierdie middelaarsgedagte behoort aangesluit te word en Christus dan as enigste Middelaar en Here aan Swartmense verkondig word (Van Der Wateren 1986: 45).

Behalwe die pastorale sorg en huisbesoek, is dit uiters noodsaaklik dat die 'skape' teen verleiers en valse profete beskerm word, verlore nes gesoek en afvalliges teruggeroep word. In huisbesoek is belangstelling in kinders, beplanning en bystand aan lidmate belangrik.

Om siek te wees is oor die algemeen vir Swartmense iets wat hulle hele wese aantast en aanval. Dit raak ook hulle geestelike lewe. Siekte word baie emosioneel ervaar en baie vrese gaan daarmee gepaard. Dit is vir hulle belangrik om besoek te word, 'n gebed te ontvang en ondersteuning te geniet. Siekebesoek aan nie-lidmate is ook 'n geskikte invalspoort vir die bediening van die evangelie aan diesulkes wat andersins moeilik bereikbaar sou wees.

(c) Kategese, jeugwerk en stamskole

Kategese bly seker een van die belangrikste vorme van arbeid aan die kind. Met die bybring van Bybelse en geloofskennis, behoort die onderrig nie bloot verstandelik te wees nie, maar lei tot 'n persoonlike kennis en ervaring van die geloofslawe en alles wat dit inhou. Klem moet

geplaas word op die persoonlike belydenis van geloof wat verband hou met 'n beslissing vir Christus en 'n aanvaarding van verantwoordelikheid met betrekking tot die volk van God. Daarby moet die evangeliseringsmoontlikheid van die Sondagskool om kinders uit nie-Christelike huise te bereik, ten volle benut word (Denkema 1987: 57-58).

Groot eise sal aan die kerk in die Gamtoosvallei gestel word om nie net sy kinders en jongmense te behou nie, maar om ook na andere uit te reik. Die bediening aan die jeug is 'n gevarieerde bediening, omdat hulle geografies in verskillende omstandighede voorkom.

Armoede en verwaarlosing is dikwels deel van die Bruin en Swart jeug se bestaan en dit raak die diakonale dimensie van die bediening. Wanneer na die situasie van veral die Swart jeug gekyk word, blyk dit dat die kerk oor die algemeen met sy huidige bedieningstrategie nie meer hierdie jongmense bereik nie en 'n groot taak op die kerk wag om hier aanpassings vir die toekoms te maak (Jackson 1991: 35-36).

Die kerk in die Gamtoosvallei wat in hoofstuk 4 vermeld is, kan meer samewerking met mnr Jonas en sy hulpspan, wat ook baie aandag aan 'n jeugbediening gee, toon ten einde die Bruin en Swart jeug in die gemeentes met die evangelie te bedien. Jongmense behoort deur hul onderskeie kerkleiers aangemoedig te word om eredienste, kampe, uitstappies en konferensies wat deur mnr Jonas en sy hulpspan aangebied word, by te woon.

Wat stamskole betref, is dit veral die Swart jeug wat hierin betrek word, maar in die Gamtoosvallei waar baie ondertrouery tussen Bruin- en Swartmense voorkom, kan die jongmense uit so 'n gemengde huwelik, Bruin of Swart, in die stamskole betrek word. Dit kom veral op plase voor.

'n Beoordeling van hierdie saak sal gedoen moet word vanuit

verskillende standpunte van die Ned Geref Kerke. Daaruit sal die nodige handelinge, evaluering en gevolgtrekkings gemaak word wat die aandag van die kerk verdien.

Standpunte van die Ned Geref Kerke

Die Ned Geref Kerke het in die verlede verskillende standpunte aangaande inisiasie ingeneem. Van die besluite rondom hierdie saak het byvoorbeeld bepaal dat 'n lidmaat wat sy kind toelaat om na 'n stamskool te gaan, homself aan sensuur bloot stel en dat 'n lidmaat of katekisant niks daarmee te doen moet hê nie.

'n Ander benadering vra vir 'n erkenning dat die stamskole 'n integrerende deel van die Swartman se volkslewe uitmaak en betreur die vele gebruike in dié skole wat nie met die Christelike leer gerym kan word nie. 'n Dringende beroep is egter op alle leraars, evangeliste en kerkraadslede gedoen om te sorg dat die Christelike leer en beginsels in die stamskole ingang vind.

Hieruit blyk dit asof daar meer begrip is vir die waarde wat die Swartman aan die stam- of inisiasieskole heg. Daar word ook beweeg in die rigting van 'n verchristeliking van die skole, maar die negatiewe benadering teweete dat mense wat hieraan sou meedoen tugwaardig is, kom ook nog voor (Theron 1987: 70-71).

Van die besware wat teen besnydenisskole ingebring is, is die volgende:

Kerklik - Godsdienstig

Daar is geheimhouding aan verbonde; as religieuse rite kan dit nie met die evangelie in verband gebring word nie; die voorvadergeeste word beklemtoon; stamwette en norme is in botsing met dié van die Skrif en seksuele onderrig geskied nie volgens Skrifnorme nie.

Medies

Die besnydenis word op 'n onhigiëniese wyse uitgevoer en onmenslike gehardheidstoetse vind plaas.

Opvoedkundig

Die skoolloopbaan van die kinders word belemmer aangesien die seremonies soms binne die skoolkwartaal plaasvind. Kinders word deesdae te jonk na die besnydenisskole geneem, hulle dink hulle is volwasse en pas nie by die dagskole aan nie.

Sosiaal - Maatskaplik

Dit kan nie meer inpas by die struktuur van 'n ontwikkelde Swart gemeenskap wat besig is om nuwe maatskaplike en sosiale strukture te vorm nie.

Handelinge, evaluering en gevolgtrekkings:

Die volgende handelinge, evaluering en gevolgtrekkings verdien die ernstige aandag van die kerk:

Die eerste moontlike handeling is om die stamskole te kersten. Dit moet op funksionele vlak geskied terwyl die struktuur daarvan behou kan word. Die tweede moontlike handeling is die vervanging van die stamskole deur die kategese. Die vorm moet so hervorm word dat dit nie meer assosiasies met die stamskole kan opwek nie.

Die ooreenkomste van die kerk se kategese met die stamskole is die volgende: die mense materiaal waarmee gewerk word bly dieselfde, naamlik die jong seuns en dogters; die taak bly dieselfde, naamlik om die kind voor te berei vir sy plek as volwassene in die samelewing. Dieselfde sielkundige faktore, soos die kind se ontvanklike oorgangstadium tot geestelike en fisiese rypheid, word uitgebuit. Kategesekampe kan 'n belangrike rol in hierdie verband speel. Derhalwe moet 'n gemeente aangemoedig word om sy kategese-onderdig só in te rig dat dit kan dien as sinvolle toetrede van die Bruin en Swart jeug tot die

gemeenskap van gelowiges.

Ds J Reyneke het met so 'n poging sukses onder die Bagatla van Mochudi in Botswana behaal. Hy het 'n ooreenkoms met die kaptein bereik waarvolgens die kerk nie die gebruik sou teenstaan nie, solank as wat daar sou toegesien word dat die euwels en nie-Christelike elemente uitgeskakel word. Op Sondag, tydens die inisiasieskool, is kerkdienste vir die kandidate gehou en 'n ouderling of evangelis is toegelaat om die skool by te woon. Na die voltooiing van die skool het almal na die kerk gekom waar 'n erediens plaasgevind het en die kandidate deur die leraar en stamkaptein toegesprek is (Theron 1987: 71-72).

Die volgende evaluering en gevolgtrekkings word na vore gebring:

Tradisionele stamskole het in 'n groot mate die funksie vervul van die tradisionele godsdiens se kategeseklas. Daarom is dit vir kerke nie maklik om dit te akkommodeer nie. Voorbeelde van aanpassings wat reeds gemaak is dui daarop dat dit egter nie onmoontlik is om nie-Christelike elemente uit te suiwer nie.

Een van die grootste besware wat dikwels teen die inisiasie aangevoer word, is die seksuele onderrig wat daar plaasvind. Daar word beweer dat dit oorbeklemtoon word, maar dien tog 'n baie goeie doel. Dit behels nie die toestemming tot seksuele losbandigheid nie. Die reëls wat seksuele verhoudinge in die tradisionele gemeenskap beheer, word aangeleer asook die korrekte optrede teenoor die teenoorgestelde geslag.

Wat wel waar is, is dat die wyse waarop die onderrig geskied en sekere elemente van die onderrig onversoenbaar met die Christelike etiek is. Daarom behoort hierdie seksuele onderrig nie verwerp te word nie, maar in ooreenstemming met die norme en waardes van die Skrif

gebring word (Theron 1987: 74).

Die besef moet deurdring dat dit onrealisties is om te ver wag dat die Swartman se wêreldbeeld, die opvatting van sy seksualiteit en wat dit impliseer met sy bekering tot die Christelike geloof, meteens kragteloos sal wees. Dit sal normaalweg 'n lang tyd duur voordat hy in staat sal wees om sy wêreldbeeld in Christelike perspektief te sien. Hy kan die kern van die evangelie aanvaar en 'n Christen word, al hou hy veel van sy ou kosmologie terug. Om egter tot 'n verdieping in sy Christenskap te vorder, sal aansienlike wysiging en aanpassing in die lig van die Skrif vereis word (Pretorius 1977: 152-153).

Daar is nie veel beswaar teen die besnydenis nie. Die meeste voel dat dit behou kan word vanweë sosiale, sentimentele en higiëniese oorwegings en ook omdat dit 'n Bybelse konnotasie het. Daar moet egter gewaak word daarteen om die doop en besnydenis te verwar. Dit moet nie as 'n verbondsteken gesien word nie, maar slegs as kulturele instelling en volksgebruik behou word. Sorg moet gedra word dat dit higiënies en deur 'n gekwalifiseerde persoon gedoen word.

Gemeet aan die tradisionele norme, is die inisiasie doeltreffend om die kind vir die lewe voor te berei en in te skakel in sy plek in die tradisionele gemeenskapstruktuur. Dit is belangrik vir aanpassing by en die bepaling van sosiale rolle en status. Juis omdat dit so belangrik is, moet die kerk egter erns daarmee maak om alternatiewe rites of gebruike daar te stel wat met die Christelike etiek versoenbaar is en wat die belangrike funksie van voorbereiding vir en inskakeling in die gemeenskapslewe kan vervul (vergelyk die voorbeeld van ds Reyneke).

Kampe vir kategete, skoolverlaters en ander, asook kursusse en konferensies, kan hier 'n belangrike bydrae lewer. Dit kan veral 'n aanvullende en opvolgende funksie ten opsigte

van die Christelike inisiasie vervul. Die kerk in die Gamtoosvallei het 'n lewensbelangrike verantwoordelikheid teenoor sy jeug om hulle op te voed en voor te berei om as Christene die evangelie in alle samelewingsverbande deur hulle voorbeeld uit te dra (Theron 1987: 74-75).

(d) Die vorming en opbou van egte Christelike gesinne

Vorming en opbou van egte Christelike gesinne is baie belangrik, veral in gemeenskappe waar huweliks- en gesinsverhoudinge knelpunte is. Afgesien van die prediking, kan veral van Bybelstudie gebruik gemaak word om die lig van die Skrif te laat val op sake soos huweliksontrou, egskeiding, kwaadwillige verlating, buite-egtelike geslags-gemeenskap en saamwonery, kindermishandeling en -molestering en ouer-kindverhoudings.

Die kerk kan ook deur middel van huweliksverrykingskursusse, gesinsdienste, uitstappies en naweekkampe, 'n belangrike rol speel in die opbou van Christelike huis-gesinne. Hierdie vormingsgeleentheid moet ook oop wees as 'n evangeliseringsmoontlikheid vir nie-Christene wat huweliksprobleme wil bespreek of wat huweliksgroei verlang.

(e) Gemeenskap van gelowiges

Volgens die Skrif moet die kerk aan die besondere gemeenskap van gelowiges uitgeken word. In die kerklike lewe moet die mense 'n nuwe soort lewe-in-gemeenskap met mede-Christene vind, geestelik sowel as sosiaal. Die inbring van nie-Christene in hierdie gemeenskap, moet as 'n evangeliseringsmoontlikheid beskou word (Denkema 1987: 58-59).

3.1.4 Evangeliseringsaksies en lektuurverspreiding

In hoofstuk 3 is groepe mense uitgewys wat in woongebiede te Loerie, Hankey en Patensie, sowel as op plase en in bosbougebiede gesentreer is. Evangeliseringsaksies met behulp van uitreikingspanne van byvoorbeeld die plaaslike NG Sendingkerk, kan vir plaasgebiede in samewerking met mnr

Jonas en sy hulpspan georganiseer word.

Om gebiede soos Otterford en Longmore bosboustasie en Pretoria Portland Cement woongebied te bereik, sal gebruik gemaak moet word van geestelike werkers wat Xhosa magtig is, byvoorbeeld mnre de Vries en Spielman.

In 'n georganiseerde aksie om hierdie gebiede te bereik waar groot konsentrasies van mense is, kan gebruik gemaak word van opelugdienste, geestelike sang met kitaar= begeleiding, persoonlike getuienis en lektuurverspreiding. Die hulp van die media kan ook ingespan word soos die vertoon van geestelike rolprente in Afrikaans of Xhosa.

Mark Twain het gesê dat 'n man wat kan lees en dit nie doen nie, slegter daaraan toe is as iemand wat glad nie kan lees nie. Binne die kerk is daar nog te veel Christene wat nog nie die belangrike rol ontdek het wat lektuur kan speel om ons in die onvoltooide sendingtaak te help nie.

Traktaatjies, as 'n kort, eenvoudige uiteensetting van 'n enkele Bybelse waarheid, bied aan die verspreider 'n ideale geleentheid om 'n geestelike gesprek aan te knoop. Sonder dat hy selfs die taal van die ontvanger hoef te kan praat, kan hy egter deur sy goeie en vriendelike gesindheid dieselfde effek as deur middel van 'n geestelike gesprek uitoefen. Traktaatjies en ander lektuur moet gerig wees op die mense wat bereik wil word se besondere vermoëns, omstandighede, kwalifikasies en behoeftes (Botha 1988: 1-18).

3.1.5 Die rol van Christen werkgewers in die landboubedryf

Volgens die statistiek in hoofstuk 4 is uitgewys dat die meeste Blankes in die Hankey-landdrostdistrik in 1980 lidmate van die Ned Geref Kerk was. Indien mens tans al die Blanke boere in die Gamtoosvallei se kerkverband sou kon vasstel, sou dit waarskynlik aandui dat verreweg die meeste van hulle steeds lidmate van die Ned Geref Kerk is.

Verder word veronderstel dat die meeste van hulle ware Christene is wat dit erns met die onvoltooide sendingtaak behoort te maak.

Van al die werkgewers wat in hoofstuk 3 uitgewys is, het die landboubedryf van die Gamtoosvallei, wat veral die sitrus- en groenteboere betref, verreweg die meeste Bruin en Swart werknemers in diens. Daarom word hier klem geplaas op die rol wat Christen werkgewers in die landboubedryf in 'n missionêre bedieningstrategie kan speel.

Die Christen werkgewer op die plaas het ook 'n verantwoordelikheid ten opsigte van sy plaaswerkers se geestelike behoeftes. Byvoorbeeld: hy kan uitvind wie aan 'n kerk behoort en deur hul leraar(s) besoek word, watter kerke op sy plaas verteenwoordig is, wie Bybels besit en wat die kinders se betrokkenheid by die kerk is. Hy behoort ook vas te stel wie aan geen kerk behoort nie of 'n kerk ondersteun wat dwaalleringe verkondig soos die Nuwe en die Ou Apostoliese Kerke.

Indien hy vasstel dat daar werkers op sy plaas is wat lidmate van 'n sekere kerkverband is, kan hy met die betrokke leraar(s) in verbinding tree om vas te stel of hulle wel in die lidmaatregister is en aktief inskakel. Veral in 'n gebied soos die Gamtoosvallei waar lidmate wyd versprei woon, kan plaaseienaars die leraars help om lidmate op te spoor 'wat verlore geraak het'. Die boer kan ook die leraars en geestelike werkers inlig wie van die plaaswerkers aan geen kerk behoort nie.

Lidmate wat nie aktief by hul gemeentes inskakel nie, kan deur die Christen plaaseienaar tot aktiewe deelname aangemoedig word. Hulle kan ook met vervoer gehelp word, waar nodig. Gewoonlik moet die meeste plaaswerkers en hul gesinne lang afstande te voet aflê na die naaste plek van samekoms. Hy kan ook toesien dat daar ten minste een Bybel in elke huis geplaas word.

Dagopeninge met Skriflesing en gebed soos wat veral in die tyd van die Landelike Stigting op baie plase begin is, kan onder toesig van die Christen boer geskied. Behalwe hyself, kan ook die hulp van Christen plaaswerkers in hierdie verband ingespan word. So kan ook die nie-Christene op die plaas daaglik met die Woord bedien word.

Die leraars kan ook boere help om ingelig te word oor die leer van sommige kerke wat ernstige dwaalleringe verkondig. Indien boere hieromtrent op hoogte is, kan hulle ook hul werkers waarsku en ingelig hou.

Die woord en voorbeeld van die Christen werkgewer op die plaas, is egter van besondere belang in die aanvaarbaarheid van die Christelike geloof deur 'n plaaswerker. (*Die Sendingblad* 1990: 7,8).

As deel van 'n missionêre bedieningstrategie het die Christen werkgewer op die plaas dus 'n belangrike rol te speel deur sy persoonlike voorbeeld en getuienis, belangstelling in sy werkers se geestelike lewe en ondersteuning aan en samewerking met die leraar(s) en geestelike werkers wat sy plaaswerkers bedien.

3.2 Opvoedkundig

3.2.1 Plaas- en dorpskole

Die skool op die plaas en ook in die dorp kan 'n belangrike rol speel in die bediening van die evangelie. Ver al met 'n Christen skoolhoof en getuigende onderwysers kan die skool 'n beduidende middel word tot verspreiding van Bybelkennis en die Christelike geloof.

Ver al op plase kan die skoolgebou op Sondag vir die samekoms van gelowiges gebruik word. Hier sal die Christen plaaseienaar, wat gewoonlik bestuurder van die skool op sy plaas is, moet toesien dat dit nie deur kerke wat

dwaalleringe verkondig, gebruik word nie (*Die Sendingblad* 1990: 8).

Vir 'n bedieningstrategie aan skoliere kan geleenthede soos skoolopeninge, kinderdienste en spesiale praatjies met skoliere, goed benut word vir die evangelie. Mnr Jonas en sy hulpspan benut reeds hierdie geleenthede in hulle jeugbediening en die leraar van die Sendinggemeente het ook vrye toegang tot die meeste skole in die Vallei.

Die kerk behoort in sy pastorale versorging deeglik aandag aan die opvoeding en onderwys van sy lidmate, veral sy dooplidmate, maar ook aan nie-Christene, te gee. Sake wat aandag behoort te geniet, is byvoorbeeld swak vordering op skool; te vroeë skoolverlating; ambisie- en visieloosheid; onkunde by ouers en leerlinge; die afbreek van die onderwyser se beeld en kritieksugtige gees deur die ouers en kinders apart en gesamentlik; stokkiesdraai en die noodsaaklikheid en ondersteuning van die plaaslike skole en crèches (Eloff 1984: 31).

In die algemeen word die oorgrote meerderheid van die Swart jeug duskant 20 jaar institutêr in skole saamgetrek sodat hulle eintlik besonder bereikbaar geword het vir georganiseerde evangeliseringsaksies (Kritzinger 1982: 63).

In 1987 was die Bruin en Swart skoliere in die Hankey-distrik reeds ongeveer 5 630 en het ongeveer 27 verskillende skole bygewoon. Die skole bied 'n gulde geleentheid om die evangelie van Jesus Christus te bedien en die kerk in die Gamtoosvallei behoort ernstige aandag aan die skole te gee.

3.2.2 Onderrig en opleiding van ongeletterdes

Met verwysing na die 1980 statistiek in hoofstuk 3 het dit geblyk dat 'n gemiddeld van 32% van die distriktotaal ouer as 10 jaar, ongeletterd was. Die groot mate van ongeletterdheid en lae opvoedkundige peil bring mee dat

onderrig en opleiding van ongeletterde volwassenes onder die Bruin- en Swartmense 'n noodsaaklikheid geword het.

'n Program van aksie behoort as doelstelling te hê om volwassenes te onderrig in die ontwikkeling van basiese lees- en skryfvaardighede en hul opvoedingspeil te verhoog. Dit kan geskied deur aandskole in samewerking met onderwysers en die betrokke owerhede of in plaasverband kan die boervroue betrek word om met so 'n 'skool vir ongeletterdes' te begin (Groenewald 1982: 155).

Dit is van groot belang dat die kerk van Jesus Christus in sy omvattende bediening, ernstige aandag ook aan hierdie saak sal gee en 'n strategie sal bedink ter uitvoering daarvan.

3.2.3 Die aanleer van Xhosa

In die lig van moontlike uitreikaksies in gebiede waar 'n groot konsentrasie van Swartmense woonagtig is soos in die bosbougebiede en in Hankey, en ter wille van 'n meer effektiewe bediening aan Swartmense, sal dit voordelig wees as leraars en geestelike werkers wat nie Xhosa magtig is nie deur middel van 'n spesiale kursus gehelp word om die taal aan te leer.

3.3 Sosiaal / Maatskaplik

3.3.1 Behuising

Werkgewers op plase en betrokke owerhede in dorpsgebiede behoort deur die kerke in ekumeniese verband aangespoor te word om waar nodig en dit moontlik is, vir die behoorlike minimum behuising te sorg met die nodige ablusiegeriewe.

'n Strategie behoort uitgewerk te word hoe om Bruin- en Swartmense se behoefte aan elektrisiteit te verlig. Dit het in dorpsgebiede ook betrekking op hulle onmiddellike omgewing (byvoorbeeld straatligte voor hul huise). Deur genoegsame en voldoende behuising, kan die probleem van

oorbewoning ook verlig word.

3.3.2 Lone

Weens inflasie is periodieke aanpassings van salarisse 'n noodsaaklikheid. Opleiding aan plaaswerkers behoort ook gepaard te gaan met hoër loonstrukture. Die moontlikheid van 'n geskikte pensioen, veral vir plaaswerkers, behoort ondersoek te word. Die kerke kan ook 'n rol speel in die organisering van kundige professionele persone om werkgewers in te lig oor die noodsaaklikheid van genoemde aspekte (*Die Sendingblad* 1990: 8).

3.3.3 Sport- en ontspanningsfasiliteite

In die tyd wat die Landelike Stigting in die Gamtoosvallei gewerk het, is baie aandag aan hierdie saak gegee. Op verskeie plase is fasiliteite geskep soos 'n saal met elektrisiteits- en televisiegeriewe. Op sommige plase is ook rugbyvelde opgerig.

Die kerke kan ontspanningsfasiliteite wat reeds op plase geskep is, gebruik om mense met die evangelie te bedien. Boere kan ingelig en gemotiveer word aangaande geestelike videos wat beskikbaar is. Groot groepe mense, ook nie-Christene, kan bereik word deur die vertoon van geestelike videos en rolprente.

Gemeentes kan ook baie meer doen om alternatiewe vorms van vermaak daar te stel wat veral jongmense sal interesseer. Gesonde vermaak en ontspanning soos byvoorbeeld sportdae, pretlope, konserte, speletjies- en sangaande wat toeganklik is vir die gemeenskap, kan deel vorm van 'n bedieningsstrategie om aandag aan mense se sosiale behoeftes te gee.

3.3.4 Die rol van die Christen boervrou

Die Christen boervrou kan 'n belangrike rol speel op die maatskaplike terrein. Sy kan meewerk aan die tot stand bring van werkklasse vir vroue op die plaas, sy kan voorligting verskaf oor gesondheid, higiëne en gesins=

beplanning en 'n crèche op die plaas tot stand bring vir werkers se kinders (Die Sendingblad 1990: 8).

3.3.5 Die bestryding van maatskaplike euwels

Die media hulpmiddels kan 'n groot rol speel ter bestryding van sterk drank en dagga wat in hoofstuk 4 as 'n ernstige probleem in die Gamtoosvallei aangedui is. Videos en rolprente wat op die gevare van dwelmmiddels wys en rehabilitasie aanmoedig sowel as die verspreiding van lektuur en die reël van konferensies, kan ingespan word in die poging om hierdie euwels aan te spreek.

Die plaaslike Sendinggemeente behoort die moontlikhede te ondersoek vir die stigting van 'n tak van die Christelike Alkoholiste Bond (CAB) van die NG Sendingkerk. Die kerk in die Gamtoosvallei sal ook moet standpunt inneem teenoor die betrokke instansies wat gemoeid is met die verspreiding van sterk drank.

3.3.6 Werkloosheid en armoede

Werkloosheid en armoede onder baie Bruin- en Swartmense het 'n algemene verskynsel in die gemeenskap geword. Die kerk, dus ook die NG Sendinggemeente, sal strategieë moet bedink hoe om, ter wille van werkloos binne en buite gemeenteverband, byvoorbeeld gemeenskapsprojekte aan te pak met die doel om werk te skep wat mense uit hulle ledigheid kan verlos en hulle ook so kan help om iets daaruit te verdien. Voorligting deur kundiges van die Kleinsake-ontwikkelingskorporasie kan deur die kerk gereël word om aan mense voorligting te gee hoe om hul eie besighede tot stand te bring.

Werkloosheid en armoede gaan groot eise aan die diakonaat van die kerk stel. Mense wat werkloos raak en hul huise verloor, sal onder dak gebring en gevoed moet word - hul sal dus van die mees basiese dinge voorsien moet word. Die twee ondersteuning-strukture vir werklose, hulpbehoewende lidmate, is hul familie of vriende asook die gemeente. Die

gemeente sal diegene wat by familie 'n skuling vind, met kos en klere moet help asook pogings moet aanwend om inligting oor werksgeleenthede te versprei. Die gemeente het 'n roeping tot onderlinge deelgenootskap (Pieterse 1991: 11).

3.3.7 Algemene gemeenskapsontwikkeling

Die Landelike Stigting het 'n goeie grondslag gelê ter opheffing van plaaswerkers sodat boere wat daarby betrokke was, daarop kan voortbou. Die Ned Geref Kerk-familie behoort sy diakonale werk in die gemeenskap hiermee te laat saamloop as deel van 'n omvattende bedieningstrategie ter voltooiing van die sendingtaak in die Gamtoosvallei.

SLOT

Die toekoms van die sending sal bepaal word deur ons geloof in God, ons hoop op God en ons liefde.

Die eerste uitdaging wat daar op ons wag, ook as lidmate van die Ned Geref Kerk-familie in die Gamtoosvallei, is die van geloof. Dit kan nie anders nie, want Christene is mense wat 'n geloofskeuse gemaak het. In 'n wêreld en inderdaad ook in 'n land waarin daar baie verskillende godsdiens- en ideologiese op die lojaliteit van miljoene aanspraak maak, sal ons van ons geloof in die Here God moet getuig.

Christene is per definisie mense wat hoop, wat siende die onsiglike, soos pelgrims op pad is na die nuwe toekoms, die toekoms wat God self voorberei het. Die gelowige wat met sy oë op die groot toekoms leef, weet dat hierdie wêreld wat vir die groot toekoms geskep is, van onskatbare belang is. In hierdie wêreld moet tekens van die koninkryk van God opgerig word.

Hoe helderder die vlam van hoop in die kerk brand, hoe ernstiger sal hy sy sendingroeping verstaan. In kerke waar gelowiges belangstelling in die toekoms verloor het, kwyndie sending.

Die laaste uitdaging op die pad vorentoe, is die uitdaging van die liefde. Christene is mense wat God bo alles liefhet en hulle naaste soos hulleself. Max Warren, 'n Engelse sendingwetenskaplike, het op 'n dag gesê dat die veelvuldige opdrag van die Here in Matt 28:19 in een frase opgesom kan word : 'Go love!'.

Vanselfsprekend sal die kerk slegs op die weg kan vorder as iets van die liefde van die Here in sy eie lewe sigbaar word, as die kerk 'n demonstrasie van sy eie boodskap is.

Die kerk is sy eie advertensie - ten goede of ten kwade. 'n Koue, verdeelde kerk waar geen vrede heers nie, is 'n struikelblok vir die evangelie (Meiring 1988: 23-26).

Gebed as die 'hartaar van die sending' mag egter nooit verwaarloos of uit die oog verloor word nie. Gebed het 'n uiters belangrike plek, nie net in die kerstening van nie-Christene nie, maar ook wat die verhouding tussen gemeentes en hul wedersydse geestelike groei betref. Dr Andrew Murray het gesê dat die biddeloosheid van die kerk deur alle ware voorbidders ter harte geneem moet word totdat daar so 'n stroom van voorbidding deurbreek dat die hele kerk van Christus 'n herlewing mag beleef (Cronje 1986: 223,227).

Mag hierdie eienskappe ook in die lewens van die Christene in die Gamtoosvallei geopenbaar word. Mag elke Christen gehoorsaam wees aan sy/haar roeping om tot die wederkoms van die Here Jesus die evangelie in al sy dimensies te verkondig en met ywer aan die onvoltooide sendingtaak onder die Bruin en Swart inwoners van die Gamtoosvallei mee te werk.

LITERATUURVERWYSINGS

- ASHPOLE, M 1990. Gamtoos vier fees. *Water*, Jun, bl 10.
- BALIE, I 1987. *Genadendal - historiese oorsig*. Kaapstad: SA Biblioteek.
- BAM, G 1989. *Alternatiewe - Verslag oor 'n ondersoek na die korrelasie tussen bedieningsbehoefte en bedieningstrukture in die NG Sendingkerk*. Bellville: UWK.
- BEKKER, JP 1988. Voorgeskiedenis tot 1900, in *Gedenkbrosjyre van die Nederduitse Gereformeerde Kerk Loerie (1938 - 1988)*.
- BOTHA JJ, 1988. *Die onvoltooide sendingtaak ten opsigte van lektuuraksies*. Ned Geref Kerk - familie Sendingkongres: Referaat.
- BREDEKAMP, HC 1982. *Van Veeverskaffers tot Veewagters*, C4, xii. UWK: IHN.
- BREYTENBACH, B 1974. *Die Departement van Omgewingsake - Tak Boswese. Nederduitse Gereformeerde Kerk Loerie Nuusbrief*, Aug, bl 4.
- BRIGGS, D R, J WING 1970. *The harvest and the hope*. Johannesburg: UCCSA
- COETZEE, WD 1984. *The early history of Hankey: 1822 - 1847*. MA-verhandeling, Universiteit van Pretoria.
- CRAFFORD, D 1982. *Aan God die dank*. Deel 1. Pretoria: Kerkboekhandel.
- CRONJÉ, JM, 1986. *Die plek van gebed in die sending*, in DU PREEZ, J (red), *Sendinggenade*. Bloemfontein. NG Sendinguitgewers.
- DAYTON, E R, D A FRASER 1990. *Planning strategies for world evangelization*. Rev ed. Michigan: Eerdmans.
- DENKEMA, F 1987. *Die kerklike bediening van plot- en plaaswerkers in die lig van hulle konkrete lewensomstandighede. Julle sal my getuies wees F3/29, 56-59*. PU vir CHO: IRS.
- ELOFF S J 1984. *Die plek en taak van die kerk in die onderwys*. *Fax Theologica* 4/2, 31.

- ERASMUS, C 1988. *Werkklasse vir vroue en die onvoltooide sendingtaak*. Ned Geref Kerk-familie Sendingkongres: Referaat.
- ERASMUS, L M 1988. Die sendingbetrokkenheid van die lidmaat. *Die Fakkel* 8, 11-12.
- GERRYTS, E J 1949. *Humansdorp se groei en bloei*. Stellenbosch: Pro Ecclesia.
- GROENEWALD, C J (red) 1982. 'n Sosio-ekonomiese ondersoek na die lewensomstandighede van die nie-Blanke bevolkings groepe in die Gamtoosvallei. UPE: Dept Sosiologie.
- JACKSON, B DU T 1991. 'n Teologiese empiriese ondersoek na die jeugbediening van die Nederduitse Gereformeerde Kerk in Afrika in die OVS. *Acta Theologica* 11/1, 35-36.
- KOTZE, C S 1987. Die gemeente op die pad van die ekumene, *Die Kerkbode* 18 Maart 1987, bl 5.
- KRITZINGER, H J 1986. Gevangenissubkultuur, in SEPHTON, AC (red), *Gevangenispastoraat*. Bloemfontein: Pro Christo.
- KRITZINGER, J J 1981. Ekumene en Sending. *NGTT* xxii/3, 207.
- KRITZINGER, J J 1982. *Die onvoltooide sendingtaak in Noord en Oos Transvaal - die dimensies van die oorgeblewe taak, riglyne en aanbevelings*. Deel 1. UP: ISWEN.
- MALAN, G H 1970. *Die brullende leeu getem*. Humansdorp: Suidooster.
- MEIRING, P 1988. Sending: die driedubbele uitdaging van môre, in *ISWEN-kommunikasie*. 10/1, 22-26. Universiteit van Pretoria.
- MERTENS, A, F GRAY 1973. *Die Xhosas*. Kaapstad: ABC.
- PIEK, B J 1986. Die rol van die kerk in die gevangenes, in SEPHTON, A C (red), *Gevangenispastoraat*. Bloemfontein: Pro Christo.
- PIETERSE, H J C 1991. Die aard van die bestaan van die Nederduitse Gereformeerde Kerk in die toekoms. *Acta Theologica* 11/1, 11.
- PRETORIUS, H L 1977. *Swartman, seksualiteit en sending*. RGN Publ reeks nr 63a. Pretoria: NG Kerkboekhandel.
- SEARLE, C (red) 1967. *Handboek vir Volksgesondheidsverpleegsters*. Pretoria: Middleton & Joubert.

- SMIT, J H 1985. *Sendingwetenskap* (SDW 701), Deel A. UOVs: Diktaat.
- SMIT, J H 1988. Die sending van die Nederduitse Gereformeerde Kerk vandag. *Fax Theologica* 8/1, 30-42.
- SMIT, J H 1989. Rasionalisering en raffinering rondom die sending en sendingwetenskap. *NGTT* 3, nr 4, 551-556.
- SMIT, J H 1990. *Wat is sending? 'n Bydrae tot 'n definisie vanuit die Gereformeerde Teologie*. Ongepubliseerde aantekeninge.
- THERON, P 1987. *Die Kerk en tradisionele Swart gebruike*. UP: ISWEN.
- VAN DYK, S 1988. Boerdery en die bedrywe daaromheen in die Gamtoos-Humansdorp-streek. *Die Kultuurhistorikus* 3/2, 23. US : Dept Afr Kultuurgesk en Museumkunde.
- VAN DER MERWE, H 1988. Die Suid-Kaap: 'n Agtergrond. *Die Kultuurhistorikus* 3/2, 12. US: Dept Afr Kultuurgesk en Museumkunde.
- VAN DER WATEREN, H 1986. Bantoe filosofie? Enkele opmerkings. *Kontak en Kommunikasie*, Fr 3/4, 45-53. PU vir CHO: IRS.
- VAN DER WATT, J 1988. Die geskiedenis vanaf 1900 tot 1938 met kerkstigting, in Bekker, JP, *Gedenkbrosjyre van die Ned Geref Kerk Loerie (1938-1988)*. Loerie.
- VERKUYL, J 1975. *Inleiding in de Nieuwere Zendingwetenschap*. Amsterdam: Kok-Kampen.
- ZIETSMAN, H L & V D MERWE, I J 1986. *Bevolkingsensusatlas van Suid-Afrika*. 1de dr/15, 78-183. US: Instituut vir Kartografiese Studie.
- Die Kerkorde van die Ned Geref Kerk met Reglemente en Besluite*. 1991. Pretoria: NG Kerkboekhandel.
- Die Kerkorde en Aanvullende Bepalinge vir gebruik in die Ned Geref Sendingkerk in Suid Afrika*. 1991. Kaapstad: Nas Boekdrukkery.
- Die Kerkboek van die Nederduitse Gereformeerde Kerk*. 1983. Hers uitg. Kaapstad: NGKU.
- Jaarboek van die Gefedereerde Ned Geref Kerke*. 1947. Kaapstad: Nas Pers.

- OUR TIMES (BYLAAG) 7-20 Junie 1988. It's all systems go at new R12m citrus plant, p 12-13.
- DIE OOSTERLIG & PE EXPRESS (BYLAAG) 30 Aug 1990. Private spoorlyn was mees uitdagende taak, bl 5.
- DIE STAATSKOERANT 31 Maart 1989. Nr 11791, bl 5.
- DIE HUISVRIEND 11 April 1943. Kerkinwyding Loerie, bl 58-59.
- DIE SENDINGBLAD Mrt 1990. Hoe kan ek my plaasarbeiders bereik? (Verslag uit Lynwood - gemeente), bl 7,8.
- RSA. Sentrale Statistiekdiens. Bevolkingsensus 1980. Geloof volgens statistiese streek en distrik. Verslag nr 02-80-06. Pretoria: Staatsdrukker.
- KONGRESBUNDEL (Ned Geref Kerk-familie Sendingkongres) Julie 1988. Die vraag na 'n definisie van die kerk se sending, bl 61.
- Beroepsbrief. NG Sendingkerk in SA.
- Statistiek, opnames gedoen deur A v Wyk tov 25 plase wat by Landelike Stigting ingeskakel was vanaf Cambria tot in Hankey en Kleinfontein. 1989.
- Statistiek, steekproef mbt 44 plase uit opnames gedoen deur Humansdorp Kommando in die Gamtoosvallei. Feb-Apr 1989.
- Statistiek, Hankey landdroeskantoor i/s 1980 Bevolkingsensus.
- Verslag, Hankey Verhoudingskomitee i/s ondersoek deur kommissielede uit Verhoudingskomitee na die toestande in die Weston en Centerton woonbuurte. 26 Febr 1988.
- Dokument, Hankey Verhoudingskomitee i/s Patensie Bruin woonbuurt en Masisebenze Primary School. 5 Sept 1987.
- Dokument, J J Odendaal: Distriksgeneesheer. 5 Apr 1990.
- Dokument, C J Didloft: Sekr Hankey Boerevereniging. 6 Jun 1989.
- Dokument, Die Landelike Stigting. Inligtingstuk HB 2: Inligting vir die werkgewer in die landbou.
- Dokument, S W Jonas: Geestelike werker Gamtoosvallei. 4 Aug 1989.
- Dokument, M H Kukkuk: Streeksraad-organiseerder in Oos-Kaapland Evangelies-Gereformeerde Kerk (Sending). 8 Feb 1991.

- Dokument, A v Wyk: Gemeenskapsontwikkelaar Gamtoosvallei.
3 Jul 1990.
- Dokument, Kerkinwyding (kennisgewing): Moravian Hope
gemeente. 17 Feb 1943.
- Kalender 1990. Morawiese Kerk in Suid-Afrika.
Gemeenteberig Jan 1941. Moravian Hope gemeente.
- Brief, Salem gemeente: Oproep om hulp. Okt 1974.
- Jaarverslag, Die Landelike Stigting. 1988/89.
- Notules, Patensie Boerevereniging: 20 Sept 1983 - 29 Mei
1984.
- Notules, Bo-Gamtoos Boerevereniging: 8 Mei, 12 Jun, 14
Aug 1984; 9 Jul 1985.
- Notules, Kerkraadsvergaderings Ned Geref Kerk
Gamtoosvallei: Sept 1944 - Febr 1948.
- Notules, Kerkraadsvergadering NG Sendingkerk Gamtoosvallei:
Apr 1948 - Sept 1970.
- Notule, Gekombineerde en gewone Kerkraadsvergadering van NG
Sendingkerk Gamtoosvallei: 11 Nov 1971.
- Notule, NG Sendingkerk Gamtoosvallei: 3 Jun 1972.
- Aantekeninge, eerste notuleboek van NG Sendingwerkkring
en NG Sendingkerk Gamtoosvallei: 1948, 18.
- Aanstellingsbrief, T P Speelman: 6 Aug 1972.
- Briefwisseling, L Skein (Leraar van Ned Geref Kerk
Gamtoosvallei-Oos) met voorsitter van die Ring van
Alexandria (Ned Geref Kerk in Afrika) en GEC Louw
(konsulent van Bizana). 16 Jun 1972.
- Briefwisseling, skriba van die Ring van Alexandria met
L Skein. 14 & 24 Jul 1972.
- Onderhoud, M S Constable: Oud-leraar van Hankey UCC.
28 Oktober 1991.
- Onderhoud, F A Didloft: Landbouer en sekretaris van Hankey
UCC. 4 Apr 1990; 27 Jul 1991; 21 Nov 1991.
- Onderhoud, J du Preez: Lidmaat Ned Geref Kerk
Gamtoosvallei. 20 Nov 1991.
- Onderhoud, W M du Preez: Hoofbestuurder Patensie
Sitruskoöp. 2 Apr 1990.
- Onderhoud, M L de Klerk: Bevelvoerder Patensie
Polisiestasie. 5 Apr 1990.

- Onderhoud, A S du Plessis: Gemeenskapsontwikkelaar Gamtoosvallei. 7 Sept 1988.*
- Onderhoud, S J Fourie: Senior Voorsieningsadmin klerk Gamtoos Besproeiingsraad. 28 Okt 1991.*
- Onderhoud, G J Geldenhuys: Stadsklerk Hankey. 30 Apr 1989; 9 Mei 1990.*
- Onderhoud, J Gerber: Personeelbestuurder Pretoria Portland Cement, Loerie. 28 Mrt 1990.*
- Onderhoud, F Goosen: Landdros Hankey. 14 & 21 Okt 1991.*
- Onderhoud, C A Hattingh: Hoofbosbouer Longmore-staatsbos. 13 Jun 1988.*
- Onderhoud, M Jantjies: Opsigter Algoa Streeksdiensteraad Loerie. 14 Jun 1988.*
- Onderhoud, S W Jonas: Geestelike werker Gamtoosvallei. 15 Aug 1991.*
- Onderhoud, P Joubert: Skemabestuurder Gamtoos Besproeiingsraad. 11 Okt 1991.*
- Onderhoud, J Kapp: Eerste Bosbouer Cocscomb-staatsbos. 13 Jun 1988.*
- Onderhoud, M J Kok: Admin bestuurder Gamtooshandelsvereniging (Koöp) Bpk. 2 Apr 1990.*
- Onderhoud, T W Mooi: Leraar UCC Weston/Centerton. 28 Okt 1991.*
- Onderhoud, F Oerson & H Petrus: Kerkraadslede Salemgemeente (Morawiese Broederkerk) Loerie. 14 Jun 1990.*
- Onderhoud, P O'Neill: Stadsklerk Patensie. 23 Mrt 1988.*
- Onderhoud, J C Pieterse: Lidmaat Apostoliese Herlewing Sending. 29 Okt 1991.*
- Onderhoud, S M Pockpas: Bestuurskomiteelid Patensie. 23 Mrt 1988; 21 Nov 1991.*
- Onderhoud, D v N Rossouw: Tandarts Humansdorp. 29 Mrt 1990.*
- Onderhoud, S Rossouw: Evangelis Evangelies-Gereformeerde Kerk (Sending). 6 Oktober 1991.*
- Onderhoud, D Schellingerhout: Hankey-inwoner. 29 Okt 1991.*
- Onderhoud, D Staines: Bestuurder Cockscomb Golden Lay-eierplaas Thornhill. 13 Jun 1988.*
- Onderhoud, J Stander: Eerste Bosbouer Otterford-staatsbos. 13 Jun 1988.*

- Onderhoud, Q J Strydom*: Admin bestuurder Patensie
Sitruskoöp Beperk. 2 Apr 1990.
- Onderhoud, F H Stumke*: Admin bestuurder Gamtoos Tabakkoöp
Beperk. Apr 1990.
- Onderhoud, J Swartbooi*: Leraar Apostoliese Herlewing
Sending. 23 Apr 1991.
- Onderhoud, V van Dyk*: Besturende Direkteur Stuttimber-
saagmeule. 13 Jun 1988.
- Onderhoud, A v Wyk 1989*: Gemeenskapsontwikkelaar
Gamtoosvallei. 19 Jun 1989.
- Onderhoud, J C Venter*: Assistent-staatsrekenmeester by
destydse Gamtoosrivier Staatswaterskema. 13 Jun 1988.
- Onderhoud, D Vermaak*: Offisier 2 IB Patensie Gevangenis. 10
Jun 1991.
- Onderhoud, S W Willemse*: Voormalige Bevelvoerder Patensie
Polisiestasie. 14 Jun 1988.

OPSOMMING

Hoofstuk 1 bied 'n omlýning van die sendingtaak in die Gamtoosvallei veral vanuit 'n gemeenteperspektief. God se sending - sy bediening deur sy Seun, word deur sy kerk voortgesit en is die roeping van elke Christen. Die taak van veral die bedienaar van die Woord word aangedui vanuit die Skrif en verskillende kerklike bepalinge, reglemente en formuliere.

Dit kom na vore dat die bediening van die evangelie van die koninkryk te doen het met die opbou én uitbou van die gemeente. Vir die onvoltooides sendingtaak moet die kerk hom veral rig tot die nie-Christene. Die evangelie het nie net met die mens se geestelike nood te doen nie, maar met die hele mens in sy totale nood.

In hoofstuk 2 word 'n geografiese en historiese profiel geteken om aan te dui waar die Hankey-landdrostdistrik met die Gamtoosvallei as grootste deel daarvan, geleë is, wie daar woon, hoe die vroeë bewoners geleef het en veral hoe die landboubedryf ontstaan het met al die probleme daarmee gepaard gaande. Die geskiedenis van verskeie instansies soos die koöperasies, Pretoria Portland Cement naby Kleinfontein met sy kabelweg, bosbouplantasies by Longmore en Otterford en die Landelike Stigting in die Gamtoosvallei, word kortliks weergegee.

Verder word die ontstaansgeskiedenis van verskeie belangrike kerke onder die Bruin en Swart inwoners ook bespreek. Wat in dié verband uitstaan, is die vroeë vestiging en werk van die Londense Sendinggenootskap te Hankey.

Hoofstuk 3 wys op die sosio-ekonomiese omstandighede van die Bruin en Swart inwoners van die Gamtoosvallei as

teikengroep van die navorsing. Uit statistiek word die verspreiding van die inwoners aangedui en is onder andere bepaal dat die teikengroep deel is van die 89% Bruin- en Swartmense wat verreweg die meeste van die totale aantal inwoners van die distrik uitmaak.

Die omstandighede van die plaas- en dorpsbewoners word ook uitgewys sowel as die belangrike werkgewers waarvan die landboubedryf die belangrikste is. Die Landelike Stigting se werksaamhede tussen 1985 en 1990 word ook uitgewys.

In hoofstuk 4 word die werksaamhede van belangrike kerke onder die Bruin- en Swartmense bespreek. Daar word ook gewys op die rol van geestelike werkers en die godsdienstige versorging van gevangenes. Laastens word faktore aangedui wat die geestelike werk in die Gamtoosvallei nadelig beïnvloed.

Hoofstuk 5 wil 'n missionêre bedieningstrategie vir die toekoms bied. Verskillende groepe mense binne en buite gemeenteverband moet met die evangelie bereik word. Vir 'n omvattende bedieningstrategie moet verskeie middele, metodes en riglyne aangewend en toegepas word om verskillende lewensterreine aan te spreek en te heilig.

Op die godsdienstige terrein word die rol van die Ned Geref Kerk-familie in die Gamtoosvallei bespreek, hoe daar ekumenies saamgewerk kan word, hoe 'n bedieningstrategie binne gemeenteverband toegepas kan word en die rol wat evangeliseringsaksies saam met lektuurverspreiding en Christen werkgewers in die landboubedryf kan speel.

Wat die opvoedkundige terrein betref, word sake bespreek soos plaas- en dorpskole, 'n program vir die opleiding van ongeletterdes en die aanleer van Xhosa deur geestelike werkers en bedienaars van die Woord. Op die sosiaal-

maatskaplike terrein word gewys op behuising, lone, sport-en ontspanningfasiliteite, die rol van die Christen boervrou, die bestryding van maatskaplike euwels, werkloosheid en armoede asook 'n algemene gemeenskapsontwikkeling, laasgenoemde as voortbouing op die werk van die Landelike Stigting.

Ten slotte word gewys op die Christene se roeping in die toekomstige sendingtaak. Dit is belangrik dat Christene van hul geloof in God sal getuig, op Hom sal hoop en Hom sal liefhê, maar ook sal bid vir die voltooiing van die sendingtaak onder die Bruin-en Swart inwoners van die Gamtoosvallei.

BYLAAG A

GRENSLYNE VAN DIE HANKEY LANDDROSDISTRIK

